

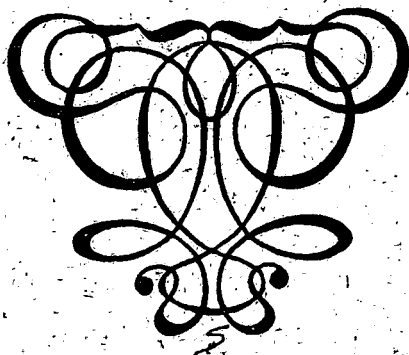
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

Fredrik Lagerroth, Boström och Kelsen. En jämförelse. — **Helge Granfelt**, Den fransk-ryska allianstraktaten (1892—93). Dess tillkomst och betydelse. — **Översikter och meddelanden**: I. Politik: Tendenser hos modern parlamentarism i riktning mot en stärkt regeringsmakt. Av **Knut Tynell**. — Budgetreform i Norge. Av **J. B. Hjort**. — II. Statistik och ekonomi: Folk- och yrkesräkningen i Tyskland den 16 juni 1925. Nationernas Förbund och den industriella statistiken. Av **S. D. Wicksell**. — **Litteraturgranskningar**: Poul Andersen, Om ugyldige Forvaltningsakter. Anm. av **Knud Berlin**. — Gustaf Åkerman, Realkapital und Kapitalzins. Anm. av **Erik Lindahl**. — **Fahlbeckska stiftelsen**: Berättelse över dess verksamhet och förvaltning under år 1924.

ÅRG. 28

FEBRUARI 1925

HÄFT. 1

LUND · STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION · LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

PRENUMERATIONSANMÄLAN

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT kommer att under innevarande år liksom förut innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska stiftelsens kollegium (professorerna S. WALLENGREN, R. MALMGREN, E. SOMMARIN, L. WEIBULL och M. P. N. NILSSON), närmast av professor MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor SOMMARIN (nationalekonomi) och docenten S. WICKSELL (statistik) samt dr K. TYNELL och lektor J. E. NILSSON (Översikter och meddelanden, avd. Politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år. Lösa häften säljas i mån av tillgång till ett pris av c:a 75 öre pr ark.

Prenumeration kan ske antingen genom postverket eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund».

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i februari-1925.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

Av *Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen* har utkommit:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. En kritisk studie över socialdemokratisk världsåskådning. 1920. Pris kr. 4: —.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. Studier i Lübecks pundtullsböcker och pundtullskvittori 1368—1369 och 1398—1400. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3: —.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. En redogörelse för svensk praxis. 1925. Pris kr. 5: —.

BOSTRÖM OCH KELSEN.

EN JÄMFÖRELSE.

AV

DOCENT FREDRIK LAGERROTH.

Sammanställningen av ovanstående namn ter sig nog för mången ganska egendomlig. Att det moderna Österrikes frejdade rättslärd skulle ha något att skaffa med vår store filosof är något, som man i förstone näppeligen är böjd att tro. Visserligen är den allmänna statsläran ett för dem båda gemensamt gebit, men de ha ju veterligen kommit fram till detsamma på rätt skilda vägar. Boströms statslära ingår som ett låt vara mycket viktigt led i hans filosofiska system, under det att Kelsen, jurist till yrket, från början gjort de juridiska problemen till föremål för så gott som hela sin vetenskapliga uppmärksamhet. Visserligen har Kelsen — mera ju längre hans produktion fortskridit — orienterat sig filosofiskt, men härvid ha dock de kunskapsteoretiska frågorna blivit de för honom mest betydelsefulla. För de metafysiska problemen saknar han förvisso icke intresse utan konfronterar de juridiska begreppen på ett fängslande sätt med de metafysiska, t. o. m. i deras positivt teologiska omklädnad, men han gör det på ett uppenbart kritiskt sätt. De kunskapsteoretici, till vilka han lyssnar, veta ej av den kunskapsväg, på vilken Boström nådde fram till sin rationella idealism. Mot rationalismen på rättens område vänder han sig ock direkt polemiskt. Under det Boström över den positiva rätten sätter den rationella, vill Kelsen icke veta av någon annan rätt än den förstnämnda och kallar sig direkt för positivist¹.

¹ I en uppsats i februarihäftet av denna tidskrift för 1924 har jag sökt visa, till vilka juridiska förirringar Boströms rationalism lett honom och bemött honom med argument, som delvis äro hämtade från Kelsen.

Olikheterna i intressen, åskådning och metod äro påfallande och därtill av det slag, att en jämförande framställning av de båda människans rättsteorier kunde förmodas bjuda föga av intresse.

Emellertid förhåller det sig icke förty så, att den rättslära, för vilken Kelsen i våra dagar under så stor uppmärksamhet trätt i brechen, i centrala punkter överensstämmer med den, som Boström vid förra seklets mitt förkunnade från sin kateder och som under årtionden intagit en viss auktoritativ ställning vid våra universitet. Överensstämmelserna äro så stora, att man väl må ha rätt att ifrågasätta, huruvida icke de statsrättsliga systemen i stort sett äro desamma. Divergenserna mellan de båda auktorerna äro, där de icke bero på bristande konsekvens hos endera av dem, mera av filosofisk än juridisk art. Att den yngre skulle rönt någon litterär påverkan av den äldre torde dock vara mindre antagligt redan av den grund att utlandet oftast föga känner till den vetenskapliga produktionen inom vårt land. I Kelsens skrifter finnes heller intet, som antyder, att han känner Boström, vars Grundlinjer till filosofiska statsläran ju först under fjolåret utkom i tysk översättning¹. Frånvaron av litterär påverkan gör emellertid det jämförande studiet av de båda systemen så mycket intressantare. Att tvenne skarpa huvud tänkt lika i en vetenskaplig fråga oberoende av varandra är ju dock ett vittnesbörd om att de haft starka skäl för sina åsikter.

Innan vi kunna företaga en jämförelse mellan de båda systemen, blir det för oss nödvändigt att redogöra för dem var för sig. Naturligt nog göra vi då början med Boströms.

I.

Det konstitutiva för Boströms statslära är att han i staten ser en över individerna höjd självständig verklighet och identifierar denna med rätten. Med skärpa vänder han sig mot alla försök att härleda staten ur individen. Grunden till staten får icke sökas i de s. k. naturliga (sinnliga) drifterna eller anlagen hos människan, ty som blott sådana förhindra de i stället samhällets uppkomst och

¹ Uti Chr. J. Boström: Grundlinien eines Philosophischen Systems. In deutscher Übersetzung mit Einleitung und Anhang herausgegeben von Reinh. Geijer und Hans Gerloff. Der Phil. Bibliothek. Bd 30 Leipz. 1923.

utveckling. Man får icke heller söka nämnda grund i människans sinnliga eller empiriska vilja, såsom skett, då man föreställt sig staten såsom grundad på ett s. k. statsfördrag för de empiriska behövens lättare och säkrare tillfredsställande. Staten skulle därigenom nedsättas till att bliva en enbart sinnlig och tillfällig förening, till sin uppkomst och fortvaro beroende av mänskligt godtycke¹. Den är dock av helt annan natur än de tillfälliga sammanfattningar eller temporära föreningar, som utgöras av folksamlingar eller folkhopar och sällskaper eller bolag. Staten är något förnuftigt och har ock sin grund i något förnuftigt, i en idé. Denna idé är dock icke människans egen idé, sedligheten. De etiska lagarna — för Boström sammanfalla, som vi strax närmare skola se, lag och idé — de etiska lagarna avse endast individerna och de privata samhällena och ha blott till uppgift att ombilda människans nyssnämnda sinnliga drifter till organ för förnuftet. Staten har sin egen idé, rätten. Från de etiska lagarna måste därför de juridiska väl hållas i sär. Oriktig är Platons uppfattning att sedligheten är statens ändamål. Lyckligare var Kant, så till vida som han från sedelagen, som har avseende på den inre drivkraften för våra handlingar, bestämt avskilde rätten, vars fordringar blott gälla den yttre gärningens överensstämmelse med lagen. Tillbakavisas måste dock hans försök att härleda den senare ur den förra såsom en variant av det kategoriska imperativet. Huru skall man ur den fordran att driffjädern för våra handlingar skall vara på ett visst sätt beskaffad kunna härleda en lag, som ej gör något avseende på denna drivfjäder?² Ytterligare ett steg i rätt riktning tog Fichte genom att söka härleda rätten omedelbart ur det mänskliga förnuftets form utan avseende på dess praktiska innehåll eller sedelagen. Människan kan, menar Fichte, icke fatta sig själv som förnuftig varelse eller person utan att hon inskränker sin fria verksamhet genom begreppet om möjligheten av andras lika fria verksamhet. Ej

¹ Boströms Skrifter utg. av Edfeldt och Keijser II: 317. Hänvisning sker sedan inom parantes till »Skr.»

² Nyblæus: Den filosofiska forskningen i Sverige I: 2:71 f. Jag har tilllåt mig i fråga om polemiken mot äldre system komplettera Boströms framställning med den, som lämnas av hans lärjunge Nyblæus.

heller denna transcendentala deduktion av rättsförhållandet och den detsamma påbjudande rättslagen låter sig dock accepteras, all den stund rättslagen visar sig vara så olik sedelagen, att båda omöjliga kunna vara lagar för samma förnuft. Som Fichte själv framhåver, är sedelagen universell, positivt bjudande och kategorisk, medan rättslagen åter är partiell eller permissiv, i det den binder människans verksamhet inom en viss sfär, men överlåter åt hennes gottfinnande allt som faller därutanför, vidare negativ, i det den inskränker sig till att förbjuda den mänskliga individen allt intrång i andras fria yttre verksamhet utan att därvid göra avseende på handlingens inre bevekelsegrund, samt slutligen hypotetisk eller förbindande för människan endast under den förutsättning, att hon frivilligt träder i gemenskap med andra¹. Är det motsägande att med Kant vilja härleda rättslagen ur sedelagen, därför att den sistnämnda då måste tänkas stundom både tillåta och förbjuda samma handling, så är det också motsägande att med Fichte antaga, att den mänskliga individen skulle hava tvenne förnuftslagar, av vilka den ena kan komma i strid med den andra. Rättslagen kan icke heller hava nyssnämnda egendomligheter i förhållande till den mänskliga individen, om den omedelbart är en lag för honom och hans verksamhet. Om nämligen en lag icke betyder någonting annat än ett väsendes eget begrepp eller nödvändiga bestämdhet, tänkt som ledande princip för dess verksamhet — för Boström har varje egentlig lag dylik konkret karakter — så kan en lag lika litet tänkas vara negativ för det väsende, vars omedelbara lag den är, som ett väsendes eget begrepp kan tänkas stå i ett negativt förhållande till själva väsendet. Under samma förutsättning måste lagen alltid framträda som kategoriskt bjudande. Tillika måste den vara rättesnöret för varje moment av ett väsens verksamhet. Uppfattas de mänskliga rättigheterna såsom handlingar, vilka äro tillåtna, därför att rättslagen såsom partiell icke med avseende på dem giver någon föreskrift utan överlåter dem till människans eget godtycke, så kunna dessa handlingar icke äga karaktären av förnuftighet och följaktligen ej heller vara förbindande för dem, med vilka den handlande personen kommer i beröring. Den respektabilitet och

¹ Ibidem 282 f.

helighet, som alla mänskliga rättigheter äga, bli på så sätt icke förklarade och bli det ej heller, om man med svensken Biberg sätter människans självbestämning och yttre frihet i det sammanhang med hennes sedliga ändamål, att de uppfattas som villkor och medel för det sedliga ändamålets uppnående. Rättigheternas krets är dock vidsträcktare än plikternas¹.

Kunna stat och rätt således icke härledas ur individen och den för honom gällande sedliga lagen, så vore ju tänkbart, att de hade sin grund i Gud själv, betraktad som den absoluta religionen eller de ändligt förnuftiga väsendenas högsta praktiska lag. Så är ock så till vida förhållandet, som gudomligheten är den yttersta grunden till allt. Omedelbart är dock icke, såsom de orientaliska religionerna lärde, gudomligheten statens grund och ändamål (Skr. II 320). Statens närmaste grund är hans eget eviga väsen eller idé, som helt sammanfaller med den juridiska rätten. Men statens grund är tillika hans ändamål eller det, vartill hans utveckling bör ledas. Statens ändamål i och för oss kan nämligen icke vara något annat än staten själv och hans förverkligande i och för människan, emedan allt förnuftigt nödvändigt är självändamål d. v. s. absolut gott, om det än tillika kan vara ett medel för något annat, som är relativt gott eller nyttigt. Statens grund är även hans lag eller det, varefter hans utveckling bör fortgå. Därutinnan att statens lag är identisk med grunden för det väsen, vars lag den är, överensstämmer den med alla lagar överhuvud och därutinnan, att den är ett uttryck för vad som bör ske, med alla praktiska lagar. En lag är nämligen ett ändligt och föränderligt väsendes i och för sig själv konstanta och nödvändiga bestämdhet, så vida den tänkes såsom bestämmande och reglerande det hos väsendet växlande och tillfälliga samt därigenom bestämmande och reglerande själva det verksamma väsendet i det hela. Därav följer, att ett väsendes lag är detsamma som dess begrepp eller idé, dess väsende, dess grund och dess ändamål, att varje väsende har endast en enda lag, som dock är en enhet i mångfald, varföre man även kan tala om ett väsendes lagar in plurali, att all lag är fullkomligt konkret och individuell, att ingen lag är blott negativ eller permissiv för det väsende,

¹ Ibidem III: 2: 343.

vars lag den är, utan alltid för detta positiv och befallande, att intet väsen kan hava sin lag utom sig eller emottaga och lyda en annan lag än sin egen samt äntligen — för de praktiska lagarnas vidkommande — att varje fritt väsende måste självt stifta eller fastställa för sig sin lag, om den skall bliva dess verkliga lag (Skr. II 322). De teoretiska lagarna åter *måste* verkställas, deras tillämpning sker med fysisk nödvändighet. Jämte rätten finnes det tvenne andra praktiska lagar, nämligen religionen och sedligheten, vilka för respektive Gud och människan äro samma former, som rätten för staten. Huru människorna skola förverkliga vad som är väsendet i och ändamålet med det mänskliga, det få de mänskliga individerna och övriga privata personligheter, de privata samhällena, själva sörja för. De utgöra visserligen materialet för statens verksamhet inom vår värld, men denna verksamhet avser icke deras inre liv utan deras yttre handlingar, som genom rätten få en förnuftig form. Genom att förverkliga den juridiska rätten förverkligar dock staten endast sig själv och sitt eget ändamål. I denna form ligga nu tvenne huvudmoment, nämligen självständighet eller frihet uti de sedliga väsendenas verksamhet, vilken vinnes genom bestämmandet och skyddandet av allas rättigheter, och systematiskhet eller enhet i mångfald och samstämmighet i så väl den materiella som den andliga verksamheten, vilken enhet vinnes genom varderas inskränkande till sitt möjligen förnuftiga ändamål, så att ingen vare sig går över eller stannar under sitt rätta mått. Till dessa formala momenters förverkligande bör ock all statsregering inskränka sig; ty sträcker den omedelbart sin verksamhet till något annat eller till någonting mera eller mindre, så motverkar den statsändamålet i stället för att förverkliga det (Skr. II 318). Som en rättsanstalt har staten således att verka. Den är lika litet en kulturanstalt, som den är en sedlig uppfostringsanstalt.

Av de båda väsendena stat och individ är nu den förra den högre och fullkomligare, vilket enligt Boströms terminologi innebär, att individen är en positiv bestämning hos staten, medan staten blott är en negativ bestämning hos individen, på alldeles samma sätt som det lägre talet i talserien ingår i det högre men själv

icke innehåller det högre¹. Att individerna äro positiva bestämningar hos staten är blott ett annat uttryck för att de äro hans medlemmar eller organ. Såsom behärskande dessa organ på sådant sätt att han uti och genom dem förverkligar sig själv kallas staten för en makt eller statsmakten (Skr. II 316, 327 f). Därav att individen endast är en negativ bestämning hos staten följer åter, att han till rättslagen endast har ett negativt förhållande, d. v. s. icke får företaga eller underlåta något, varigenom denna lags giltighet och verkställighet i staten skulle motverkas. Den ena personlighetens lag kan nämligen aldrig vara norm utan är alltid endast en gräns för den andras verksamhet (Skr. II 323 f.).

Fasthålla vi detta, så kunna vi utan vidare reda oss ur de svårigheter, som blevo Kant och Fichte och Biberg övermäktiga. Då förstå vi, så väl att rättslagen för individen är negativ — förklaringen är nyss given — som att den är partiell och hypotetisk. Är nämligen rättslagen omedelbart lag för ett självstängt förnuftigt väsende, varunder människan är underordnad som ett organ, så är det givet, att detta väsende, som vi kalla staten, blott kan hava att verka för sitt eget förnuftiga ändamål och att det ej kan vara befogat att inskränka sina medlemmars eller organs verksamhet mera än som är för detta ändamål nödvändigt. Men alla sådana handlingar, om vilka det ej kan bevisas, att de äro stridande emot statens ändamål eller rätt, utgöra den enskilda människans rättigheter i detta ords juridiska betydelse. Staten måste nämligen anse det rättsvidrigt, om en verksamhet förhindras, som han erkänner vara överensstämmande med sin lag. Det är ock naturligt, att rättslagen för oss ter sig som hypotetisk, ty den är ju icke ett omedelbart uttryck för vårt väsen utan gäller för oss endast under den förutsättningen att vi äro statens organ². Denna förutsättning är dock — enligt vad ovan sagts om staten som en negativ bestämning hos individen — icke nödvändig, för att denna skall kunna vara sig själv. Särskilt gäller detta om de människor, som äro statens organer i inskränkt mening, nämligen ämbets- och tjänstemännen. Liksom överhuvud en tjänare först då har att lyda sin husbondes

¹ Nyblæus a. a. IV 79.

² Se och jämför Nyblæus a. a. I: 2: 301.

befallningar, när han genom frivilligt val själv gjort till sin lag att verkställa dessa, så bliva ock statens lagar hans organers lagar först genom dessas fria vilja. Ty då dessa besluta och åtaga sig att vara organer åt statsmakten eller, om man så vill, dess förvaltare, regenten, besluta de även att stifta samma lagar för sig själva, som redan äro av regenten stiftade för staten. Först därigenom bliva således hans lagar positivt bestämmande även för deras verksamhet, vilket de med annat villkor icke skulle vara (Skr. I 373, 387). Av vad som sagts om rättslag och sedelag följer slutligen ock en förklaring på det förhållandet, att den förra är vidsträcktare än den senare. Med en persons rätt menas nämligen hans fria yttre verksamhet, så vida den är förenlig med en förnuftig-praktisk lag. Då nu sedelagen är en dylik lag, så följer därav, att i naturtillståndet hennes rättigheter sammanfalla med hennes plikter, då hon ingen annan lag har att bedöma sina handlingar efter än sedelagen. Det som för henne är förnuftsstridigt kan aldrig av och för henne anses för rätt, så vida hon icke mäter det efter en annan lag än sin egen (Skr. I 404). Först i staten får hon möjlighet att göra detta, varför hon ock som statsmedlem får vidsträcktare rättssfär än hon hade i naturtillståndet. Hennes juridiska rätt är därför hennes fria yttre verksamhet, så vida den är förenlig med den juridiska lagen och hos andra motsvaras av förbindelser (rättsplikter). Samma handling kan vara en rättighet och en plikt för samma person men är i förra fallet en frihet för honom mot andra och i det senare en nödvändighet för honom genom sig själv. Alla rättigheter äro intressen, men däremot äro icke alla intressen utan blott de laggiltiga rättigheter. För staten själv åter sammanfalla hans rättigheter och plikter, så att han aldrig kan rättsligen företaga en handling, till vilken han ej även är genom sin lag förpliktad (Skr. II 325 f.).

I enlighet med Boströms idealistiska åskådning är staten i första hand ett över sinnevärlden höjt evigt förnuftsväsen, vars yttersta grund, som nämnt; är att söka däri, att den är en bestämning hos Gud. Som en av Gud förnunnimen idé — för Boström omfattar förnimmandet även det begreppsmässiga tänkandet — är den liksom Gud själv absolut fullkomlig. För att kunna förnimmas av Gud eller vara en idé hos honom måste den dock även vara något i och för sig själv, vilket, då vara enligt Boström är detsamma som

att förnimmas, innebär, att den ock måste förnimmas i och för sig själv d. v. s. vara ett levande eller självmedvetande väsen, en ande eller personlighet. Såsom personlighet är han ock en organism, karakteriserad av systematiskhet eller enhet i mångfalden av sina bestämningar. Med Gud såsom den högsta, även staten överordnade personligheten, och människan såsom den lägsta, också staten underordnade personligheten, förefinnas tydliga analogier. Liksom religionen är Gud själv betraktad såsom de förnuftiga väsendenas regent, men med bortseende för tillfället från hans personlighet, och sedligheten är det abstrakta begreppet om det sedliga väsendet själv, betraktat såsom fritt verksamt enligt sitt väsende på det bestämde sätt, som kallas det sedliga, med bortseende från dess personlighet och med avseende blott fäst vid grunden, lagen och ändamålet för dess verksamhet, så är rätten det abstrakta begreppet om det rättsliga väsendet själv, såvida det efter sitt eget sanna väsende såsom sin lag och sitt ändamål är verksamt till att förverkliga sig själv inom människans värld; ty om dess verksamhet inom sig själv eller sin egen värld kunna vi ingenting veta (Skr. II 252 f.).

Som rättsväsen räknar emellertid Boström icke blott staten i vanlig mening utan ock statssystemet och statssystemernas system eller mänskligheten. Det är härvid naturligtvis folkrätten han har i tankarna, ehuru han anser denna benämning oegentlig och därför utbyter den mot yttre statsrätt. Statssystemrätt synes honom dock vara en lämpligare term, fast den för närvarande är svår att genomföra, då statssystemets idé icke kommit till något allmännare medvetande (Skr. II 258). Statsmaktens självständighet i förhållande till andra stater kan ej lämpligen kallas hennes yttre suveränitet, emedan i statssystemet endast dess representant — regenternas gemensamma vilja — kan vara den rättsgiltiga suveränen (Skr. II 329).

Jämförelsen mellan stat och individ, rätt och sedlighet utför Boström särskilt i fråga om lag och lagstiftning. Då människan är en levande enhet av förnuft och sinnlighet, av egentligt väsen och dess fenomen, och förnuftet är oföränderligt men sinnligheten föränderlig, så är det i enlighet med ovan givna definition på lagen (se ovan sid. 5) förnuftet, som bör vara lagen för människans hela sinnliga och föränderliga natur (Skr. I 375). Men ehuru förnuftet är

eller bör vara den högsta lagen för ett sinnligt förnuftigt väsen och ehuru gudomligheten således i en viss mening kan sägas vara dess högsta lagstiftare, så måste dock ett sådant väsen som fritt tillika själv stifta denna lag för sig, varförutom den ej verkligen blir dess lag. Detta sker därigenom att människan av fri vilja följer sitt förnuft i sitt handlande och därmed gör sin egen lag från en blott möjlig lag till en verklig (Skr. I 376 f.). På samma sätt förhåller det sig med staten. Även denna är ett ändligt förnuftigt väsende med förnuftet till sin högsta lag och även denna måste själv stifta den lagen för sig och stifta den blott för sig själv men icke för någon annan, icke en gång för sina egna medlemmar.

Att säga att statsmakten stiftar lagar för sina undersåtar är tanklöst. Detta märker man genast på kriminallagarna, som statens privata medlemmar ej behöva känna, vilket de väl borde göra, om lagarna vore stiftade för dem och skulle positivt leda eller bestämma deras handlingssätt, vilket är varje lags mening och ändamål. Det är icke en gång nödvändigt för dem att någonsin göra deras bekantskap, i händelse de vilja förhålla sig förnuftigt, d. ä. följa sin egen förnuftslag, sedelagen. Dessutom kan väl ej staten rätteligen företaga sig att stifta lagar för sådana, om vilka han just förutsätter, att de ej skola efterleva dem, ty brottslingar kallas endast de statsmedlemmar, som tänkas förfara på detta sätt. Kort sagt: kriminallagarna äro stiftade blott för staten själv och dess organ, d. v. s. för dess åklagare, domare och verkställare; och deras bestämmelse är att uttrycka, hur den uti och genom dessa vill gå till väga, i händelse dess förnuftiga ändamål av någon motverkas (Skr. I 380). Den kriminella lagstiftningen har till sin egentliga bestämmelse icke att hota, varna eller avskräcka, utan endast att stadga de regler, efter vilka statsmakten och dess organer böra förfara i kriminella fall. Ingen behöver av denna lära sig vad i staten är brottsligt eller oskyldigt; men väl kan därav till en viss grad inhämtas, huru staten uppskattar värdet av sina rättigheter — sinsemellan. (Skr. II 454.)

Men även de övriga lagarna i staten, och särskilt de civila för rättstvisters slitande, angå icke direkt eller omedelbart de privata medborgarne och äro således ej heller stiftade för dem. De äro i själva verket endast normer för statens verksamhet att vinna och bibehålla sin förnuftiga form eller sina medlemmars organiska

sammanstämmighet, så att var och en har sin bestämda rätts- eller verksamhetsfär. Också gälla de därför omedelbart för den själv och därefter omedelbart för dess dömande organ, varför ock dessa egentligast äro förbundna att känna dem och att därefter reglera sin *offentliga* verksamhet. Statens privata personligheter däremot följa antingen ingen förnufts lag eller endast sin egen, vilken ligger i deras förnuft och kallas den moraliska eller sedelagen. De kunna ock alltid efter behag avgöra sina rättstvister på egen hand, om de ej vilja hänskjuta dem under staten, och de hava följaktligen åtminstone i detta fall ingenting att göra med statens lag. Men det samma gäller ej mindre, om de finna för gott att begära domarens avgörande; ty de begära då icke sin egen verksamhet utan statens genom domaren, och endast för den som är verksam gives det någon lag. (Skr. I 380.) Familjerätten handlar därför icke om familjen eller om dess lagar utan är en lära om staten själv i ett visst moment, d. v. s. den handlar endast om statens egna rättigheter och förbinder i anseende till familjen. (Skr. II 442 f.) Men då på detta sätt alla en stats lagar äro lagar för staten själv eller medelbart hans organer, så blir den vanliga indelningen av lagarna i offentlig och privat oriktig. All lag i och för staten är nämligen offentlig eller publik. (Skr. II 413.)

I staten stiftar endast regenten lagar och han stiftar dem endast för staten d. v. s. omedelbart för sig själv och sin egen verksamhet men medelbart och villkorligt även för sina organer eller ämbets- och tjänstemän, vilka åtagit sig att utföra hans befallningar och följaktligen att tillika stifta hans lagar för sig själva. I själva statsbegreppet ligger nämligen den fordran, att någon personlighet skall utses, som får till hela sin bestämmelse att verka endast för statens ändamål, att liksom avkläda sig alla enskilda intressen och däremot ikläda sig alla allmänna samt att på sådant sätt identifiera sig med staten. En sådan förändring kan dock endast äga rum med en enda fysisk person, varför som bekant monarkien för Boström är den enda förnuftiga statsformen. Monarken är statens representant eller på svenska målsman, ty staten själv är oförmögen att omedelbart uppträda och verka inom människans värld utan måste där handla eller bevaka och utöva sina rättigheter genom en sinnligt förnuftig vilja (Skr.

II 329 o. 343). Regenten är detsamma i staten som den förnuf-tiga tankeförmågan och viljan hos människan — dess egentliga jag eller personlighet. Han är statens suverän eller högsta vilja, d. v. s. den personlighet, som antingen omedelbart eller medelbart besluter och befordrar till verkställighet alla de åtgärder, som fordras för statens ändamål och utan vars allmänna eller speciella medgivande ingenting i eller med staten får företagas. Ingen annan i staten kan i egentlig mening stifta en lag. I begreppet lagstiftning ligger nämligen inneslutet både lagens sanktionerande eller erkännande av den, för vars vilja den skall vara positivt bestämmande, d. v. s. regenten, dess promulgerande eller tillkännagivande för dem, som åtagit sig att vara regentens organer; och dess necesiterande eller kontinuerliga viljande och följaktligen vidmakthållande av regenten genom den allmänna makt och myndighet, som i detta avseende tillkommer honom över sina organer eller ämbetsmän¹. En lags stiftande är således icke detsamma som dess medgivande av den, vars rätt genom lagen möjligtvis kan förnärmast och vilken i detta fall är berättigad att förhindra den. Ett sådant medgivande är ett väsentligt villkor men ock endast ett villkor för lagstiftningen och tillkommer lagligen folket i staten eller dess representation, så vida regeringssättet är konstitutionellt. Varken folket i staten eller dess representation är någon statsmakt, ej heller kan någon positiv andel i lagstiftningen rätteligen tillkomma det. Statsmakten är ju staten själv ur ovannämnda synpunkt betraktad, och därför kan endast monarken, i den mening som han är staten, kallas för en statsmakt. Folket i staten åter är blott sammanfattningen av de i staten varande privata personligheterna och kan därför ej deltaga i lagstiftningen. Det är nämligen otänkbart, att det enskilda kan stifta lag för det offentliga, ja överhuvud att en fri varelse kan stifta lag för en annan fri varelse än sig själv. Då däremot den ena personlighetens rätt alltid är en gräns för den andras, är det alldeles i sin ordning att folkets representation har veto mot regenten, d. v. s. rätt att avhålla honom från stiftandet av sådana lagar, varigenom dess enskilda rättigheter skulle förnärmast

¹ För det följande se framför allt »Såter om lag och lagstiftning» i Bd I s. 355 f.

mas. Denna rättighet är emellertid riktad emot regenten såsom enskild och icke såsom offentlig personlighet. »Blott i sin senare egenskap är han lagstiftande och befallande. Däremot är han det icke, såvida han måste ingå i underhandlingar med folket och underställa det sina förslag eller dylikt; ty han står då ej över folket utan jämte det, och han befäller i sådant fall icke med *statens* rätt, vilket han alltid gör som regent. — För att lättare finna riktigheten härav, är det ändamålsenligt att tänka sig regenten och folket i deras ömsesidiga förhållande, medan de ännu underhandla med varandra om hans antagande till regent. Det är nämligen klart, att de, så länge underhandlingarna fortgå, äro bägge lika berättigade, men blott *enskilda* personligheter, och att den blivande regenten för sin del blir offentlig person eller regent och folket hans folk eller undersåtar, först när överenskommelsen emellan dem kommit till stånd» (Skr. I 391). Han blir emellertid regent blott i anseende till sådana funktioner, som enligt överenskommelsen tillhöra honom. »Förhandlingens hela bestämmelse är just att utstaka gränserna för hans självständiga verksamhet och inskränka honom till det, som fordras för statens förnuftiga ändamål, så att han icke förnärmar statsmedlemmarnas rätt. Däremot är han icke regerande, utan åter blott kontraherande, d. v. s. icke offentlig utan blott enskild personlighet, så ofta han endast framställer propositioner till folket eller inlåter sig i underhandlingar med det om vissa förändringar i överenskommelsen. I alla sådana fall måste han tänkas återigen liksom träda tillbaka i det omnämnda ursprungliga förhållandet till statsmedlemmarna; ty det handlas då icke om någonting, som redan verkligen är godkänt såsom lagligt och rätt. — Också är det endast i frågor av denna beskaffenhet, som folket kan uppträda med lika rätt mot regenten och icke blott avslå eller medgiva hans propositioner utan även å sin sida framställa sådana till hans omprövning. — — — Dock äro dylika förhandlingar mellan regenten och folket inga egentliga lagstiftningsåtgärder, utan blott förberedelser till sådana, ehuru de vanligen icke betraktas på sådant sätt.» — — — Först när regenten och folket blivit ense »inträder den förres rätt och verksamhet att *stifta lagarna*, d. v. s. att sanktionera och promulgera dem samt giva dem verklighet eller gällande kraft». (Skr. I 391 f.).

II.

Man behöver icke ha läst många sidor av Kelsens produktion för att lägga märke till hans starka avoghet mot varje sammanblandning av de olika vetenskapernas mål och medel. Allt vad metodisk synkretism heter är honom en styggelse. Sitt grundläggande arbete »Hauptprobleme der Staatsrechtslehre» av 1911 inleder han ock med att uppdraga rättsvetenskapens gränser gentemot övriga vetenskaper. Det karakteristiska för densamma är först och främst att dess forskningsobjekt är något ideellt och icke något reellt, ett »Sollen» och icke ett »Sein». Därigenom skiljer den sig icke blott från naturvetenskaperna i vanlig mening utan ock från sådana på det själsliga livet inriktade humanistiska discipliner, som söka förklara dettas faktiska gestaltning, såsom psykologien, sociologien och tydligen även historien. Under det att dessa vetenskaper äro explikativa, i det de vilja förklara den ena företeelsen som en nödvändig följd av den andra, är juridiken normativ: icke vad som måste ske utan vad som bör ske är vad den intresserar sig för. Dess lagbegrepp blir därför ock ett annat än de explikativa vetenskapernas. Under det att naturlagen i vidsträckt mening blott är en formel för företeelsernas faktiska likformighet men endast för en krass antropomorfism ter sig som en över dem stående makt, som de åtlyda, en orsak bland andra orsaker, så har rättslagen åter till sitt syfte just att bli åtlydd och därmed påverka utvecklingen i en viss riktning. Dess giltighet beror dock icke på om den faktiskt blir respekterad utan endast på om den fortfarande bör bli det. Ett »Sollen» måste alltid härledas ur ett »Sollen». Juridiken är dock icke den enda normativa vetenskapen. Normativ torde bl. a. även etiken få anses vara. Den stora skillnaden dem emellan är dock, att etikens lagbegrepp är autonomt, juridikens åter heteronomt. Medan sedelagen framträder som uttryck för mitt eget väsens lag, ter sig rättslagen som en främmande makts vilja. I anslutning till den kritik, som Schleiermacher riktat mot Kants alltför formalistiska etik, gör Kelsen gällande, att sedelagen icke gäller fullständigt oberoende av huruvida den faktiskt åtlydes. Om hos människan icke ens funnes den tendens till åtlydnad för sedelagen, som Kant kallar aktning för lag, så skulle den ingen gil-

tighet äga. För att sedelagen skall gälla för mig måste den vara en faktisk verklighet inom mig åtminstone i form av en undermedveten med egoistiska drifter kämpande viljeriktning. Om den enskilde sedan känner det sedliga börat icke blott som en subjektiv drift utan som en befallning från en högre makt, så är detta blott ett uttryck för samma objektiviseringsprocess, genom vilken människan ofta utåt projicierar vissa psykiska fakta. »Die Moralnorm ist materiell schon dasjenige was sie formell zu bewirken hat: das sittliche Wollen und Verhalten des Subjektes» (22). Genom att på detta sätt vara förankrad i det faktiskt existerande blir sedelagen nära besläktad med naturlagen: den har ock ansetts blott ge uttryck för vad människor sedan årtusenden faktiskt och regelmässigt gjort och vad för samhällets existens är nödvändigt. Helt annorlunda förhåller sig rättsnormen till verkligheten. Så länge man ännu står på sedvanerättens grund, kan man visserligen säga, att rätt är vad som faktiskt är övligt, men detta gäller dock endast mängden av människor. Å den enskilde tillämpas rätten, även om hans vilja avviker från det sedvanliga eller rättare just när så sker. »Das rechtliche Sollen gilt im Einzelfalle ohne gleichinhaltliches Sein» (35). Träder sedan den medvetna lagstiftningen i stället för sedvanan, så bortfaller identiteten mellan »Sollen» och »Sein» också för det generella betraktelsesättet. Låt vara att lagstiftaren bemödar sig att blott stifta lagar, som överensstämmer med folkets rättsmedvetande, en lags formella giltighet beror dock ej på en sådan överensstämmelse utan därpå, att den kommit till stånd på ett formellt giltigt sätt. Först därmed framträder rättsstatsens heteronoma karaktär på ett eklatant sätt. »Während die Normen der Moral nur scheinbar von aussen ihre Befehle an das Subjekt richten, nur durch den gedanklichen Prozess der Objektivierung die gesetzgebende Autorität nach aussen projiziert wird, geht der Rechtssatz unzweifelhaft von einer Macht aus, die von vornherein ausserhalb des Individuums steht und welcher der Mensch unterworfen ist kraft der tatsächlichen, faktischen Herrschaft, die sie über ihn ausübt ohne Rücksicht auf seine Zustimmung, seinen Willen: Diese Macht ist der Staat» (40). Staten är »eine durchaus ausserindividuelle Autorität», och det är därför förfelat att, som kontraktsteoretikerna ville, försöka grunda densamma på den en-

skildes vilja. En sådan förväxling av rättsnorm och etisk norm var begriplig, så länge båda hade sitt ursprung i vad alla människor i regel gjorde. I den moderna lagstaten är det dock uppenbart, att rätten icke mer är »Tat der Rechtsgenossen», utan att staten är den-enhetliga rättsviljans bärare: »die Staatsgewalt und nicht mehr das normative Gewissen des Individuums diktiert den Rechtsatz» (47). Rättslagen är därför i fråga om sin giltighet på ett helt annat sätt än sedelagen oberoende av huruvida den faktiskt åtlödes eller ej. Under det den senare, som vi sett, ej är giltig, om den icke på något sätt respekteras, så lider den förra ej av att den överträdes. Dess egenart består ej i att den följes utan i att den användes. Den må ha samma syfte som sedelagen, nämligen att förhindra handlingar, som äro skadliga för den sociala enheten, men gäller dock — till skillnad från moralbudet —, även om den så helt förfelar sitt syfte, att den icke på något sätt verkar motiverande på människornas handlingar. »Der Rechtssatz ist nicht wie das Sittengesetz ein psychischer Vorgang» (45). Normvidrigheten är just förutsättningen för att rättssatsen skall bli tillämplig. Den gäller, när orätt begås, icke blott så till vida som den bort följas utan ock därför att förutsättningen inträder för att den skall kunna fungera. »Kein Recht ohne Gericht». Och just denna rättssatsens relation är den enda, som juridiskt kommer i betraktande. Formellt är nämligen rättsordningen till blott för rättsvidrighetens skull. »Erst durch das Unrecht wird die Rechtsordnung aktuell und nur die Möglichkeit eines Unrechtes lässt die Rechtsordnung über den einzelnen Verhältnissen schweben» (53). Om också en rättssats materiellt överensstämmer med ett moralbud — man tänke på att stöld och mord äro både juridisk och moraliskt förbjudna —, så blir dock ej en sådan rättssats juridiskt högre kvalificerad än övriga. Ej heller lider den juridiska giltigheten av en rättssats minsta avbräck därav, att den motsäger en sedelag. Lika litet som Kelsen medger, att ett Sollen får härledas av ett Sein, lika litet vill han vara med om att en rättsnorm söker sin sanktion i en moralnorm. Rätten har för honom sin egen grund. »Denn die rechtliche Verbindlichkeit der Rechtssätze, ihr normativer Charakter, stammt aus einer ganz anderen Quelle als die verpflichtende Kraft der Sittengesetze. Beide sind in ihrer normativen Natur voneinander völlig unabhängig.

Was immer der Ursprung der Moralebote sein mag, die Quelle der verbindlichen Rechtsgesetze ist — für die formal juristische Betrachtung des modernen Rechts — ausschliesslich und allein der Wille des Staates, der natürlich für die Normen der Moral niemals als Autorität in Betracht kommen kann» (56).

Därmed att Kelsen bannlyser det explikativa betraktelsesättet från juridiken, tar han ock bestämt avstånd från det teleologiska. Dessa båda betraktelsesätt stå nämligen ej i något motsatsförhållande till varandra utan betinga varandra inbördes. Så snart vår tanke föregriper en verkan, ter sig nämligen densamma som ett mål och dess orsak såsom dess medel. Så visst som en norm utövar en verkan genom att utgöra motiv för människors handlingar, så visst kan den ock ha sitt ändamål. Ur denna synpunkt intresserar den psykologen, historikern och sociologen liksom ock den för det allmänna bästa nitälskande lagstiftaren. Juridiken som sådan har dock icke att sysselsätta sig med rättsinstitutens ändamål, som ju är något utanför dem själva liggande. Själv blott »eine Theorie der Mittel» har den att bestämma dem efter moment, som äro dem själva immanenta. Den har blott med formen, ej med innehållet att göra och måste, så länge den är sig själv, betrakta rätten som självändamål. »Was vom sociologischen Standpunkte nur Mittel und Form ist, der staatliche Strafzweck, ist vom juristischen Standpunkt Zweck und Inhalt» (214).

Efter dessa allmänna distinktioner övergår Kelsen till att bestämma, huru den statsvilja skall fattas, som är rättssatsens bärare, för att sedan ange samma rättssats logiska karaktär.

När man talar om vilja i juridiken, bör man överhuvud akta sig för att identifiera den med vilja i psykologisk mening. »Als gewollt im psychologischen Sinne hat der in Verbindung mit einer eigenen Aktivität als Mittel zur Beseitigung eines Strebens vorgestellte Zustand oder Vorgang zu gelten» (112). Viljans innehåll är således något rent själsligt och viljeakten perfekt, även om den ingen verkan har i yttre världen. Det resultat, en människa vill uppnå, kan hon ju ibland uppnå också genom att förhålla sig passiv. För juridiken kommer det åter endast an på yttre fakta, då det gäller att avgöra vad en person skall anses ha velat och icke velat, och den kan därför ej anses anknyta till den psykologiska viljan. Vad man

på sin höjd kan komma till är en viss presumtion för att en psykisk vilja förefinnes. När brott ske på grund av vårdslöshet, tillräknas de ju dock lika fullt en person, fast icke någon som helst dylik vilja kan förmodas föreligga. Även när en avsikt att göra ont faktiskt existerar, finns ingen grund att tillräkna en människa ett brott, därför att hon är dess orsak, ty varför skulle man stanna vid henne i den ändlösa kausalkedjan. Det är i stället i normen, som skuld-begreppet har sin grund. Man straffas icke därför att man velat utföra en brottslig handling utan därför att man bort handla annorlunda. Vad som på detta sätt tillräknas en som ens skuld gäller som ens vilja i juridisk mening. Inom civilrätten gäller på motsvarande sätt, att en rättshandling ej är giltig, därför att någon velat densamma i psykologisk mening, utan är det tvärtom så, att den juridiskt tillräknas en person som hans vilja, i fall den är företagen i överensstämmelse med en norm. Den vilja, som en rätt eller en orätt, tillräknas, är därför icke den med förstånd och känsla samordnade själsförmögenheten utan en »im Innern des Menschen gedachte, als Endpunkt der Zurechnung fungierende Konstruktion» (145). Såsom utrustad med dylik vilja är människan person. Normen kan dock göra andra än människor till personer, liksom den ock kan fränkänna människor personlighet.

En dylik tillräkningspunkt är också statsviljan. Kelsen underkänner både den organiska och den oorganiska statsuppfattningen, vilka, ehuru inbördes i mycket olika, dock därutinnan överensstämma, att de i statsviljan se en psykologisk realitet. Då den förra teorien identifierar folkpsykologiens »Gesamtwille» med statsviljan, förbiser den, att statsfolket blott är en juridisk enhet, som mycket väl kan vara splittrad i en mängd samhällsgrupper med var för sig enhetliga men mot varandra stridiga viljor. På sociologisk väg når man ej fram till ett enhetligt statsbegrepp. Ej heller går det att uppfatta statsviljan som sammanfattningen av statsorganens individualviljor, som den oorganiska statsteorien menar. Rättsnormernas innehåll är sällan helt och fullt känt av de fysiska individer, som äro utrustade med organkvalitet, och vad man icke vet, kan man icke vilja. Statsviljan är att finna i lagen. I denna vill staten kontinuerligt, fast under i densamma angivna betingelser, utföra vissa handlingar, såsom att straffa, göra utmätning, sluta

fördrag. Inträda dessa betingelser, blir den betingade statsviljan oförtövat till en obetingad, utan att det ännu behöver vara tal om en psykisk viljeakt hos ett fysiskt organ. Statsorganet har blott att omsätta denna statsvilja i handling. Härvid blir den psykiska verklighet, som försiggår inom den mänskliga individ, som handlar som statsorgan, juridiskt sett så fullständigt irrelevant, att om handlingen kunde utföras rent mekaniskt, den ändock lika fullt skulle tillräknas statsviljan. Tillräkningen går liksom tvärt igenom de fysiskt handlande och deras psykiska viljor och gör ej halt i någon fysisk person. Fastmera förena sig alla tillräkningslinjer i en gemensam, utanför varje fysiskt subjekt tänkt punkt. Denna gemensamma träffpunkt är statsviljan (183).

Rättssatsens logiska karaktär är redan antydd. Den är ett hypotetiskt omdöme, i det den bestämmer, att staten under vissa betingelser vill det eller det. »Der Staat kann im Rechtssatze nichts anderes wollen als sein eigenes Verhalten» (190). Därmed tar Kelsen också bestämt avstånd från imperativteorien, som menar, att staten i rättssatsen vill, att dess undersåtar skola underlåta eller utföra vissa handlingar, t. ex. icke stjäla eller mörda, men betala sina skulder och sin skatt. Den ena viljan kan dock icke omedelbart påverka den andra. En viljeförklaring måste riktas till en människas intellekt och kan därefter endast under den förutsättningen verka motiverande på hennes vilja, att hon inser det vara med sitt eget intresse bäst förenligt att handla i överensstämmelse därmed. Visserligen är sedelagen ett imperativ, men den är ju ock blott ett uttryck för människans innersta vilja. Genom sin blott medelbara påverkan av viljan skiljer sig den heteronoma sanktionerade rättssatsen från den autonoma sanktionslösa moralnormen. Sanktionen, som är avsedd att tjäna som motiv för viljan, består i straff och exekution, ehuru naturligtvis ock en belöning kan fylla samma uppgift. Den utgör ju en statens verksamhet och är just vad staten i rättssatsen vill. Icke som statsviljans innehåll utan som dess betingelse och icke positivt utan s. a. s. »unter einem negativen Vorzeichen» framträder undersåtarnas plikt i rättssatsen. Det på rättsordningen baserade omdömet, att staten, i händelse en person handlar så eller så, vill straffa eller exekvera, tvingar till omdömet, att samma person är pliktig handla i kontradiktorisk

motsats till den statliga viljans betingelser. Är stöld belagd med straff, så är det min rättsplikt att icke stjäla. Att människorna skola handla rättsenligt är naturligtvis det sociala syftet hos dem, som skapa rättsordningen, d. v. s. stifta lagen, men härvid använder samhället staten överhuvud som ett medel, betraktar den som objekt. Ser man staten åter som subjekt, så vill den intet annat än under vissa betingelser handla på ett visst sätt. Vad, som ur samhällets synpunkt är medel och form ter sig ur statens synvinkel som mål och innehåll. Huruvida rättsnormerna faktiskt utöva någon motiverande verkan på människorna är därför juridiskt likgiltigt. Många av dem ha ju samma innehåll och samma syfte som moralens, religionens och sedens föreskrifter, och ingen utomstående kan avgöra, vilka subjektiva bevekelsegrunder, som ligga bakom en handling, som objektivt överensstämmer med rättsnormen. Givetvis kan bevekelsegrunden ock vara av självisk art. Rent juridiskt sett, är rättens ändamål så litet förfelat, i fall varje motiverande verkan av densamma uteblir, att den tvärtom först när dess socialpreventiva ändamål förfelas, blir i tillfälle att fylla det ändamål, som är immanent i den själv. Därför lider icke rättens auktoritet därav, att orätt begås, vad den givetvis skulle göra, om rättsnormen vöre ett bud, som kunde trotsas. Även om lagstiftarens avsikter gäckas, så blir dock statsviljans integritet bevarad. I denna dess undantagslösa formella okränkbarhet och icke i dess motiverande kraft, som ofta uteblir, ligger rättsordningens juridiska höghet. Däri liknar den naturlagen, vars imponerande storhet icke ligger i någon kausal verkan alls utan i dess undantagslöshet (232). Har rättsnormen karaktär av imperativ, så är det endast Kants hypotetiska imperativ, som kan komma ifråga. Den gäller för människan, endast under den förutsättningen att hon vill undvika de obehag, straff och exekution medföra. »Der Staat steht den Untertanen etwa so gegenüber, wie bei einem Tauschhandel die Parteien einander gegenüberstehen: Gibst du dies, so gebe ich das» (228). Men är rättssatsen icke någon statens befallning till undersåtarna utan dessa juridiskt sett med honom jämställda, så upphöra alla skäl att ur samma synpunkt tala om statens härskarmakt. Denna är av faktisk art — »die Herrschaft des Staates ist nichts anderes als

der tatsächliche Zustand konstanter Motivation» — och kommer icke en normativ vetenskap vid.

För Kelsen är, som redan nämnt, den viljande staten immanent i rättssatsen. Den handlande staten åter kommer till uttryck i förvaltningen. Att den senare måste stå i överensstämmelse med den förra följer med nödvändighet därav, att ett statsorgans handlingar endast under den förutsättningen tillräknas staten i stället för den handlande individen, att de överensstämmer med statens i rättssatsen uttalade vilja. »Ein Unrecht des Staates muss unter allen Umständen ein Widerspruch in sich selbst sein» (249). Men därav följer också, att stat och individ måste komma att intaga en helt olika ställning till rätten. Under det för den senares räkning divergens kan uppstå mellan den objektiva rättsnormen och den subjektiva viljan, så sammanfalla för staten dessa två. »Des Staates Wollen ist sein Sollen, seine Pflicht ist sein Wille». Alla rättssatser statuera rättsplikter för staten men däremot endast en del även rättsplikter för övriga rättssubjekt. Till den senare gruppen hör det komplex av objektiv rätt, som den härskande systematiken betecknar som straff- och privaträtt; som rättssatser, vilka endast statuera rättsplikter för staten, äro åter de att räkna, som inrymmas i vad man vanligen kallar statsrätt. Dock är i själva verket all rätt statsrätt, i det den undantagslöst statuerar plikter för staten. Däremot är ingen rätt privaträtt, även om man använder ändamålssynpunkten som indelningsgrund, ty lagstiftaren måste alltid ha det offentliga intresset för ögonen. Ännu orimligare är det att tala om en sådan rätt ur formalrättslig synpunkt — och denna synpunkt är den enda juridiska. — Indelningen i privat och offentlig rätt bör därför vika för den ovannämnda, som med hänsyn till i rättssatsen stipulerade rättsplikter till en huvudgrupp sammanför straff- och civilrätt (269, 655).

Efter att ha bestämt den objektiva rättens väsen övergår Kelsen till rättens subjektiva former, d. v. s. rättsplikten och vad man vanligen kallar den subjektiva rätten. Med den följdriktighet, som är honom egen, härleder han båda ur rättssatsen.

Början göres härvid med rättsplikten. Att en undersåte har en rättsplikt innebär för Kelsen intet annat än att rättssatsen kan användas å honom, därest han uppfyller de i rättssatsen angivna

betingelserna för statsviljan, d. v. s. begår en orätt (348). Också rättsplikten har därför en heteronom karaktär. Med skärpa vänder sig därför Kelsen mot varje försök att bestämma densamma som en realpsykisk bundenhet av det slag som den moraliska plikten. Under det att denna kommer till stånd därigenom att pliktsubjektet lär känna moralnormen och erkänner den såsom för sig bindande, så existera åter rättsplikter alldeles oavsett om vederbörande pliktsubjekt erkänner eller ens känner rättsnormerna. Kelsen avvisar bestämt såsom en rest av naturrätten den uppfattningen, att undersåtarna skulle ha vissa rättsplikter oberoende av den positiva lagstiftningen. Låt vara att framför allt inom straffrätten, men ock inom civilrätten, rättsplikter till sitt innehåll sammanfalla med moralplikter — man tänke t. ex. på satsen *pacta sunt servanda* —, så ha de förra dock icke sin grund i de senare. Frågan om i det konkreta fallet en rättsplikt föreligger, måste endast avgöras efter vad den positiva lagen har att säga utan hänsyn till de med vederbörandes livsåskådning skiftande meningarna om vad moral och sed och kultur fordra. Men som en gengångare av naturrätten är ock att stämpla den teori, som menar, att rättsordningen först blir giltig därmed, att de som skola vara densamma underkastade erkänna densamma såsom för sig bindande. Själv en konsekvens av imperativteorien visar den sig till sist blott vara en gengångare av fördragsteorien, som ock ansåg undersåtens lydndsplikt ha sin grund i självförpliktelsens sedliga princip (376). Kan man otvetydigare ge vid handen, att man ej erkänner en norm, än därigenom att man överträder den, och dock är det ju just då som det blir skäl att fastslå, att en rättsplikt föreligger (360, 364). Också är det orätt att tala om en adressat, till vilken rättsnormen är riktad. »Diese Regel des staatlichen Verhaltens bedarf keiner Adresse, an die sie gerichtet ist, weil sie nicht vernommen oder angenommen zu werden braucht» (379). Undersåtarna, som skola följa lagarna, kunna omöjligen förutsättas få kännedom om dem, så många och invecklade som de äro, knappast bli de alltid ens kända av statsorganen, som skola tillämpa dem. Varken de förra eller de senare äro lagens adressater. Vore lagarna till statsorganen ställda imperativ, skulle det icke finnas rum för statens rättsplikter och en enhetlig statsvilja ej kunna konstrueras (387).

Också däri liknar rättslagen naturlagen att den icke är riktad till någon och gäller oberoende av om den är känd eller erkänd (395).

Också för staten gäller det, att dess rättsplikt är en subjektivering av rättssatsen. Under det emellertid undersåten — så långt rättssatsen å honom är tillämplig — är förpliktad till den kontradiktoriska motsatsen av vad rättssatsen anger som förutsättning för statens handlande, är staten åter förpliktad till detta positiva handlande självt. Då som vi sett för staten »Sollen» och »Wollen» helt sammanfalla, vill staten oavslåtligen vad rättssatsen innehåller, ända tills densamma ersättes av en ny rättssats. Denna växling av rättsatser åter, lagstiftningsprocedüren i vidsträckt mening, är icke någon handling, som kan tillräknas statsviljan själv. Rättsnormens egen uppkomst faller överhuvud utanför det normativa betraktelsesättet och hör såsom en företeelse av social natur till det realas värld. Att vissa handlingar tillräknas statsviljan och icke de fysiska individerna har sin grund i en rättssats men rättssatsens egen tillkomst kan icke i sin ordning tillräknas staten. Denna vill vad rättssatsen innehåller, men en »Wille zu wollen» är en orimlighet. Man kan därför ej tala om statens självförpliktelse. Det är mindre paradoxalt, än det kan synas, om man säger »es gebe rechtlich zwar Pflichten aber keine »Verpflichtung», wohl ein »verpflichtet sein», nicht aber einen rechtlich relevanten Vorgang, der zu einem solchen Resultate führt» (405). Det är icke staten utan samhället, de lagstiftande människorna, som skapa statens plikter och åter upphäva dem. Statspersonen blir ej förpliktad, när och till det den behagar, utan när och till det dessa finna för gott (433). Och i sin rättsproducerande verksamhet äro de icke bundna av några rättsplikter utan endast av plikter av etisk eller kulturell art. »Die Erzeugung des Rechtes — sei es die historisch erste, sei es die in der Gegenwart bei jeder Gesetzwerdung sich immer wiederholende — oder die Geburt der Staatsperson steht ebenso ausserhalb des Rechtsbereiches und somit der juristischen Konstruktion wie die Urzeugung — — ausserhalb die Naturwissenschaft fällt» (410). Själv av social i stället för av statlig natur är den dock en nödvändig förutsättning för staten. »Der Staat ist nur eine Form der Gesellschaft, die als das substantielle Element, als der Inhalt dieser Form zu denken ist. Doch ist die starre Hülle — Recht und Staat sind nur

Erstarrungsprodukte im Flusse des socialen Lebens — nicht allseitig geschlossen. Es muss einen Punkt geben, an dem der Strom socialen Lebens immer wieder in den Staatskörper eindringt, eine Übergangsstelle, wo die amorphen Elemente der Gesellschaft in die festen Formen des Staates und des Rechtes übergehen. Es ist dies die Stelle, wo Sitte und Moral, wo wirtschaftliche och religiöse Interessen zu Rechtssätzen, zum Inhalt des Staatswillens werden: im Gesetzgebungsakte» (410 f.). Lagstiftningsproceduren förhåller sig dock ej till statsviljan som orsaken till sin verkan. Vad författningen innehåller om kamrarnas beslut, monarkens sanktion och det sanktionerade beslutets publicering är blott villkoret för att det hypotetiska omdöme rättsatsen utgör skall bli sant. Iakttagandet av dessa bestämmelser är en betingelse för statsviljan på samma sätt som, enligt vad vi sett, en begången orätt så är (407 f.). Härvid äro då kamrarnas beslut och monarkens sanktion fullt likvärdiga. Även monarken är, när han deltagar i lagstiftningen, endast en social faktor, icke ett statsorgan. Blott publikationen är en statsakt, så till vida som den utgör ett verkställande av en redan perfekt statsvilja, uttryckt i en i rättsordningen upptagen tillräkningsregel, i kraft av vilken publikationshandlingar ha att gälla som statshandlingar. Med hänsyn till det hypotetiska omdöme, som först genom publikationen blir gällande lag, är åter även publikationen en social funktion allenast (429).

Är statspersonen blott en produkt av rättsordningen, så är rättsordningens realisering statens enda funktion (511). I enlighet därmed definierar Kelsen också statsorganet som statsviljans realisator (491). Parlamentet är intet statsorgan, då det ju helt går upp i skapandet av den rättsordning, som vars subjektiva uppenbarelsform statsviljan ter sig. Än mindre är valmanskåren något statsorgan. Det är icke ens möjligt att framställa kommittenter och representanter som organ för ett enhetligt samhälle, ty ett sådant är en fiktion. Vad man reellt sett har att göra med är spridda samhällsgrupper med stridiga intressen. Också monarken såsom lagstiftare är, som nämnt, enbart en social komponent. Endast de exekutiva myndigheterna i vidsträckt mening, således domarena icke minst, äro statsorgan. Väl att märka är det dock icke de abstrakta institutionerna, konungamakt, presidentskap, ministär,

utan de konkreta individerna, kungar, presidenter, ministrar, som äro statsorgan. »Denn die juristische Person des Staates, die einen selbständigen »Willen« hat, braucht nur darum und nur insoferne »Organe«, als sie Menschen braucht, die handeln und deren Handeln als das der juristischen Person gilt» (524). Överensstämmelse råder mellan organställning och ställföreträderskap (706). Om både organ och ställföreträdare gäller det, att de utföra en annans vilja, så vitt deras handlingar äro i sådan överensstämmelse med en rättssats, att de kunna tillräknas icke den handlande individen själv utan en av honom representerad vilja. Ingendera av dem är då att anse som personlighet, utan personlighet är endast den representerade. Om statsorganet heter det då, att han realiserar statsviljan, under det att den pliktrogne undersåten följer densamma. Överskrider emellertid statsorganet, resp. ställföreträdaren, sin kompetens, så tillräknas hans handling åter honom själv. Också denna tillräkning äger rum i kraft av en rättssats, nämligen en särskild disciplinär-rättssats, som till dylika övergrepp knyter straffrättsliga verkningar från statens sida. Disciplinärregeln är som varje rättssats ett hypotetiskt omdöme, i det den gör statens vilja beroende av att ett visst yttre faktum föreligger. Liksom sedvanliga straff- och civilrätts-satser statuerar den dock plikter ej blott för staten utan ock för andra, här statsorganet, i det detta förpliktas till den kontradiktoriska motsatsen av det som i hypotesen anges. I kraft av denna nya rättssats är det, som statsorganet som sådant är personlighet. »Der Disciplinarrechtssatz ist es, der in seiner Subjektivierung die Rechtspflicht des Staatsorganes bedeutet» (527). Då emellertid monarken är oansvarig, är det omöjligt att för hans del framkonstruera någon rättsplikt, och kan han därför utan att begå någon rättskränkning genom sin passivitet bringa statsmaskineriet att avstanna, så långt det av hans verksamhet är beroende (687).

I förhållande till rättsplikten är vad man vanligen kallar för subjektiv rätt en sekundär företeelse. Det är icke nog med att den måste stödja sig på en objektiv rättssats, den måste ock korrespondera mot en plikt. Ingen rättighet utan en plikt, men väl en plikt utan en rättighet. Den undersåtarna förpliktande rättssatsen blir till någons rättighet, för såvitt i rättssatsen statsviljan är betingad

av att denne gör ett anspråk gällande. Den ene kan ha rätt till den andres pliktuppfyllelse (619 f.). Under samma förhållanden kan naturligtvis den enskilde också ha rättigheter gentemot staten (660), och naturligtvis är staten subjektivt berättigad gentemot alla dem, som förpliktas genom rättssatsen. Däremot är »ein subjektives Recht auf eignes Verhalten nach juristischen Begriffen unmöglich» (664). »Gerade in dieser Vorstellung von dem »Recht» auf ein eigenes Thun oder Lassen, in der Auffassung des Rechtes als »dürfen» steckt der spezifische Grundfehler des Naturrechtes, das mit »Recht» die von der Staatsordnung frei gelassene Sphäre, das Nicht-Gebotene oder Verbotene — das Nichtgesollte, also Gedurfte identifizierte» (571). Rätten är form och ej innehåll, skyddet och ej det skyddade. Man upphör att se saken juridiskt, om man som rättighet betecknar vad som endast är den materiella reflexen av existerande rättsplikter. Därför att det finnes en rättsplikt att respektera andras egendom, finnes det dock icke någon subjektiv egendomsrätt, lika litet som det finnes en subjektiv rätt att leva, därför att övergrepp mot den personliga integriteten äro straffbara. De teorier, som i den subjektiva rätten se ett äy den objektiva rättsatsen skyddat realpsykiskt intresse eller »Wollen-dürfen», ha icke hunnit utöver naturrätten, för vilken den subjektiva rätten sammanföll med individens statsfria, av rättsordningen omslutna sfär. För den subjektiva rätten kan dock ingen annan grund sökas än den objektiva rättsats, vari statsviljan har sitt uttryck.

Då »ein subjektives Recht auf eigenes Verhalten» ej existerar, kan man ej vara berättigad till en plikt eller förpliktad till en rätt. Visserligen kan ju så synas vara fallet, där valplikt föreligger, men väl att märka äro valrätt och valplikt formellt oavhängiga av varandra. Valmannen är berättigad gentemot staten på grund av vallagen men förpliktad på grund av en särskild straffrättsats (677, 682). Någon subjektiv rätt för statsorganen till utövändet av sina statsfunktioner finnes i regel icke redan av den grund, att den person, som skulle hava motsvarande rättsplikt att tolerera deras verksamhet, nämligen staten, ej kan var subjekt för underlåtenhetsplikter, då ju endast positiva handlingar kunna tillräknas honom. En undantagsställning intages dock av monarken. Denne är icke som ministern förpliktad till någon statshandling, men hans hand-

lande är dock en nödvändig förutsättning för att ministern skall kunna handla med rättslig verkan och statsmaskineriet överhuvud fungera. Samtidigt är dock monarken ett statsorgan, så till vida som hans handlande tillräknas staten. Till detta har han i stället för en plikt en rätt, i det staten enligt successionsordningen är förpliktad att handla just genom honom och monarken, då rättsordningen endast genom honom kan fungera, kan göra ett anspråk gällande på att staten uppfyller nämnda rättsplikt (691).

På de i »Hauptprobleme» lagda grundvalarna har Kelsen sedan byggt vidare i en följd av avhandlingar och uppsatser, vilka dock i detta sammanhang äro av mindre intresse än hans stora huvudarbete. Vi skola endast dröja inför två av dessa verk, de näst Hauptprobleme största, nämligen »Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts» av 1920 och »Der sociologische und der juristische Staatsbegriff» av 1922.

Uti »Die Souveränitätstheorie» tar Kelsen steget fullt ut till den identifiering av stat och rätt, som han i Hauptprobleme (433) uttryckligen förklarat sig ej våga vara med om. Staten är en ordning och denna ordning är identisk med rättsordningen. Statens person är blott i förstorad upplaga vad varje annan juridisk eller fysisk person är: en personifikation av rättsnormer. Under det att staten är en personifikation av den totala rättsordningen — som total ter den sig åtminstone i förstone — äro de andra personerna personifikationer av »Teilrechtsordnungen»; så är t. ex. den fysiska personen en personifikation av alla normer, som reglera en människas förhållanden (20). I en stats anspråk på suveränitet ligger därför inneslutet, att den skall äga vad Kelsen kallar Eigengesetzlichkeit, d. v. s. att dess normsystem skall vara ett inom sig slutet helt av rättsregler, som till sist kunna återföras på en ursprungsnorm, författningen i rättslogisk mening¹. Under det man alltid vid ett explikativt förfarande kan gå från det ena ledet till det andra i oavbruten regress — en orsak är ju alltid verkan av en annan orsak —, så måste man åter, när man förfar normativt, stanna inför någon norm såsom den högsta. Suveräniteten, i sig ett absolut be-

¹ Denna »Stufenlehre» har Kelsen upptagit från sin lärjunge Merkl, som framlagt den bl. a. i »Die Rechtseinheit des Österreichischen Staates» i Archiv des öffentlichen Rechts Band 37.

grepp, har därför intet med det realas värld att göra utan är enbart av ideell natur. Den ursprungsnorm, som väljes, blir rättssystemets principium individuationis (105). Varje normsystem framträder emellertid med anspråk på att vara det enda gällande — »in vollendeter Form kommt dieser Systemgedanke der Einig-Einzigkeit im einig-einzigem Gott zum Ausdruck, der seine Souveränität im Dekalog anthropomorphistisch proklamiert» (189) — och så är icke minst förhållandet med det juridiska. Skola därför både statsrätt och folkrätt äga giltighet, så måste den ena vara den andra underordnad. Att grunda folkrättens giltighet därpå, att den enskilda staten erkänner densamma såsom en »yttre statsrätt» och binder sig vid den är dock ett alternativ, som Kelsen i enlighet med hela sin objektivistiska grundsyn ej vill vara med om. Folkrätten gäller likaväl som statsrätten själv utan att behöva erkännas av dem, på vilka den skall tillämpas. Det är folkrätten, som i sin egenskap av hela mänsklighetens organisation är den suveräna rättsordningen, av vilken de olika statsordningarna måste deriveras såsom till sist också de enbart »Teilrechtsordnungen». Den innehåller normer för när en stat skall som sådan erkännas och när en revolutionär författning blir giltig. Dess egna genom sedvana utbildade rättssatser söka den yttersta grunden för sin giltighet i några få rättssatser eller »Grundrechte», som i sin ordning icke vidare kunna juridiskt härledas. »Und speziell der Völkerrechtssatz pacta sunt servanda verdient zusammen mit anderen Grundgesetzen des Völkerrechts vollauf den Namen einer Satzung, d. i. einer Rechtsatzung im Sinne einer objektiv-notwendigen Voraussetzung von Rechtsnormen, einer Hypothese, durch die ein Völkerrecht als die Konstituierung einer Gemeinschaft koordinierter Gemeinwesen allererst ermöglicht wird» (217). Kelsen medger själv, att han därmed hamnat i naturrätten men i en naturrätt, som ingen annan uppgift har än »als juristische Hypothese eine durch positive Satzung fortzubildende inhaltlich zu erfüllende Rechtsordnung zwischen koordinierten Subjekten zu ermöglichen» (252). Då ju Kelsen genomgående identifierar stat och rättsordning, blir ock för honom — liksom för filosofen Wolff, som han åberopar — denna högsta hela mänskligheten omfattande rättsordning en civitas maxima. Den saknar visserligen både lagstiftningsorgan — Kelsen

tillåter sig här denna term — och exekutivorgan, så till vida som ingå sådana äro författningsenligt konstituerade. Rätten utvecklas dock av de stater, som tillämpa den, och kränkes den, är ofta någon stat redo att gripa till kriget som en i folkrättsordningen anordnad tvångsakt »zur Durchsetzung des Rechtes» (264). Om statsorganen också fungera något sporadiskt, så saknas dock ej överhet uti civitas maxima, ty denna är att söka i den i rättsordningen själv uttryckta viljan (260).

Mellan den enskilda staten och civitas maxima står ofta en förbindelse av stater, vars rättsordning också den är att uppfatta som en stat. Ingen skillnad råder därvid för Kelsen mellan vad man brukar kalla statsförbund och förbundsstat (289).

Den, som bevittnat, med vilken bestämdhet Kelsen i »Hauptprobleme» tillbakavisar varje psykologisk tydning av begreppet statsvilja, kan knappast vara oviss om huru han skall träffa sitt val mellan »der sociologische und der juristische Staatsbegriff». I sitt arbete med detta namn drar han i härnad mot en rad olika sociologiska statsteorier, som söka framställa staten som en slags masspsykologisk företeelse. Skulle staten ha sin grund i en »Bewusstseinsgemeinschaft» av realistisk, empirisk-psykologisk art, så skulle ju till staten endast räknas sådana individer, hos vilka verkligen finnes den erforderliga överensstämmelsen i medvetenhetsinnehåll. Men dylik psykologisk överensstämmelse uppträder på skilda orter och skilda tider i ytterst varierande omfång (17). Staten är man dock van att föreställa sig icke som en efemär företeelse utan som en varaktig formation med fasta konturer. En sådan fasthet och bestämdhet får den dock först, om den uppfattas som en norm, vars giltighet är lika oberoende av de psykologiska processerna hos de mänskliga individerna som den matematiska lärosatsen förblir sann, vare sig någon tänker densamma eller ej. Staten är »ein Gedankenwesen» (91), vars ideella ordning har sin plats »in der Sphäre des Geistes», under det att de realpsykologiska företeelserna måste förklaras naturvetenskapligt (92). »Denn nichts anderes als ein Gedanke, ein Ordnungsgedanke ist der Staat» (91). Därigenom att den behärskar människornas sinnen blir den naturligtvis en makt — »Macht oder Gewalt» — och som sådan ett led i orsaksräckan; men något för staten konstitutivt är detta icke. I

och för sig är den undanryckt det kausal-explikativa betraktelsesättet, och är därvid varje stat — Kelsen resonerar härvid tydligen med bortseende från folkrätten — ett individuellt och konkret lagsystem för sig (94). Att rätten framställles som en enhetlig statspersons vilja är blott »der Ausdruck für die logische Geschlossenheit, die innere Widerspruchslosigkeit eines Systems von Rechtsnormen». Den mänskliga tanken får härvid samma behov tillfredsställt som det, som ligger bakom begreppet om Gud såsom personifikationen av alla de normer, som behärska världsalldet. Staten är ej en realitet utan en fiktion och hör till de fiktioner, som Als-Ob-filosofiens grundläggare Vaihinger kallat de personifikativa. Den spelar i rättsvetenskapen samma roll som kraften i fysiken och själen i psykologien och överhuvud substansen i naturvetenskapen (205 f.). Då det är obekvämt att, när man rör sig med rättsordningen som enhet, behöva ha en mångfald abstrakta normer presenta, gör man tydligen en tankeekonomisk vinst genom att föreställa sig den under den åskådliga bilden av en mänsklig person. Man bör dock akta sig för att hypostasera den till en självständig enhet. Rättsvetenskapen råkar då ut för samma spratt, som substansbegreppet spelat naturvetenskapen. Liksom inom naturvetenskapen så bör ock inom rättsvetenskapen substansbegreppet ersättas av funktionsbegreppet.

III.

Den, som tagit del av ovan lämnade redogörelser för Boströms och Kelsens statsrättsliga system, torde omedelbart ha frapperats av överensstämmelserna dem emellan. Säkert har mången litteraturhistoriker haft färre likheter att hänvisa till som stöd för påstådd litterär påverkan. Under sådana omständigheter kan det rent av synas onödigt att särskilt framhäva, vari likheterna bestå, liksom ock vari de båda auktorerna tänkt olika. Läsaren önskade kanske få detta förbehållet för sin egen självverksamhet. Icke förty skall här till sist en sammanfattande framställning lämnas såväl av vad de båda systemen ha gemensamt som av det som skiljer dem från varandra.

Både Boström och Kelsen se i staten ett över de mänskliga individerna höjt väsen, som omöjligen låter sig förklaras som ett

resultat av dessas sammanslutning. En dylik statens transcendens framträder kanske hos alla, som frigjort sig från kontraktsteoriens statskonstruktion, men ser man närmare efter, skall man dock även hos de flesta av dennas motståndare finna ett individualistiskt drag. Statsviljan är ock för den moderna statsåskådningen en mänsklig vilja. Jellinek, den oorganiska statslärans främste representant, säger ju direkt: »staatlicher Wille ist menschlicher Wille». Men också för den organiska statsläran ter sig statsviljan som något mänskligt, ty det är ju till sist de mänskliga individualviljorna, som sammanmält till den nya enhet, den kallar »Gesamtwille». Att för Boström statsviljan i och för sig icke är en mänsklig vilja framträder redan vid en flyktig blick på hans filosofiska system, och att den icke heller är det för Kelsen behöver intet särskilt påpekande. För båda är staten en idé, ett tankeväsen, som har sin plats för sig i andens sfär och ej behöver det empiriska fäste, den moderna masspsykologien i sin tjänstvillighet velat förskaffa densamma. Från de reala empiriska företeelserna sticker staten av genom sin normativa karaktär. Statens lag är för Boström det, varefter hans utveckling för oss i tiden bör fortgå (Skr. II 315 f.), och för Kelsen ett för varje explikativt betraktelsesätt oåtkomligt Sollen. För båda är denna lag identisk med rättslagen, vilken i sin ordning — då på det normativa området lagen sammanfaller med väsendet hos det, vars lag den utgör — är identisk med staten själv. Säkerligen under gemensam påverkan av Schleiermacher — för Boströms del förmedlad av Biberg — betona båda, att sedelagen är ett uttryck för människans innersta väsen, hennes djupast liggande vilja, och på liknande sätt uppfatta de rättslagen. För Boström är rätten på en gång statens väsen och lag, och genom att förverkliga den formella juridiska rätten förverkligar staten också sig själv. Han kan rättsligen ej företaga någon handling, till vilken han ej är genom sin lag förpliktad. För Kelsen sammanfalla i fråga om staten Sollen och Wollen. Därför är hans plikt hans vilja. Analoga med varandra äro dock rättslag och sedelag lagar för helt skilda väsen, nämligen respektive stat och individ. Rättslagen bestämmer, huru staten har att förhålla sig, och kommer strängt taget icke den enskilde vid. All rätt är därför statsrätt eller offentlig rätt. Boström säger i fråga om en del av rättslagarna, strafflagarna, att de uttrycka,

huru staten vill gå till väga, i händelse dess förnuftiga ändamål av någon motverkas, och Kelsen gör rättssatsen överhuvud till ett hypotetiskt omdöme. Båda bestrida bestämt, att statens lagar äro till den enskilde ställda imperativ, och framhålla, att de av dem ej behöva vara ens kända. De finna lika befängt, att de skulle vara stiftade för dem, som tänka överträda dem, och äro böjda att i bestämmelserna om straff och vad därmed är jämförligt se en sorts priskuranter (se ovan s. 10 och 20). Till individen står statens lag enligt Boström blott i ett negativt förhållande, och Kelsen uttrycker samma sak så, att undersåtarna äro förpliktade till den kontradiktoriska motsatsen av vad i rättslagen är angivet som betingelse för statens vilja. Rättslagen är ock i båda systemen endast hypotetiskt gällande för individen. Boström betonar, att intet väsen kan lyda en annan lag än sin egen och att statens lag endast under den förutsättningen blir gällande för individen, att denne frivilligt gör sig till dess organ och därmed stiftar dess lagar för sig själv. På liknande sätt säger Kelsen, att statsviljan för individen ter sig som en heteronom lag, som blott under den förutsättningen kan påverka hans egen vilja, att han inser det vara för sig fördelaktigt att handla i överensstämmelse därmed. Att rättslagen sedan icke i samma utsträckning och samma mening är permissiv för Kelsen som för Boström har, som vi sedan skola närmare se, sin grund i att den förre bättre än den senare aktar sig för att sammanblanda materiella och formella synpunkter.

För båda auktorerna är staten eller rätten sin egen grund och sitt eget ändamål.

Också i fråga om statsviljans skapande eller lagstiftningsproceduren framträda överraskande likheter mellan Boström och Kelsen. Enligt båda blir det faktiska avgörandet av vad en lag skall innehålla träffat genom en överenskommelse mellan monark och parlament av icke statlig natur, som den ene kallar privat, den andre social. Genom den skapas betingelser för att rättslagen skall bli giltig, men ett perfekt uttryck för statsviljan föreligger först när överenskommelsen publicerats av monarken i hans officiella ställning, vad ju sker i enlighet med en redan existerande rättslags fordringar. Boström gör visserligen sanktionen till en officiell statshandling, medan Kelsen anser den vara av enskild

natur, men väl att märka sanktionerar svensk konung ej lagförslag, till vilka han själv tagit initiativet, och då man talar om att han sanktionerar dem, som väckts inom riksdagen, innebär detta intet utöver bestämmelsen i R.F. § 87: ej må konungen utan riksdagens samtycke och icke riksdagen utan konungens någon ny lag göra eller gammal avskaffa. Det blir således också enligt Boström promulgationen eller publikationen, som blir den verkliga statshandling. Den därförut gående koncipieringen av statsviljans innehåll är som nämnt enligt båda oåtkomlig för juridiskt betraktelsesätt. Det är intressant att se, huru Boström låter monarken vid varje dylikt tillfälle träda tillbaka i det förhållande han stod till statsmedlemmarna, innan han genom överenskommelse med dem blev konung, liksom Kelsen låter varje »Erzeugung des Staatswillens» vara en upprepning av den uralstring, genom vilken rätten överhuvud först en gång uppstått. Att Boström förbehåller termen lagstiftning för den akt, monarken utövar i sin återintagna ställning som statens representant, har sin grund i att han i enlighet med sina allmänna principer — varje väsen både stiftar och lyder sin egen lag — icke vill låta privata personer stifta lag för den offentliga personen. Att Kelsen åter icke vill tillräkna statsviljan även lagstiftningsproceduren beror på att statsviljan såsom identisk med den redan gällande rättssatsen ej kan ha till innehåll vad som blott är på väg att bliva en rättssats. Tydligen känner Boström själv styrkan i ett sådant argument, då han motiverar monarkens nyssnämnda nedstigande från hans offentliga ställning därmed, att det »icke handlas om något, som redan verkligen är godkänt som lagligt och rätt». Svårigheten att juridiskt konstruera lagstiftningsakten undgår han till sist genom att falla in i det metafysiska och framställa den som den empiriska statsrepresentantens fria bejakande av statens redan av evighet existerande förnuftiga vilja. Kelsen har ej samma möjlighet att framställa rättsproduktionen som uttryck för statsviljan. Då emellertid varje rättssats genom legitimt tillkomstsätt måste kunna juridiskt härledas ur en sista ursprungsnorm, så bevarar statsviljan dock sin formella identitet, huru mycket dess innehåll än växlar. Den får också för Kelsen en viss karaktär av evighet. »Jede Ordnung», heter det i »Das Problem der Souveränität», »die sich dadurch als

»abänderbar» deklariert, dass sie Bedingungen dafür statuerat, wann und wie der Inhalt einer ihrer Normen als geändert anerkant werden kann, enthält alle möglichen Änderungen schon in dem Blankett der diese Bedingungen statuerenden Norm; sie birgt alle denkbaren Variationen ihres Norminhalts potentiell in sich. In diesem Sinne ist sie sich stets gleich, ist in ihrer Identität stets unveränderbar» (119). Och till sist söker, som vi sett, också Kelsen sig tillbaka till en evig förnuftsprincip, naturrättens *pacta sunt servanda*, som den yttersta förutsättningen för all positiv rätt.

Då varken Boström eller Kelsen vill som statsfunktion anse vad man vanligen kallar för lagstiftning, så är det ock naturligt, att ingendera vill erkänna parlamentet som statsorgan. Det har för båda en uteslutande social karaktär. Skillnaden är blott den, att Boström låter parlamentsmajoriteten representera en enhetlig corporation, det som det högsta privata ståndet organiserade folket, under det Kelsen i den enhetliga folkviljan ser en fiktion i ordets sämre mening, en osanning helt enkelt, och såsom faktiskt existerande viljor inom parlamentet känner flera gruppviljor av olika slag. Också monarken är såsom lagstiftare i vanlig mening blott en privat person eller en social komponent. Egentligen är det så väl för Boström som Kelsen enbart de exekutiva myndigheterna, som kunna räknas som statsorgan. Benämningen statsorgan använder Boström dock icke för exekutivens chef, monarken, utan kallar honom för statens förvaltare eller målsman. Dennes särställning betonas också på det bestämdaste. Han ensam får mottaga befallningar omedelbart från staten själv (Skr. II 331), och utan hans medgivande får intet i staten företagas. Om Kelsen också använder termen statsorgan för både monark och ämbetsmän, så framhåller han dock den förres särställning lika kraftigt som Boström. Monarken kan utan att begå någon juridisk orätt genom sin överksamhet bringa statsmaskineriet ur funktion.

Också i fråga om organets ställning till staten stå Boström och Kelsen på principiellt samma ståndpunkt. Då statsviljan är av ideell karaktär, kan den ej handla på egen hand i sinnevärlden utan behöver ty till människor såsom verktyg. Därför äro för båda stat och organ skilda personer och organet identiskt med den fysiska personen, medan åter för den moderna statsteoriens främste,

Jellinek, staten blott kan existera genom sina organ och blir »ein juristisches Nichts», om organen, för honom identiska med statsinstitutionerna, tänkas bort¹. För Boström är staten ett förnuftigt väsen redan i och för sig utan all relation till människorna, och för Kelsen är statsviljan perfekt redan i rättssatsen. Den förré säger om monarken, »att han sköter en annans angelägenheter, nämligen just statens», och den senare framhäver överensställningen mellan »Organschaft» och »Stellvertretung». Hos Jellinek åter heter det: »Vertretene und Vertretender sind und bleiben zwei, Verband und Organ sind und bleiben eine einzige Person». I och med att rättssatsen blir ett motiv för organens handlingar blir den ock för båda auktorerna en faktor i sinnevärlden, en statsmakt. Boström, som känner både rationell och positiv rätt, har dock även en dubbel statsvilja, nämligen utom statens eviga förnuftsvilja även den regerande monarkens offentliga vilja, sådan den finnes uttryckt i statens lagböcker och sådan den gör sig gällande genom honom själv och hans underordnade organer. Genom denna dubbling blir Boströms statsvilja på en gång mera rationell och mera empirisk än Kelsens.

Också i läran om rättens subjektiva former förefinnas påtagliga likheter mellan Boström och Kelsen. För den förré är staten en personlighet redan av den grund att varje praktisk lag i själva verket är ett levande och personligt väsen, om det än icke så fattas i abstraktionen (Skr. II 316), och för den senare är varje juridisk person, staten inclusive, en personifikation av en rättsnorm. Om den subjektiva form av rättssatsen, som Kelsen anser vara den viktigaste, rättsplikten, yttrar sig dock Boström föga. I fråga om de subjektiva rättigheterna avvika de i hög grad från varandra. Den juridiska lagen är hos Boström, som vi sett, permissiv i förhållande till individen, under det åter Kelsen ej vill veta av något rättsligt »Erlauben» av sådana handlingar, som ej ha några rättsverkningar. Enligt den förré har individen tydligen en juridisk rätt till alla sådana förmåner — »alla rättigheter äro intressen», — som det är hans nästas rättsplikt att respektera. Därför att det är straffbart att döda mig har jag en juridisk rätt att leva. Han förstår ej att härleda den subjektiva rätten ur rättssatsen utan gör till juridisk

¹ Allgemeine Staatslehre Dritte Aufl. 560.

rättighet vad som i och för sig är juridiskt irrelevant och blott blir en materiell reflex av rättssatsen. På denna punkt skulle Kelsen kunnat finna naturrättsliga rester hos själve Boström.

Kelsens lära om den rätta innebörden av de förpliktande rättigheterna kunde man möjligen finna i någon mån föregripen i Boströms ovan (sid. 8) citerade sats om handlingar, som äro både rättigheter och plikter för samma person.

Att Boström och Kelsen i huvudsak överensstämja i fråga om suveränitetsbegreppet och folkrätten är så påtagligt, att det här ej kräver något särskilt påpekande. Kelsens lära är blott mycket mera utvecklad än Boströms.

Vi ha redan sett, huru så väl Boström som Kelsen samtidigt med att de draga gränserna skarpa mellan sedelag och juridisk lag finna påfallande analogier dem emellan: den förra är för individen ungefär vad den senare är för staten. Båda finna ock analogier mellan världsordningen — Boström kallar den som praktisk lag religionen — och rättsordningen. Religionen och rätten talar man enligt Boström om, när man bortser från Guds, respektive statens personlighet, och Kelsen ser i statens personlighet ett resultat av samma tankeprocess som den, vilken lett till gudsbegreppet.

Därmed ha vi tangerat gränserna till metafysiken och äro därmed också framme vid de principiella motsättningarna mellan de båda tänkarna. För Kelsen är staten blott en konstruktion, en träffpunkt för tillräkningslinjer, en personifikativ fiktion, för Boström åter är den som varje annan personlighet ett levande och självmedvetande väsen, en andlig verklighet och därmed ock en psykologisk realitet lika väl som människan fast av sitt särskilda slag. Kelsen har funnit, att rättslagen för oss ter sig så, som om den vore en lag för ett transcendent väsen, för Boström är den ett bevis för att ett sådant verkligen existerar. Boström är metafysiker till liv och själ och tror på tillvaron av de hypotaser, Kelsen varnar oss för och vill ha ersatta med tankeekonomiskt försvarliga och till sin rätta innebörd genomskådade personifikativa fiktioner. Själv söker Kelsen sig därför hän till Als-Ob-filosofien för att finna en filosofisk begrundning för sin statsuppfattning. Den filosofiska motsättningen mellan honom och Boström blir dock icke en rättslig, ty den systematiskhet och samstämmighet, som enligt Boström

är ett huvudmoment hos statspersonligheten och som även återfinnes bland Guds, den högsta personlighetens, attributer, är som vi sett även karakteristisk för Kelsens statspersonlighet. Det är ju just den logiska slutenheten och friheten från motsägelser, som för honom rättfärdigar det fiktiva arrangemang, genom vilket vi bakom systemet av rättsregler ställa en statsvilja eller statspersonlighet som dess enhetliga subjekt.

DEN FRANSK-RYSKA ALLIANSTRAKTATEN (1892—93)

DESS TILLKOMST OCH BETYDELSE.

AV

FIL. LIC. HELGE GRANFELT.

Som en röd tråd genom Bismarcks allianspolitik gick den tanken att förhindra Frankrike att genom lämpliga allianskombinationer mot Tyskland växa sig så starkt, att det blev i stånd att ändra om 1871 års fred till sin förmån. Genom skickligt begagnande av kolonialpolitiska och andra motsättningar hade han lyckats att genom olika slags fördrag fullständigt isolera Frankrike från de övriga europeiska stormakterna. Att detta ifråga om dess traditionelle koloniale motståndare, England, och dess nye Medelhavskonkurrent, Italien, medfört ett gott resultat, är kanske ej så underligt. Merå egendomligt är, att även Ryssland, till vilket Frankrike icke stod i några sådana motsättningar och vars intressen båda kolliderade med Englands, kom att stå om icke i en allians mot Frankrike dock i ett så bundet vänskapligt förhållande med Tyskland (reassuransavtalet), att ett fransk-ryskt alliansfördrag i hög grad försvårades¹.

Detta var så mycket mer egendomligt som en fransk-rysk allianskombination hade de historiska traditionerna för sig och nu som

¹ Se härom min avhandling, »Das Dreibundssystem 1879—1916. Eine historisch-völkerrechtliche Studie. Bd I: Vom Zweibund bis zum Sturze Bismarcks. (Sthlm 1924.)

förr motiverades av de båda staternas geografiska lägen. Ryssland och Frankrike hade inga tillstötande gränser, de gränsade till samma stormakt, Tyskland, och det är mellan två grannstater konfliktanledningarna äro som djupast och mest ihållande. Därför hade också Frankrike sedan århundraden tillbaka sökt starka bundsförvanter i det tyska rikets periferi: på 1500-talet var det turkarna, under 30-åriga kriget och 1600-talet var det Sverige, och sedan Polen, som i sin tur efterträddes av den nya uppåtgående stormakten Ryssland¹.

De ryska planerna på Turkiets uppdelning överensstämde dock knappast med de franska intressena. Frankrikes deltagande i Krimkriget hade på längre tid fjärrat Ryssland från detta land och gjorde det obenäget för inskridande till Frankrikes förmån under fransk-tyska kriget.

Då efter detta krig den franska staten omorganiserades till republik — en statsform, som var det autokratiska ryska rikets principiella motsats — tillkom ytterligare en faktor av repellerande art. Ryssland var en av de stater, som under och efter de napoleonska krigen starkast hållit på legitimitetens grundsats. Det var lika obehagligt för liberala republikanska fransmän som för konservativa monarkiska ryssar att övervinna den ömsesidiga motviljan mot att göra något politiskt närmande. Ty den styrka som en politisk allians utrikespolitiskt sett skänkte vederbörande stater gav även större fasthet åt deras statsformer, och starka politiska skäl behövdes därför icke endast för att motivera utan även för att övervinna betänkligheterna mot en sådan allians. I såväl trekejsarententerna som trippelliansen hade man spelat på den monarkiska strängen och därigenom ytterligare isolerat det republikanska Frankrike².

Tyskland var för övrigt icke för Ryssland såsom för Frankrike huvudmotståndaren. Endast indirekt genom alliansen med Österrike-Ungarn korsade Tyskland de ryska planerna. Men så länge det ej begagnade alliansen till att motverka de ryska och stödjade de österrikisk-ungerska intressena, hölls Ryssland genom reassuransavtalet bundet vid Tyskland. I samma mån emellertid som spänningen mellan Ryssland och Österrike-Ungarn tilltog, och ett samförstånd dem

¹ Jfr Tardieu, *La France et les alliances* (1910), sid. 2 f.

² Se min avh., o. a., sid. 116 f. o. 169 f.

emellan i längden visade sig ohållbart, i samma mån fingo de starka krafter, som särskilt efter Berlinkongressen och under den bulgariska krisen (på 1880-talet) verkat för en fransk-rysk, mot Tyskland riktad allians vind i seglen.

Den bulgariska krisen medverkade också till att ett hål gjordes i allians-vävnaden, därigenom att trekejsarententen (1881—87) föll sönder, och i det tysk-ryska reassuransavtalet (1887—90) fick en så svag efterträdare, att icke ens Österrike-Ungarn hade full visshet om detta fördrag. Det uppbars huvudsakligen av det förtroende, som tsaren skänkte Bismarcks ryska politik, liksom trekejsarententerna och förhållandet mellan Tyskland och Ryssland i icke ringa grad berott på kejsar Wilhelm I:s och tsar Alexanders personliga vänskap¹.

Fråga var också, om reassuransavtalet rent objektivt betraktat för Ryssland hade något större värde. Alldeles värdelöst kunde det omöjligen — såsom påståtts av en förf.² vara, så länge som Tyskland var traktatsenligt förpliktigt att vara neutralt, om Ryssland anfölls av någon annan makt, isynnerhet som ett anfall i dåvarande situation från Englands sida låg inom möjligheternas gränser antingen i Asien eller vid en konflikt om Dardanellfrågan, där Tyskland tillsammans med Ryssland hade förbundit sig till krigiskt ingripande, om status-quo förändrades³.

Däremot torde Tysklands neutralitet i ett krig mellan Ryssland och Österrike-Ungarn vara mer ifrågasatt. Bismarck hade dock vid flera tillfällen låtit den ryska regeringen förstå, att Tyskland ej kunde likgiltigt åse en strid mellan Ryssland och Österrike-Ungarn, i vilken det senare droge det kortaste strået⁴. Å andra sidan var ett anfall på Ryssland från dubbelmonarkiens sida tämligen otänkbart, varför denna neutralitetsförpliktelse icke hade så stor betydelse. Visserligen kunde det fallet, t. ex. i Balkanfrågan, tänkas, att frågan, om vem som var den anfallande parten hade berett svårigheter, men för det fall att Österrike-Ungarns stormaktsställning hade även-

¹ Se min avh., o. a., sid. 103 f. och 238 f.

² R a c h f a h l i »Weltwirtschaftliches Archiv» (1920), sid. 75.

³ Art. III i reassuransavtalet (se min avh., sid. 273): P r i b r a m, Die Geheimverträge Österreich-Ungarns (1920), sid. 305.

⁴ Se min avh., sid. 60 f. jämte där citerade källor.

tyrats, hade helt säkert Bismarcks politiska konst funnit sättet och formeln för ingripande ¹.

Ehuru sålunda reassuransavtalet visst icke var utan fördelar för båda parterna, rådde en viss misstämning dem emellan genom deras olika ställning till Österrike-Ungarn, vilket inverkade gynnsamt på stärkandet av de fransk-ryska förbindelserna. Så länge fördraget hade gällande kraft, fanns dock en viss garanti för Rysslands neutralitet i ett fransk-tyskt krig. Men frågan var, om ej Ryssland för ett ingripande kunde framföra lika starka skäl som Tyskland gentemot Österrike-Ungarn. Bismarck själv betvivlade en gång, att Ryssland vore istånd att uppfylla sin fördragsplikt i ett fransk-tyskt krig ².

Genom blotta sin tillvaro förhindrade emellertid reassuransavtalet bildandet av en fransk-rysk allians. Skulle detta fördrag bortfalla, kvarstod trippelalliansen med dess utbyggnad i Balkanstaterna och de mera obeständiga ententerna med England som ett så allvarligt hot mot Frankrike och Ryssland, att dessa staters sammanslutning i en motallians endast kunde bli en tidsfråga.

Två faktorer kommo därvid att bli utslagsgivande, nämligen de ryska finanserna och Bismarcks fall.

Det ryska lånebehovet. Det var det orosfyllda, av spänning laddade året 1887 ³, som till de politiska motsättningarna mellan Tyskland och Ryssland lade även ekonomiska, icke utan att ett visst samband dem emellan förefanns, och med tiden blev allt större. Så vitt man kan förstå, var det Ryssland, som i början av nämnda år öppnade kriget genom att höja en mängd tullar på importvaror, utvisa tyska köpmän, hantverkare och löntagare från sina västliga provinser och förbjuda utlänningar att i dessa riksdelar förvärva och besitta land. Bismarcks motåtgärd att spärra den tyska mark-

¹ I det försvar för den nya regimens ryska politik, som i tyska riksd. år 1896 gjordes av dåvarande utrikesmin. Marschall v. Biberstein, betonade denne särskilt svårigheten, att varje gång avgöra, vem som vore angriparen och att reassuransavtalet ej kunde förstärka fredsgarantin, i all synnerhet som Öst.-Ungarn t. ex. på samma sätt hade rätt att sluta liknande avtal med Tysklands motståndare. (Stenographische Berichte. IV. Leg., Session 1895/97, Bd I, sid. 3261.)

² R a c h f a h l, o. a., sid. 76.

³ Se min avh., o. a. kap. V, VI, VII.

naden för de ryska lånen hade icke den av honom åsyftade verkan: att låta Ryssland känna, att dess kredit vore beroende av Tyskland¹. Detta ekonomiska krig bidrog tvärtom att finansiellt driva Ryssland i Frankrikes »armar». Då ungefär samtidigt den bekanta Schnäbele-affären tillspetsade situationen och särskilda åtgärder vidtogos mot franska resor till Elsass-Lothringen, vilket i Frankrike väckte mycket tont blod, sammanfördes ryssar och fransmän i gemensam förbittring gentemot sin mäktige gränne².

Redan 1888 upplades det första stora ryska lånet i Paris. Därigenom hade Rysslands finansiella beroende av Tyskland försvunnit och ersatts av Frankrike³. Detta var onekigen ett nederlag för Bismarcks politik såsom första steget på den väg, som ledde till den fransk-ryska alliansen.

Ty man kan knappast betvivla, att dessa finansiella förbindelser voro mäktiga drivfjädrar till en politisk fransk-rysk sammanlutning. »Även en regering», skriver en förf.⁴, »som hade varit istånd att med mer energi än den ryska värja sig mot annorlunda riktade strömningar, skulle allt djupare ha råkat in i detta nät av förpliktelser och beroende. Ryssland måste ha pengar, såsom det belgiska sändebudet redan 1887 väl i anslutningar till yttranden av Bismarck, en gång säger: till iordningställande av dess fullständigt rubbade finansiella läge och för de panslavistiska krigsplanernas skull.»

Om också icke panslavisterna icke helt lyckats att vinna tsar-regeringen, så var dock deras inflytande synnerligen stort, och i denna punkt sammanföller regeringspartiets fordringar med panslavisternas. Frankrike erbjöd pengar och gav pengar, sedan den tyska källan tillslutits för Ryssland. Att fransmännen, som för sin politik skickligt förstå att draga nytta av de mest olikartade faktorer, härvid anknöto förhoppningar om ett politiskt samgående, utvisades till fullo av framtiden och den vikt, som franska författare i sina

¹ »Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914». Bd V (Berlin 1922), sid. 330 f.

² »Die grosse Politik», Bd VI, sid. 190 f.; jfr Schwerdfeger, Zur europäischen Politik. Bd V. Revanche-Idee und Panslavismus. Belg. Gesandtschaftsberichte (Berl. 1919).

³ Om de olika ryska lånebeloppen, se Tardieu, o. a., sid. 10 f.

⁴ Schwerdfeger, Bd V, sid. 55; jfr sid. 201.

framställningar om den fransk-ryska alliansens förhistoria lägger just vid den franska länepolitiken, är ett bevis för att detta samband av fransmännen själva är något tämligen självklart¹.

Bismarcks fall — en utrikespolitisk vändpunkt. Men därmed är icke sagt, att den franska politiken vunnit det åsyftade resultatet. Ty så länge Bismarck styrde det tyska statskeppet voro utsikterna för en fransk-rysk allians icke så stora. Han hade förmått att lotsa det fram genom lika svåra bränningar som de, vilka nu hotade det samma. Mycket tydde likväl på att i och med tyska tronskiftet år 1888 en ny æra var förestående i tysk politik och att Bismarcks dagar som rikskansler voro räknade. I Ryssland motsåg man med misstroende kejsar Wilhelm II:s tronbästigning. Den unge kejsarens besök i Peterhof i juli 1888 förändrade härvid föga². Gentemot kejsarbesöket kan man ställa den panslavistiska mönstringen i Kiev, som ägt rum knappa 14 dagar förut³.

Den ryske tsaren och hans rådgivare voro icke alldeles ovetande om Bismarcks avgång och i samband därmed ett systemskifte. Det påstås t. o. m., att tsar Alexander III genom en direkt brevväxling med kejsar Wilhelm II i minsta detalj var underrättad om Bismarcks förestående avgång⁴. Man var också å rysk sida mycket angelägen om att förnya reassuransavtalet, innan detta skedde, tydligen fruktande för att förnyandet eljest ej skulle bli av. Otvivelaktigt ligger häri en av förklaringsgrunderna till att tsar-regeringen, trots att den sedan reassuransavtalets avslutande och tsarens möte med Bismarck på hösten 1887 var övertygad om Bismarcks fredspolitik, redan efter 1888 så småningom orienterade sig åt Frankrike

¹ Se Tardieu, o. a.; Lemonon, L'Europe et la politique britannique (1909); Pinon, L'Europe et l'Empire Ottoman (1908); Daudet, E., Histoire diplomatique de l'alliance franco-russe (1898); jfr det av ryssen Cyon skrivna arbetet: Histoire de l'entente franco-russe (1895).

² Bismarck, Gedanken u. Erinnerungen, Bd III, sid. 83 f.

³ Schwertfeger, Bd V, sid. 71. — I allmänhet måste man uppta de belg. diplomaternas utsago med en viss försiktighet, eftersom dessa endast voro intresserade åskådare i den stora stormaktskonserten och så gott som alltid sympatiserade med den tyska politiken, som de höllo för konsekvent fredsvänlig. Schwertfeger har okritiskt anslutit sig till denna för tysk politik fördelaktiga uppfattning.

v. Eckardstein, Lebenserinnerungen u. politische Denkwürdigkeiten (1919), Bd I, sid. 108 f.

och att de ryska åtgärderna fingo en anstrykning av misstänksamhet mot Bismarcks politik. Bismarck avgick, såsom förutsett var, (mars 1890), detta icke minst på grund av meningskiljaktighet med kejsar Wilhelm ifråga om den ryska politiken¹. Den nya tyska regeringen under Capravis eller kanske rättare sagt Wilhelm II:s ledning ville icke motta Rysslands erbjudande att förnya reassuransavtalet². I stället orienterade sig till synes Tyskland åt Rysslands svåraste antagonist, England, genom det s. k. Helgoland-fördraget (juli 1890)³. Dessutom pointerade den ytterligare sitt ståndpunktstagande mot den ryska politiken genom sin motivering att ej vilja förnya reassuransavtalet, därför att man ansåg sig handla illotjalt, mot Österrike-Ungarn⁴, Rysslands huvudmotståndare på Balkanhalvön och det förnämsta föremålet för det mäktiga panslavistiska partiets hat. Vad var under sådana förhållanden naturligare än att Ryssland fullföljde det närmande till Frankrike, som redan påbörjats?

Yttre tecken till fransk-ryskt närmande. Detta närmande gick så mycket lättare som en av Bismarcks skickligaste motspelare, Freycinet, samtidigt med dennes fall blev fransk ministerpresident efter att förut under flera år såsom krigsminister ha verkat för ett fransk-ryskt samförstånd⁵. I utrikesministern Ribot fick han en duglig medhjälpare, vars ryska sympatier voro kända⁶.

Hur stark den allmänna stämningen i Frankrike var för ett sådant förbund, en omständighet, vilken spelade en stor roll för en parlamentarisk fransk regering, skildras av det belgiska sändebudet i Paris, Beyens, på följande sätt:

»Chimären av den ryska alliansen spökar i alla huvud i Paris; den härrör icke endast från den mycket naturliga önskan att stödja sig på en stor nation för att om det var nödvändigt kunna göra Mellaneuropas förenta stater motstånd, den har här blivit en känslolik som många politiska frågor. Den överdrivna förkärleken för

¹ Bismarck, Gedanken u. Erinnerungen, Bd III, sid. 81 f.

² »Die grosse Politik», Bd VII, sid. 345 f.

³ »Die grosse Politik», Bd VIII, sid. 3 f.

⁴ »Die grosse Politik», Bd VII, sid. 4 f.

⁵ Freycinet, Souvenirs sid. 396 f.

⁶ Lémonon, o. a., sid. 127.

Ryssland har gripit alla klasser; denna makt är i dag under den tredje republiken så folklig, som Polen en gång var under den andra. . . . Många människor äro övertygade om existensen av ett slags entente. Om Alexander III kanske ej slutit något fördrag, så har han dock enligt deras mening övertagit hemliga förpliktelser. . . . Kontrasten mellan de båda ländernas institutioner kännes icke, ja, märkes icke ens i Paris, det gör blott de demokratiska republikanernas obetingade åstundan att vinna Europas mest autokratiska regering, pikantare. Denna har största fördelarna av denna gynnsamma stämning: den har i Paris funnit en marknad av första rang för sina i Berlin försmådda värden; den har genom förmedling av huset Rotschild under fördelaktiga villkor uppnått konvertering av olika lån med 4% till ett belopp av 2 milliarder francs. Utan att binda sig gentemot en regering, vars form är den osympatisk, måste alltså tsaren väl artigt umgås med den, kanske lämna den i den förhoppningen, att en dag en verklig förbindelse kan komma.»¹

Beyens höll för alldeles uteslutet, att tsaren verkligen skulle avsluta en fransk-rysk allians. Freycinets målmedvetna politik bar dock småningom frukt. Tydligt endast för att vinna den ryska stämningen för sig fängslades på hans föranstaltande ryska anarkister i Paris (juni 1890), vilket gjorde ett djupt intryck på tsaren². Likaså planerade man med understöd av ryska regeringen för år 1891 en fransk utställning i Moskva, vilket om man ej vill betrakta den som politiskt propagandamedel, dock var ett tecken på växande intimitet mellan de båda länderna.

Tsaren tvekade likväl fortfarande att fördragsmässigt alliera sig med en republik. Visserligen förlänade han (i slutet av mars 1891) den franska republikens president den höga Andreasorden, och denna utmärkelse hälsades av den ryska pressen som ett glänsande kännetecken på de intima förbindelserna mellan de två sta-

¹ Schwertfeger, Bd V, sid. 92 f.; jfr »Die grosse Politik», Bd VII, sid. 237 f., vari särskilt skildras de av huset Rotschild fordrade garantierna för judarna i Ryssland. I detta sammanhang kan påpekas, att ryske utrikesministern Giers var jude liksom den nye ryske finansministern Wittes fru var en judinna, som ansågs göra mycket för samförståndet mellan de judiska bankirerna och de ryska judarna.

² »Die grosse Politik», Bd VII, sid. 192.

terna, såsom »en stillatigande Qvasi-allians»¹. Men detta kunde också sättas i samband med ett nytt ryskt lån, och ordensför-läningen vore möjligen ej annat än Rysslands artighet mot Frankrike, då det behövde fransk hjälp.

Till Europas förvåning tog emellertid plötsligt huset Rotschild jedeförföljelserna i Ryssland till förevändning att draga sig tillbaka från lånet. Den omedelbara följden blev en rysk reaktion mot franska försök till närmande.

Frankrikes diplomatiska framstötter. Om även jedeförföljelserna för Rotschild delvis skulle ha medverkat till detta steg, troddes dock, att politiska motiv härför vore avgörande.

Franska regeringen skulle sålunda ha frågat den ryska, om den ville avsluta ett förbund (maj 1891), man talade t. o. m. om ett anfallsförbund, vartill Ryssland förhöll sig absolut avvisande². De i den franska gula boken utgivna aktstyckena ge härom ingen upp-lysning³.

Otroligt är ej, att denna hastiga vändning hade samband med de fransk-italienska förhandlingarna och frågan om trippelalliansens förnyande. De förra strandade — om de nu överhuvudtaget voro mer än ett trevande försök — därför att man å fransk sida fordrade kännedom om fördraget med Tyskland och Österrike-Ungarn eller åtminstone en förklaring från Italien, huruvida trippelalliansen verkligen vore defensiv och om den ej innebar ett hot mot Frankrike. Om dessa farhågor visade sig vara oriktiga, vore Frankrike berett att förpliktiga sig till att ej anfälla Italien eller kränka status quo i Medelhavet. Italienska regeringen förhöll sig fullt lojalt

¹ Schwertfeger, Bd V, sid. 96 f. — Även tyska sändebudet i Paris ansåg denna utmärkelse ha politisk betydelse, enär den visade, att tsarens motvilja mot republikanerna ej var så stor, som man antagit. («Die grosse Politik», Bd VII, sid. 200.)

² Belgiska diplomatiska sändebud trodde i varje fall detta. (Schwertfeger, Bd V, sid. 99.)

³ De första aktstyckena äro daterade 24 aug. 1890, 9 mars 1891. 18 juni 1891. — Frankrike har som bekant varit mycket noga med att betona, att den ej gentemot Tyskland haft några aggressiva avsikter. Otroligt vore därför ej, att en del aktstycken, särskilt om de innehöllo förslag om anfallsförbund eller hade sådan tendens, uteslutits ur den franska gula boken. (L'alliance franco-russe. Troisième livre jaune français. 1918).

gentemot sina allierade: den omtalade de franska förslagen för tyska regeringen och meddelade sitt avböjande svar¹.

Frankrikes erbjudande — upprätthållande av status quo i Medelhavet — riktade sig icke så mycket mot trippellians-staterna, Tyskland och Österrike-Ungarn, vilka ej hotade status quo, som mot Englands egyptiska politik. Om detta — såsom av tyska statsmän förmodades² — skulle så uppfattas, att Ribot även hoppades på Tysklands understöd i denna fråga är med tanke på den senare avslutna, mot trippelliansen riktade fransk-ryska militärkonventionen föga troligt.

Om man tar hänsyn till att Frankrike endast vände sig till italienska regeringen och ej till tyska eller österrikiska, så synes den diplomatiska framstöten vara avsedd att spränga trippelliansen. Denna gällde för så löst sammanfogad, att den denna gång ej skulle förnyas utan i stället lämna Tyskland övergivet och isolerat. Det franska självmedvetandet hade vuxit genom samarbetet med den ryska politiken och genom Freycinets arméform, som var genomförd i slutet av 1890.

Freycinets uttalanden ge vid handen, antingen att han väntade ett anfallskrig (i så fall från trippelliansen) eller själv tänkte börja ett sådant. I sina minnen skriver Freycinet sålunda, naturligtvis med uttryckligt avböjande av krigiska planer:

»På två år fylldes våra arsenaler, och vi väntade sedan dess med jämförelsevis lugn de förvecklingar, av vilka vi kunde tro oss hotade. Många människor voro t. o. m. av den mening, att för oss ögonblicket ej hade varit dåligt valt. Jag har under åren 1890 och 1891, när vår beväpning var fulländad och våra nya formationer vid de stora manövrarna i Champagne skördade förtjänt beröm mer än en gång hört viskas, att eftersom kriget vore oundvikligt, vore det bättre att genast försöka lyckan. Jag var då ministerpresident och menade likaledes, att vår situation var god; men en dylik frestelse, det må man tro mig, har aldrig kommit för mig. Vem skulle vilja lössläppa ett preventivkrig.»³

¹ »Die grosse Politik», Bd VII, sid. 64 f.

² Se »Die grosse Politik», o. a.

³ Freycinet, sid 414. — Även Giers, ryske utrikesministern trodde på ett krig genom anfall från Tyskland. (Se Poincaré, Les origines de la

Medan Frankrike trots sina ekonomiska kampmedel misslyckades att draga Italien från trippelalliansen och gentemot Ryssland använde liknande metoder, lyckades det slutligen binda det senare landet i en politisk allians. Härtill bidrog just trippelalliansens förnyande (år 1891), som gjorde allt för mycket buller¹ och ur rysk synpunkt var så mycket betänkligare som Ryssland förgäves sökt förnya reassuransavtalet efter Bismarcks fall och som efter det tysk-engelska Helgoland-fördraget (juli 1890) ett närmande till Ryssland och Frankrikes koloniale antagonist syntes ha ägt rum².

Vissa yttre händelser markerade det allt större inre samförståndet mellan de två staterna. En fransk flotta syntes den 23 juli 1891 utanför Kronstadts redd. En verklig hänförelse grep folket i Paris, i Petersburg och Moskva. »Det syntes», skriver en förf., »som hade Freycinet skördat den frukt, som sedan åratals hade varit målet för hans politiska planer, för hans metodiska arbete, som hade tvåmaktsförbundet blivit verklighet.»³ — Hur kunde det komma sig, att självhärskaren för alla ryssar stående, med obetäckt huvud åhörde Marseillaisen, revolutionssången?⁴

Det kan förklaras dels ur politiska, dels ur ekonomiska motiv. Belgiska sändebudet i Petersburg, de Vinck, ansåg huvudorsaken till tsarregeringens frontförändring vara strandandet av den ryska finansoperationen på våren, som hade bragt ryssarna till medvetande om vilken glänsande affär de hade gjort genom fransmännens tillmötesgående och vilken fara det skulle betyda, om även denna marknad bleve spärrad för dem. Denne iakttagare fick så tillvida rätt, som förhandlingar om ett nytt ryskt lån i Paris återupptogs strax efter flottbesöket och avslötos i okt. samma år⁵.

guerre. Paris 1921, sid. 55.) Riktigt var också, att kejsar Wilhelm liksom öst. statsmän i motsats till furst Bismarck önskat ett krig med Ryssland, då den militära situationen på hösten 1887 för centralmakterna ansågs vara gynnsam. (Se »Die grosse Politik», Bd VI, sid. 299 f.; Bismarck, Ged. u. Erin., Bd III, sid. 136 f.)

¹ Schwertfeger, Bd V, sid. 97.

² Se »Die grosse Politik», Bd VI, sid. 3 f.

³ Schwertfeger, Bd V, sid. 103; jfr »Die grosse Politik», Bd VII, sid. 224 f.

⁴ Se härom Poincaré, o. a., sid. 55.

⁵ Schwertfeger, Bd V, sid. 109 f.

De flesta iakttagare äro dock ense om att trippellianssens förnyande, Englands hållning till detsamma och vissa förklaringar över tankeutbytet mellan England och Italien ifråga om upprätthållandet av status quo i Medelhavet, mottagandet av den engelska flottan vid dess färd i Adriahavet liksom tyske kejsarens Englandsresa hade i Petersburg gjort ett djupt intryck. När italienska sändebudet i Petersburg meddelade Giers ställföreträdare, Schischkin, om trippellianssens förnyande, hörde denne på honom med yttersta köld och dolde ej för honom, att förnyandet gjorde ett pinsamt intryck på ryska regeringen och särskilt samförståndet med England. Giers själv yttrade sig sedermera till italienska ministerpresidenten på samma sätt och sade, att tsaren just därför gått med på franska flottbesöket¹.

Den fransk-ryska ententen. Så mycket vet man också, att detta flottbesök hade större politisk betydelse än i återverkan på de lättörda fransmännens känslor och att det åtföljdes av överenskommelser mellan de båda länderna. Freycinet skriver härom:

»När eskadern den 4 aug. lättade ankar, var närmandet fullbordat. Det rörde sig blott om att översätta det i diplomatiens språk. Tsaren hade offentligen blottställt sig, han skulle ej mer ha kunnat gå tillbaka.»²

Den 24 juli hade Ribot efter att ha rådgjort med president Carnot och Freycinet sänt de nödiga grundvalarna för förhandlingarna till franska sändebudet i Petersburg, och dessa förhandlingar fortsattes sedan från 20 aug. i Paris. Den 27 aug. utbyttes de slutgiltiga förklaringarna³. »De motsvarade», säger Freycinet, »det kan man säga, en fordran, som hade visat sig sedan många år och som

¹ Schwertfeger, Bd V, sid. 283, 290 och 103 f. — En inblick i stämningen vid ryska hovet, ges av den svenske tronföljaren, (numera konung Gustav V), som samtalat med en storfurstinna av tysk härstamning och som berättade, »att hela den kejsarliga familjen lever i evig oro, som om de stode aftonen före en katastrof, kejsaren är som alltid samtidigt halstarrig och obeslutsam». — »Den svenske tronföljaren», säger belg. dipl. Greindl, »fann den ryske kejsaren mycket uppbragt mot den tyske kejsaren. Det eftertryck, som man har gett åt trippellianssens förnyande har sårat honom mycket». Det vore det skäl, som fört tsaren till hans sympatitytringar vid Kronstadt. (Schwertfeger, Bd V, sid. 105 o. 305.)

² Freycinet, sid. 466.

³ »L'alliance franco-russe», sid. 11 f. — Lémonon, o. a., sid. 129. ut-sätter datum till den 22 aug. 1891.

allenast hade fattats ett tillfälle för att finna uttryck i ett ämbetsaktstycke»¹.

Det rörde sig visserligen endast om en entente², ett samgående i vissa politiska frågor, men detta var viktigt nog för att ej säga nödvändigt som vägrödjare för den senare avslutna alliansen. Man överenskom att stödja varandras politik, framför allt orientpolitiken: Frankrike skulle få stöd av Ryssland gentemot England i Egypten, Ryssland av Frankrike i Bulgarien gentemot England och Österrike-Ungarn. Båda makterna sade sig vara intresserade för upprätthållande av status quo och de franska och ryska sändebuden i Konstantinopel fingo instruktioner att samarbeta och söka vinna Turkiet för den nya ententens politik³. — Ententen riktade sig alltså huvudsakligen mot England och ej mot trippelliansen, i varje fall icke mot det utanför Orientpolitiken liggande Tyskland.

Det fanns emellertid också en punkt, om vilken det blev svårare att bli slutgiltigt enig och vars innebörd var mera vittgående: om någon av de två makterna skulle hotas av ett anfall skulle man gemensamt komma överens om lämpliga åtgärder. Ententen skulle på detta sätt ha övergått i en allians, vars spets tydligen var riktad just mot trippelliansen.

Å fransk sida sökte man nå detta mål i form av en militärkonvention. Men man måste gå långsamt tillväga för att vinna den försiktige ryske tsaren. Under tiden växte det ryska misstroendet gentemot Tyskland, vilket helt naturligt utgjorde gynnsam mark för fransk politisk propaganda. Den svenske tronföljaren berättade på sin återresa från Petersburg (våren 1892), att man i Petersburg var övertygad om att Tyskland ville krig med Ryssland och blott sökte efter anledning, och denna iakttagelse bestyrktes från andra håll. En sådan uppfattning — oberoende av om den var berättigad eller oberättigad — vande sinnena vid tanken på en kamp mot Tyskland⁴. Om man sålunda alltmer övertygades om att denna förr eller

¹ Freycinet, sid. 466 f.

² Om skillnaden mellan entente och allians, se min avh., o. a., sid. 3 f.

³ »L'alliance franco-russe», o. a., sid. 45 f. (Instruktioner till sändebuden utfärdade i dec. 1891.)

⁴ Jfr Schwertfeger, Bd V, sid. 122. — En av de främsta anledningarna, för att ej säga det avgörande skälet för Bismarcks avgång var kejsar Wilhelm II:s missnöje med Bismarcks ryska politik, som han ansåg vara alltför ryssvänlig. Han hade för sin del icke något emot ett krig med Ryssland. Se not å sid. 47 f.

senare måste komma, blev en fransk-rysk allians av påtaglig fördel såsom ett led i förberedelserna för ett krig, som man vid denna tid å alla sidor betraktade som oundvikligt¹.

Militärkonventionen. Freycinet, vars kabinett störtades 18 febr. 1892, fortsatte som krigsminister i Loubets kabinett sina strävanden att få till stånd en militärkonvention. Redan i sept. 1891 hade han gjort ett försök att övertyga tsaren om nödvändigheten av att komplettera den politiska överenskommelsen med militära överenskommelser. Men tsaren uppsköt avgörandet: han hade motvilja mot de konstitutionella formerna i Frankrike och mot dess växlande regeringar.

Giers' uppehåll i Paris i nov. förde väl till ett personligt närmande utan att dock lämna något egentligt resultat. Två dagar, innan Freycinets kabinett störtades, avsändes till det franska sändebudet i Petersburg en not, som fastställde grundragen av konventionen, och denna överlämnades av tsaren till vidare bearbetning. Trots detta befarade man i Paris en stockning i förhandlingarna. General de Boisdeffre överlämnade därför som gäst vid de stora ryska kejsarmanövrerna i aug. det utarbetade förslaget och erhöll den 17 aug. av ryske krigsministern Wannowski beskedet, att tsaren i princip hade godkänt projektet, som redan var undertecknat av de båda generalstaberna. Den gamle Giers, som varit en av de främsta förespråkarna för reassuransavtalet och samförståndet med Tyskland, tvekade emellertid att underteckna. Det lyckades ej ens för Freycinet och Ribot att före nedläggande av sina ämbeten förmå honom härtill².

Först sedan den franska regeringen övertalat den ryska att låta den ryska flottan göra ett motbesök i Toulon, vilket ägde rum i aug. 1893, kom frågan åter i ett annat läge. Om nu detta besök för-
anleddes av ekonomiska skäl — det permanenta ryska lånebehovet — eller hade mera politiska grunder, så bidrog i varje fall den entusiasmen, med vilken ryssarna mottogos, att ytterligare öka stämningen i de båda länderna för ett fastare förbund. När president Carnot den 24 okt. i Toulon tackade de ryska och franska sjöofficrarna och flottisterna för att de »tjänat som bindestreck mellan de

¹ »Die grosse Politik», Bd VI, sid. 299 f.

² L'alliance franco-russe», sid. 60 f.; jfr Schwertfeger, Bd V, sid. 123.

båda folkens ömsesidiga sympatier», slutade han med en skål för »vänskapen mellan de båda nationerna och genom dem för världsfreden»¹.

Och ändock dröjde det ganska länge, innan tsaren bekvämade sig att ratificera fördraget. Militärkonventionen bekräftades genom Giers' brev till franska sändebudet de Montebello, vilket gav den kraften av ett fördrag.

*Fördragstexten*² lyder (i översättning):

1. Frankrike och Ryssland, som äro besjälade av samma önskan att bevara freden och som blott ha för avsikt att hålla sig beredda på ett nödtvunget försvarskrig, framkallat genom anfall av trippelalliansens trupper mot endera av dem, ha kommit överens om följande bestämmelser:

1) Om Frankrike anfallas av Tyskland eller av Italien, understött av Tyskland, skall Ryssland använda alla sina disponibla trupper för att anfalla Tyskland. Om Ryssland anfallas av Tyskland eller av Österrike, understött av Tyskland, skall Frankrike använda alla sina disponibla trupper för att bekämpa Tyskland. (Original: 1) Si la France est attaquée par l'Allemagne, ou par l'Italie soutenue par l'Allemagne, le Russie emploiera toutes ses forces disponibles pour attaquer l'Allemagne.

Si la Russie est attaquée par l'Allemagne, ou par l'Autriche soutenue par l'Allemagne, la France emploiera toutes ses forces disponibles pour combattre l'Allemagne.)

2) För den händelse trippelalliansens eller någon av dess medlemmars trupper mobiliseras, skola Frankrike och Ryssland vid första underrättelse därom utan att därför behöva något särskilt föregående samrådande, ögonblickligen och på samma gång mobilisera alla sina trupper och föra dem så nära gränsen som möjligt.

3) De disponibla truppstyrkor, som böra användas mot Tyskland från Frankrikes sida utgöra 1,300,000 man, från Rysslands sida 700,000 à 800,000 man. Dessa styrkor skola kasta sig in i effektiv strid utan några förbehåll med största möjliga skyndsamhet, så att Tyskland måste kämpa på samma gång i öster och väster.

¹ Poincaré, sid. 59.

² L'alliance franco-russe», sid. 144; Poincaré, sid. 60.

4) De båda ländernas högkvarter skola ständigt stå i förbindelse med varandra för att förbereda och underlätta utförandet av de åtgärder, som här ovan stadgats. De skola redan i fredstid meddela varandra alla upplysningar, som komma till deras kännedom beträffande truppalliansens arméer. Utvägar och sätt att under krigstid kunna korrespondera med varandra skola studeras och förberedas i förväg.

5) Varken Frankrike eller Ryssland skall sluta separat fred.

6) Denna överenskommelse skall äga lika lång varaktighet som trippelalliansen.

7) Alla de här uppräknade klausulerna skola hållas strängt hemliga.

Traktatens innebörd. Det var på ryska tsarens enträgna begäran, som överenskommelsen skulle hållas strängt hemlig, och den omnämndes ej i »Gula boken» förrän 1918. Då den slöts, hade Ribot varit mån om att underrätta ryska regeringen, att den franska konstitutionen ej medgav att i obegränsad tid hålla ett fördrag hemligt och att parlamentet, innan fördraget kunde bringas i verkställighet hade sina oförytterliga rättigheter. Fördraget kom emellertid aldrig inför franska parlamentet¹. Några som helst försök från fransk sida att därför förklara fördraget ogiltigt ha veterligen ej förekommit. Parlamentariskt hade det en viss garanti i den omständigheten, att ministärerna i Frankrike varit mycket växlande och sålunda jämförelsevis många ansvariga och inflytelserika politiker givit det sitt tysta gillande, innan det fick sitt elddop i världskriget 1914.

Traktatens innehåll och formulering ge liksom de förutgående förhandlingarna vid handen, att Tyskland var den mest fruktade motståndaren. Det var »trippelalliansens själ», såsom det hette under förhandlingarna². Av dessa framgår också, att Frankrike var den drivande kraften.

Att traktaten var lika mycket av politisk som av militär art, d. v. s. lika mycket en allians-traktat som en militärkonvention, finner man av art. 1 och 5 liksom av förhandlingarna, vilka fördes av såväl utrikes- som krigsministrarna. Man var särskilt från franskt håll mycket noga med utrikesministerns ratifikation; detta skedde

¹ Poincaré, sid. 59 f.

² »L'alliance franco-russe», sid. 107.

också såsom nämnts i form av brevväxling mellan ryske utrikesministern Giers och franske ambassadören i Petersburg, M. de Montebello.

Vid en jämförelse mellan den fransk-ryska traktaten och de i trippelallianssystemet ingående traktaterna (det tysk-italienska; tysk-österrikisk-ungerska — Zweibund —; italiensk-österrikisk-ungerska; de mellan Tyskland, Öst-Ungarn, Italien med Rumänien avslutna fördragen; det serbisk-öst-ungerska; ententerna av 1887 mellan Italien, England och Österrike-Ungarn; reassuransavtalet)¹ fäster man sig särskilt vid att den s. k. välvilliga neutraliteten i något krig ej alls omnämnes. De båda makterna kunde ju bli invecklade i ett krig med någon annan makt än de i fördraget omnämnda, t. ex. med England eller Turkiet. Vad dessa stater angår, hade man förut enat sig om gemensamt politiskt uppträdande men ej såsom i denna traktat om gemensamhet även i krig. Något anfall från England förutsatte man ej i traktaten, endast från Tyskland, Italien och Österrike-Ungarn, indirekt från Rumänien, då det i art. 2 talas om eventuell mobilisering från trippelalliansens eller någon av dess medlemmars trupper. Det senare alternativet är ej absolut givet, eftersom man ej vet, i vad mån Frankrike eller Ryssland kände till Rumäniens medlemskap av trippelalliansen.

Hur uttrycket »anfall» eller »anfallas» (attaqué) skall uppfattas hade man lika litet under de fransk-ryska som under trippelalliansens traktatförhandlingar klargjort. Skulle man ta uttrycket i strängt juridisk mening, så att den som förklarade krig eller först mobiliserade sina trupper mot en annan stat ansågs som anfallande part? Eller skulle man anlägga en mera tänjbar politisk tolkning: den som genom ett aggressivt uppträdande »tvingade» den andre till krig vore den anfallande? Den senare tolkningen innebar självfallet många möjligheter för godtycke². Här fanns alltså en punkt, som kunde leda till meningsskiljaktigheter, om ej en »entente cordiale» mellan de tvenne regeringarna förefanns. När den stora provostunden år 1914 vid världskrigets utbrott för den fransk-ryska traktaten kom, förenklades detta problem genom Tysklands krigsförklaringar: tyska regeringen ansåg sig genom den ryska mobilise-

¹ Samtliga tryckta hos Pribram, o. a. och i min avh.

² Om olika tolkning härav, se kap. VII i min avh., o. a.

ringen ej endast vara hotat av Ryssland utan även av dess bundsförvant Frankrike och förklarade den senare staten krig¹.

De två konkurrerande fredsförbunden. Liksom trippellianssystemet gjorde anspråk på att vara ett defensivförbund och dessa traktater avslutits huvudsakligen av fruktan för anfall från Ryssland och Frankrike, hade sålunda som misstro mot detta förbunds avsikter bildats ett konkurrerande fredsförbund.

Eljest skulle man tycka, att två förbund, som båda hade samma mål, nämligen freden, vore onödiga. Man kände icke till det verkliga innehållet av varandras fördrag, man misstänkte endast, att de ömsesidigt voro riktade mot varandra, och förstod, att de båda förbunden var för sig skulle hålla ihop i ett krig. Men misstänksamhet medför spänning, och en sådan måste, om den får fortgå och alliansblocken ej splittras, åstadkomma en urladdning, d. v. s. krigisk konflikt.

Den hemlighetsfulla slöja, som vilade över trippelliansen, var sålunda en av orsakerna till att den fransk-ryska alliansen kom till stånd. Ty när denna motallians väl hade bildats, understödde medlemmarna helt naturligt varandra i de stora internationella frågorna, eftersom man visste, att man vid en krigisk konflikt vore uteslutande hänvisade till varandra, oviss som man måste vara, huruvida ur en konflikt ett offensiv- eller defensivkrig skulle kunna uppstå.

Trippellianssystemet hade, i och med att Ryssland helt utgick ur detsamma och detta så att säga konsoliderade sig av misstro just mot detta land, fått en motvikt, som innebar ett nederlag för de fredliga strävanden, för vilka trippelliansen från början avslutits.

Från tyskt håll gjordes föga eller intet för att hindra en dylik sammanslutning, tvärtom man påskyndade den ytterligare genom förnyandet av trippelliansen, vars förhandlingar i sin tur tagit intryck av det föregående pågående fransk-ryska närmandet. Ömse-

¹ Se »Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch». Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten sämtlichen Aktenstücke mit einigen Ergänzungen. Herausgegeben von M. Montgelas und W. Schücking. Bd III: Von Bekanntwerden der russischen allgemeinen Mobilmachung bis zur Kriegserklärung an Frankreich. Jfr Bd IV.

sidig fruktan och misstänksamhet var med andra ord pådrivande faktorer för de tvenne förbunden, och det låg sålunda i sakens natur att fastän båda officiellt gjorde anspråk på att vara fredsförbund man misstänksamt bevakade varandras steg och förstärkte sina rustningar.

I det riksdagstal, som tyske rikskansleren Caprivi vid denna tid (23: nov. 1892) höll, betonades också, att den ryska pressens hållning hade gentemot Tyskland ej vunnit i vänlighet sedan det fransk-ryska närmandet. Och den ryska pressen vore ej för Caprivi enbart trycksvärta¹. Han trodde tvärtom, att i ett land, där statsmakten med lätthet förmådde undertrycka pressyttringar (Ryssland), pressens hållning förtjänade så mycket större beaktande. Trots att ej några reala konfliktämnen förefunnos mellan Tyskland och Ryssland, måste dock Tyskland räkna med krig även med Ryssland, och med Frankrike ansåg han numera så mycket större skäl härtill föreligga som Frankrike utan tvivel avslöt ett förbund med tanke på att förbereda en revision av den europeiska kartan. Men Tyskland tänkte ej gentemot ett franskt-ryskt närmande uppge Elsass-Lothringen eller prisge sina förbindelser med Österrike-Ungarn och Italien. Nej, för Caprivi vore situationen sådan, att man i ett framtida krig måste vända sig mot två fronter, och Tysklands hela maktställning berodde i sista hand på dess militära prestationsförmåga, som det nu gällde att stärka².

Reassuransavtalets fall och den rysk-franska alliansen blev sålunda ett motiv för Tysklands rustningar, som naturligtvis även fann genklang i andra länder. De konkurrerande fredsförbunden medförde kapprustning mellan staterna. De i trippelliansen inneboende imperialistiska tendenserna fingo på så sätt så småningom helt överhand, och alliansen leddes in på de utvecklingsbanor, som förde till det oundvikliga kriget, till världskriget.

¹ Jfr Bismarcks tal i tyska riksd. (febr. 1888) Se härom Sten. Ber., VII Leg. II. Ses. 1887/88, Bd II, sid. 723 ff. Cit. i min avh., sid 368 f.

² Sten. Ber. VIII. Leg. II. Ses., Bd III, sid. 7.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN.

I. Politik.

Tendenser hos modern parlamentarism Ett problem, som under de senaste årens statsrättsliga diskussion i hög grad tilldragit sig uppmärksamhet, är frågan om tendenserna gentemot en kraftigare regeringsmakt i den moderna parlamentariska staten, och de ansatser av i övrigt ganska växlande beskaffenhet, som i olika länder kunnat förmärkas i riktning mot ett stärkande av den exekutiva makten, ha i denna tidskrift upprepade gånger blivit belysta. Det bidrag till diskussionen som denna gång skall påpekas, har såtillvida ett speciellt intresse som det kommer mera utifrån, det är ett inlägg från Förenta staterna. Charles E. Martins undersökning av problemet i en uppsats »*Growth of presidential government in Europe*» i *The american political science review* (1923 s. 567—583) utgår från en uppdelning av författningarna, som man i dess allmänna grunddrag känner igen från andra, speciellt amerikanska författare. Förf. drager nämligen den avgörande gränslinjen mellan två författningstyper, som betecknas med termerna »presidential government» och »parliamentary government». Denna uppdelning har hos tidigare författare ofta lett till ett sammanställande gentemot parlamentarismen av två trots allt så i grunden olikartade författningstyper som den amerikanska och det gamla tyska kejsardömet. Efter de sista årens utveckling behöver man ej längre laborera med den svårighet, som ligger i sistnämnda heterogena grupp, utan den amerikanska författningen står nu tämligen ensam på ena sidan gränslinjen, som av Martin uppdrages genom uppställandet av följande definitioner: Det parlamentariska systemet har ett titulärt statsöverhuvud, med ärftlig makt eller vald för vissa år, som ej är ansvarig för eller avsätlig genom legislaturen; ett antal ministrar, som till- och avsätts av legislaturen och äro ansvariga inför denna; samt en lagstiftande makt, som kan upplösas av verkställande makten. »The presidential system» har en chef för den verkställande makten som väljes av folket för vissa år, är avsätlig genom impeachment men politiskt oansvarig inför legislaturen; ett kabinett, som till- och avsättes av presidenten samt är ansvarigt inför honom samt en legislatur, som ej kan upplösas av presidenten. Förf:s

mening är ej, att ett renodlat »presidential system» existerar i Europa, utan hans syfte är att undersöka, i vilken utsträckning det till sitt ursprung och sin anda parlamentariska systemet har utvecklats i riktning mot den motsatta typen.

Till sin allmänna tendens erbjuder undersökningen, som redan av det sagda framgår, en viss parallellism med Fahlbecks välkända försök i »Sveriges författning och den moderna parlamentarismen» att påvisa en viss allmän överensstämmelse mellan Förenade staternas författning och vårt svenska statsskick.

I några inledande ord karakteriseras den allmänna bakgrunden till de sista årens utveckling. Krigets krav på en kraftig regeringsmakt medförde att rent diktatoriska befogenheter lämnades till Clémenceau, Lloyd-George och Wilson, men den stora principiella skillnaden var, att detta i de parlamentariskt styrda staterna innebar ett sammanstörtande av parlamentarismen och ett accepterande av maktdelningsteorien med dess oberoende verkställande makt, under det att det i Förenade staterna ej behövdes någon dylik principiell omkastning utan blott ett vidgande av den redan tidigare självständiga exekutivmaktens befogenheter genom en särskild lag. Förf. uppkastar emellertid frågan, om det djupast sett var kriget, som framkallade omvälvningen i de parlamentariska staterna, eller om det ej i stället var en redan tidigare påbegynt utveckling i riktning mot ett stärkande av regeringsmakten, mot en form av maktindelning, som kriget gjort påtaglig. Vad slutligen de nya europeiska författningarna angår vill förf. också i dem se en kompromiss mellan de båda författningstyperna; de ha en till hälften självständig exekutivmakt.

Förf. genomgår Europas viktigare författningar i tur och ordning för att uppvisa riktigheten av sin tes.

Den bästa belysningen av sin sats finner han i den vid mer än ett tillfälle i denna tidskrift påpekade utvecklingen i *England* särskilt under krigsåren gent emot ett stärkande av premiärministerns makt (jfr Statsvetenskaplig tidskrift, årg. 1919, s. 50 ff. och 1924 s. 73 ff.). Liksom den en gång allsmäktige monarken nu är en symbol för makten, ha också parlamentet och kabinettet på de sista åren fallit från sin höjd och lämnat plats för en, som förut var blott primus inter pares. Lloyd-George skapade av premiärministerämbetet en verklig presidentmakt, som härledde sin makt från folket och pressen, ej från parlamentet. Kabinettet blev, liksom i Amerika, en samling chefer för administrationens olika grenar, men initiativ och beslutanderätt samlades hos premiärministern. Hans anföranden i parlamentet hade samma natur som »budskapen» i Amerika, och Roosevelts samt Wilsons taktik mot en ovillig och tvekande kongress användes i lika hög grad av den smidige och opportune Lloyd-George. Presidenten Wilson reste år 1915 landet runt och talade för sin politik i st. f. att framlägga den för sitt partis ledande män, som ej voro välvilligt stämde mot densamma; hans vädjan från talarstolen och genom pressen till

folket var ett fruktansvärt vapen, som kongressen ej kunde motstå. Lloyd-George följde den amerikanska förebilden. Han tillkännagav för parlamentet de linjer han tänkte följa, utan att ha begärt ett formligt gillande från kabinettets sida. Och hans framträdande i parlamentet föregicks av en riklig »broadcasting» genom pressen och från talarstolen.

I fortsättningen dröjer förf. vid tillsättandet av det trängre kabinettet, var cabinet (jfr denna tidskrift 1919 s. 51), som också var ett steg mot en presidentvärdighet i amerikansk anda. Det påpekas, hurusom man fick bli vittne till att ett unionistiskt kabinett leddes av en liberal premiärminister. De båda förutsättningarna för en parlamentarisk regim som utgjordes av partiomröstningar och kollektiv ansvarighet bortföll och man fick bevittna tillsättandet av ett sekretariat för det rena rutinarbetet (jfr denna tidskrift 1924 s. 78).

Utvecklingen i riktning mot ett sjunkande av parlamentets makt blev än mer påtaglig därigenom, att premiärministern lämnade ledningen av underhuset till en av sina kolleger och underströks ytterligare genom skapandet av andra instrument för uttryckande av folkviljan, vilka utövade påtryckning mot parlamentet att verkställa deras beslut. Parlamentet syntes bli en församling för ratifikation av förslag från organisationer, som lagen ej kände till och som ej ens voro av politisk natur.

Till stärkandet av den engelska statsministerns makt har också bidragit det växande inflytande, som de självstyrande dominions ministerpresidenter under kriget fått. Det antyddes i en Londontidning, att Winston Churchill, då statssekreterare för kolonierna, skulle presidera vid konferensen mellan dominions premiärministrar i juni 1921. Men dessa vägrade att samtycka till en dylik anordning och begärde att Lloyd-George skulle presidera, och en av dem vände sig till denne som »President of the British Dominions».

För *Frankrikes* vidkommande ges en kort antydan om den ofta påtalade svagheten hos exekutivmakten: en presidentmakt med föga verkligt inflytande och en av parlamentet behärskad ministär (jfr *Statsvet. tidskr.* 1919 s. 46 f.), men också om strävandena att höja presidentmaktens ställning, med särskild hänsyn till Millerands även i denna tidskrift (1924 s. 273 ff.) berörda försök att hävda presidentmakten. Bl. a. förfäktar förf., att det väsentligen var presidenten som under Cannes-konferensen i januari 1922 framkallade ministerskiftet, då Briand ersattes med Poincaré. Även om Millerands nödtvungna avgång från presidentvärdigheten ställer förf:s slutsats, att »den franske presidenten ej längre är blott en nominell verkställande makt» i en åtskilligt förändrad belysning, kvarstå de på många håll påtagliga sympatierna för en stärkt presidentmakt (jfr även Verner Söderbergs »Franska presidentöden» i *Svensk tidskrift* 1924 s. 307—319, som bl. a. berör Joseph Barthélemys senaste inlägg i förevarande problem).

Påtagligare än i något annat land ser emellertid den amerikanske förf. parlamentarismens brister i *Italien* med dess ostadiga partier och svaga samt ofta växlande ministärer. Det är ej förvånande, att man i Italien har blickat över till amerikanska förebilder för att finna ett botemedel, menar Martin. Här som i Frankrike är det en utpräglad nationalistisk rörelse — i Italien fascismen —, som framfört kravet på en rekonstruktion av den verkställande makten. Mussolini representerar »presidentsystemet» snarare än parlamentarismen, blir förf:s slutsats, ett omdöme som väl de flesta torde erkänna vara åtskilligt korrektare än det i förra häftet refererade uttalandet av en statsrättslig talesman för Mussolini, som velat göra honom till en fullkomnare av parlamentarismen (årg. 1924 s. 424 ff.).

Som inledningsvis nämndes, inskränker förf. emellertid ej sin undersökning till att syssla med de förskjutningar i riktning mot ett ökat inflytande åt den verkställande makten, som han konstaterar i äldre författningar, utan han övergår därefter till att karakterisera Europas nya författningar, vilka han finner med sin kombination av »en ansvarig premiärminister och ett till hälften självständigt statsöverhuvud, vanligen med titeln president, visa utpräglade presidential characteristics lika väl som parlamentariska».

Vad till en början *Tyskland* angår, sällar sig förf. till dem, som rubricera presidentmakten där som »en aktiv och självständig kraft i lagstiftning och förvaltning». (Ang. de vitt skilda omdömena från olika håll om den tyska författningen se i denna tidskrift årg. 1919, s. 212 ff., 395 ff., 1921 s. 49 ff., 1924 s. 156 ff.) Alla skäl talade för en stark regeringsmakt. Gammal tradition pekade i denna riktning. »Tyskarna tycka om att härska och att bli behärskade». »Ekonomisk depression, födoämnesknapphet, en låg valuta, påtvingad avväpning, internationell kontroll över floder och vissa landsdelar samt ett ofixerat skadestånd, vars summa och indrivning blivit ett stridsäpple mellan de båda ledande entente-makterna; alla dessa fakta äro argument till förmån för en exekutivmakt med drag av presidenttypen».

Tysklands president har åtskilliga likheter med den amerikanske. Han får en stark personlig ställning därigenom att han väljes av hela folket och därför får sin auktoritet från samma källa som parlamentet, en valordning som man accepterade i det medvetna syftet att ge presidenten den auktoritet och det oberoende, som nationalförsamlingen ansåg nödvändig. Från socialdemokratiskt håll uttalades farhågor för att man härigenom skulle öppna dörren för militära kandidater med monarkiska sympatier och skulle riskera restauration, men försök att genomdriva en grundlagsändring till förmån för val genom riksdagen ha fått förfalla.

Vidare anser förf. presidentens befogenheter nog vidsträckta för att garantera ett så stort mått av oberoende, att man kan tala om en maktdelning. Särskild vikt lägges därvid vid hans rätt att dekretera belägringstillstånd.

En tredje likhet med den amerikanska författningen är principen om en maktbalans, »checks and balances», som främst tar sig uttryck i presidentens upplösningsrätt och hans befogenhet att påfordra referendum.

Också *Tjeckoslovakiets* president anser M. ha en högst betydande reell makt, som i en kraftig och populär innehavares hand kan bli »en av de starkaste i världen». Han hänvisar därvid bl. a. till presidentens veto- och upplösningsbefogenheter o. s. v.

I detta sammanhang kan det till stöd för förf:s parallellism mellan tjeckoslovakiskt och amerikanskt statskick påpekas, att den amerikanska författningen utgjort ett direkt mönster för författningsarbetet i Tjeckoslovakiet, ett faktum, som bl. a. understukits av författarna till det ursprungliga författningsförslaget, professorerna Hoetzel och Weyr. (Jfr bl. a. Vaclav Partl i *The american political science review*, s. 448 ff.)

I Jugoslavien och än mer i Polen har den verkställande makten mindre befogenheter än i Tyskland och Tjeckoslovakiet.

Förf. slutar sin hastiga skiss med att uttrycka sin tillfredsställelse som amerikanare med »det amerikanska systemets» segertåg genom världen.

K. T.

Budgetreform Det nye norske statsbudget for terminen 1. juli i Norge.

1925 til 30. juni 1926 som i disse dage fremlægges for Stortinget har været imøteset med særlig interesse fordi det er sat op efter et nyt system. Dette system er foreslaet av en kgl. komite bestaaende av herrerne skattefoged N. A. Brinchmann, statsrevisor Tore Aaen, stortingsmand Henrik Ameln og direktør J. Stømner, med undertegnede som sekretær. Komiteens mandat var at gi en »utredning av spørsmålet om en omordning av statens kasse-, regnskaps- og eventuelt revisionsvæsen og i forbindelse dermed en ændret maate for opstillingen av statsbudgettet». Komiteen som blev nedsat den 10. mars f. a. tok først fat paa sidstnævnte opgave, statsbudgettets form, og avga allerede den 16. oktober derefter sin indstilling herom. Denne indstilling fik en meget gunstig mottagelse i pressen og Regjeringen ga ikke komiteen noget efter i raskhet. Skjønt budgetforberedelsen alt var igang bestemte den allikevel at den nye budgetform skulde lægges til grund for budgettet for 1925/26, som blev bifaldt i statsraad den 16. januar d. a. En grund til denne raske expedition maa søkes deri, at Stortinget i likhet med den svenske Riksdag, iaar er traadt sammen efter nye valg. Komiteen fremhævet nemlig at en budgetreform burde søkes gennemført i det første budgetaar efter nyvalg, idet Stortingets medlemmer da fra første stund av vilde kunde indrette sig med en bestemt budgetform og spares for, efterat ha sat sig ind i en form, at maatte tilægne sig en ny. Hvis da ikke tre aar skulde gaa tapt maatte der handles raskt.

Da den nye budgetform til en viss grad har været inspirert av svensk budgetpraksis og da det danske statsbudget for perioden 1. april 1925 til 31. mars 1926 ogsaa er blit fremlagt i en ny og forbedret form, vil kanske endel nærmere opplysninger om det norske statsbudget ha sin interesse for læserne av dette tidsskrift. Saameget mere kanske fordi en række hithørende problemer blev indgaaende drøftet paa det 13. nordiske statistiske møte i august ifjor, bl. a. av øverdirektør Ludvig Widell fra Sverige og fuldmægtig Chr. Olsen fra Danmark. (Se forhandlingerne utgit av det norske statistiske centralbyraa): —

Fra 1885 til 1924 var det norske statsbudget, som enkelte andre lands, delt i et ordinært og et ekstraordinært budget, det sidste særlig visende kapitalhusholdningen. Denne sondring blev imidlertid i krigs- og kriseaarene utjevnet, idet der paa det ekstraordinære budget ogsaa blev tat ind usedvanlige driftsindtægter og utgifter, saaledes f. ex. krigskonjunkturskat, dyrtidsutgifter o. l. Endvidere var det tidligere norske statsbudget i væsentlig grad opbygget efter en ren administrativ gruppering av indtægter og utgifter i ensbeteegnede korresponderende hovedkapitler. Saaledes fandtes f. eks. skatterne under Finansdepartementet, Jernbanerne under Arbeidsdepartementet o. s. v. Denne systematik blev allerede kriticert i en kommissionsindstilling av 1901, som dog ikke ledet til forandringer. Senere kriticertes opstillingen ved flere anledninger bl. a. av underteegnede i samarbeide med cand. oec. Trygve Hoff (Statsøkonomisk Tidsskrift hefte 1—2 for 1923) og under henvisning til den svenske budgetreform av 1912. Denne reform og de med den sammenhengende reformer i den svenske stats regnskaps- og revisionsvæsen blev forøvrig udmerket belyst av Generaldirektør for Riksräkenskapsverket Chr. L. Tenow i et foredrag i Oslo i 1923, trykt i Statsøkonomisk Tidsskrifts hefte 5—6 for 1923. Dette foredrag følger førstnævnte budgetkomites indstilling som særskilt bilag.

Budgetkomiteen fremholder i sin indstilling først at budgettet maa opstilles saaledes, at det gir enhver, som har oppfordring dertil adgang til saavel med lethed at trænge ind i detaljerne, som uten uforholdsmessig arbeide at faa et overblik over stillingen. Disse krav faar en særlig betydning under vanskelige statsfinansielle forhold.

Det første krav som komiteen da har stillet er at budgettet gjøres mest mulig *fuldstændig*. Det indebærer dog selvsagt ikke at al detalj skal medtas i budgettet. Under sin behandling herav paapeker komiteen videre at en koncentration av statens fonds saaledes at flere specialfonds blir slaat sammen, likesom en koncentration i selve fondsforvaltningen vilde by paa fordele.

Dernæst drøftes budgettets *oversigtlighet* og komiteen bryter radikalt med den administrative budgetinndeling og foreslaar at budgettet oppbygges helt ut efter *artsgrupperingens* system d. v. s. saaledes at indtægter og utgifter som i finansiell henseende er av samme art samles, mens forskjelligartede poster adskilles. For at imøtekomme den indvending at det da vil bli vanskelig at sammen-

ligne en enkelt etats utgifter med dens indtægter foreslaas at motsvarende indtægts- og udgiftsposter forsynes med indbyrdes henvisninger.

Som næste punkt kommer spørgsmaalet om *brutto- eller nettobudgettering*. Siden 1880 har det norske statsbudget været opstillet brutto og komiteen fastholder principielt bruttobudgetteringen. Derimot foreslaar den at indtægter og udgifter fra bedrifter og fonds som lever sit eget liv udenom den egentlige statsforvaltning skal opføres *netto*. Likeledes kan undtagelsesvis indtægtsposter som er ubetydelige i forhold til motsvarende udgiftsposter og omvendt fradras disse. Som nettobedrifter opføres Statsbanerne, Postvæsenet, Telegrafvæsenet, Statens kraftverker, Kongsberg Sølvverk etc.

Hvad forholdet mellem *kapital- og driftshusholdningen angaar* foreslaaes det ekstraordinære budget sløifet og at man istedet kun faar *et* budget, delt i to avsnit hvorav det første viser Driftsudgifter og indtægter og det andet Kapitaludgifter og -indtægter.

Overensstemmende med disse komiteens forslag har statsbudgettet for 1925/26 faat følgende form:

Oversigt over statsbudgettet for budgetaaret 1925—1926.

Utgifter.

Første afdeling: Driftsudgifter.

A. Almindelige udgifter.

Det Kongelige hus.....	358,000:—	
Regjeringen og Statssekretariatet	641,398:—	
Stortinget og Statsrevisionen	3,017,125:—	
Høiesteret	424,000:—	
Utenriksdepartementet	4,334,920:—	
Kirke- og Undervisningsdepartementet	59,337,454:—	
Justis- og Politidepartementet	17,202,500:—	
Departementet for Sociale saker	38,492,165:—	
Departementet for Handel, Sjøfart, Industri og Fiskeri	15,956,625:—	
Landbruksdepartementet	15,183,175:—	
Departementet for de offentlige arbeider	15,780,063:—	
Finans- og Tolddepartementet	126,352,607:—	
Derav vedrørende statsgjælden: <u>100,647,038:—</u>		
Forsvarsdepartementet	51,085,344:—	
Forskjellige udgifter	<u>19,367,126:—</u>	368,032,502:—

Anden afdeling: Kapitaludgifter.

Til statens forretninger (anlæg)	29,370,000:—	
» avdrag paa statsgjælden	<u>30,197,498:—</u>	59,567,498:—
		<u>Kronor 427,600,000:—</u>

Indtægter.

Første afdeling: Driftsindtægter.

A. Almindelige indtægter.

Skatter og afgifter	328,186,115: --	
Sportler og gebyrer	6,682,050: --	
Refusioner	5,417,706: --	
Indtægter av statsinstitutioner	17,872,928: --	
Forskjellige indtægter	7,437,898: --	
Renter og aktieudbytte	7,910,150: --	373,506,847: --

B. Overskud av statens forretninger og fonds.

Forretninger:

Statsbanerne	8,822,400: --	
Postvæsenet	1,560,000: --	
Telegrafvæsenet	2,889,000: --	
Statens kraftverker og reguleringsanlæg	1,830,100: --	
Kongsberg Sølvverk	278,500: --	
Myntindretningen paa Kongsberg	5,081,800: --	
Statens skoger	536,541: --	
Forskjellige andre statseiendommer	18,600: --	
	<u>21,016,941: --</u>	

Fonds:

Kirkedepartementets fonds	1,485,400: --	22,502,341: --
		<u>396,009,188: --</u>

Anden afdeling: Kapitalindtægter.

Bidrag, avdrag m. v.	1,699,600: --	
Statslaanemidler	15,000,000: --	
Statskassens beholdning	14,891,212: --	31,590,812: --
		<u>Kronor 427,600,000: --</u>

Paa grund av den knappe tid har komiteen ikke rukket at slutbehandle de vigtige spørsmåal hvad der skal forstaaes med kapital og hvad med drift og heller ikke hvorledes bedriftens netto-udbytte skal beregnes. I det nu fremlagte budget har man forsaa-vidt fulgt gammel praksis som ikke er gennemført paa ensartet maate i de forskjellige administrationer. Komiteen har imidlertid bebudet en tillægsindstilling herom.

Ved siden av de nævnte punkter som har en viss teoretisk interesse har komiteen ogsaa behandlet forskjellige rent praktiske sider av saken. Det kan saaledes nævnes at den har faat gennemført en meget hensigtsmæssig kapitalinddeling av budgettet. Efter denne begynder utgiftsbudgettet med kap. 1 og indtægtsbudgettet med kap. 2001. Kapitel 1 til 100 er utgifterne til de egentlige statsmagter: Det Kgl. hus, Regjeringen og Statssekretariatet, Stortinget og Statsrevisionen samt Høiesteret. Kap. 101 til 200 er Utenriksdeparte-

mentet. Kap. 201 til 300 Kirkedepartementet o. s. v. Hvert departement faar sit hundredtal og de underliggende administrationer en eller flere dekader. Det første kapitel efter fuldt hundredtal er altid selve departementet, f. eks. Kap. 201 Kirkedepartementet. Indimellem er der gjort visse sprang i talrækken hvorved der blir plads for nye administrationer o. l., saaledes at kapitelnummerne foruten at virke som register for budgettet ogsaa blir konstante. Paa indtægtssiden er det første hundredtal (kap. 2001—2100) reserveret for »Skatter og avgifter», det næste for »Sportler og gebyrer», osv.

Videre har man søkt at standardisere titelinddelingen. Første utgiftspost under hvert kapitel er saaledes Lønninger, nr. 2 Kontor-utgifter osv. Dette letter sammenligningen mellem de enkelte etater og muliggjør at man ved opsummering kan faa vite det samlede lønningsbudget, kontorholdsbudget osv.

Statsydelse til ikke-statlige foretagender f. eks. bidrag til kommunernes skolevæsen, betegnes altid som »Tilskud til, ...». Dette letter oversigten over f. eks. statens og kommunernes fælleshusholdning og er av betydning for finansstatistikken.

Budgettet foreslaaes ledsaget av 10 tabellariske bilag til belysning av vigtige statsfinansielle forhold. Det vil dog føre for vidt her at gaa nærmere ind paa disse tabeller, som desuten maa antas at være utarbeidet med specielle norske forhold for øie.

Den heldig gennemførte budgetreform vil lægge grundvolden for en nyopbygning av regnskaps- og revisionsvæsenet og den kan ogsaa tænkes at gi impulser til rent administrative reformer. Likeledes har den git øket betydning til spørsmålet om budgetbehandlingen i Stortinget, som i den anledning har nedsat en særlig komite med budgetkomiteens medlem Stortingsmand Ameln som formand.

J. B. Hjort.

II. Statistik och ekonomi.

Folk- och yrkesräkningen i Sedan den ordinarie tyska folkräkningen Tyskland den 16 juni 1925. den 1 december 1910 samt den stora yrkes- och närings- (Berufs- und Betriebs-) räkningen den 12 juni 1907 har i Tyskland ingen ordentlig folk- eller yrkesräkning ägt rum. Visserligen ägde en folkräkning rum den 8 oktober 1919, men denna hade i flera avseenden en provisorisk karaktär och har icke ansetts kunna fullt ersätta den folkräkning, som under normala förhållanden skolat ha ägt rum den 1 december 1920. I stället planeras nu en större folkräkning den 16 juni detta år, vilken folkräkning dessutom skall kombineras med en ny, stor yrkes- och näringsräkning. Planen härför är ännu icke i alla detaljer fastställd, men enligt föreliggande förslag torde trenne huvudformulär komma att användas av ungefär följande innehåll:

För den egentliga folk- och yrkesräkningen användes en hushållslista, vilken av särskilda räknare utdelas till varje hushåll, värdshus och härbärke, anstalt av olika slag, fartyg o. s. v., och i vilken varje person, som där övernattar mellan den 15 och 16 juni skall införas, varjämte uppgifter om frånvarande eller tillfälligt närvarande personer skola meddelas under särskild rubrik. För varje person uppgives namn, ställning i hushållet, kön, civilstånd, religion, nationalitet, modersmål samt senaste hemort före kriget. Vidare noggranna uppgifter om huvudyrket, ställningen däri, företagets eller rörelsens art samt firmas eller arbetsgivares namn och hemort, uppgift om arbetslöshet (huruvida arbetslös för tillfället och om detta på grund av sjukdom eller eljes) samt slutligen om byrken och biförvärv jämte ställningen däri. Härjämte upptager formuläret vissa frågor beträffande de å listan upptagna personerna tillhöriga eller av dem drivna företag, avsedda att underlättas och kontrollera den särskilda företags- och näringsräkningen för vilken de övriga två formulären äro avsedda.

Dessa formulär äro dels ett för jord- och skogsbruk samt binäringar (inklusive fiskerinäringen), dels ett för övriga näringar, såsom hantverk och industri, bergverk och dyl., byggnadsföretag, gas-, vatten- och elektricitetsverk, handel och banker, försäkringsföretag, kommunikationer, värdshus och dyl., sjukhus och liknande anstalter, teatrar m. m. De i dessa formulär upptagna frågorna äro ganska detaljerade. Huvudfrågorna avse karakteriseringen av företaget, särskilt med hänsyn till äganderätts- och juridiska förhållanden, ledningen, antalet anställda och personal av olika slag, detaljerade uppgifter om använda maskiner och motorer, fartyg och fordon m. m. För jordbruksföretagen upptagas dessutom detaljerade uppgifter om arealen och dess fördelning på olika ägoslag, om åkerjordens användning och fördelning på olika växtslag, om redskap och motorkraft samt om antalet husdjur av olika slag. Särskilda frågor upptagas angående med jord- eller skogsbruket förenade industrier såsom sockerfabriker, brännerier och bryggerier, stärkelsefabriker, kvarnar, sågverk, fröklängningsanstalter, kolmilor, trädestillationsanstalter, träsliperier och cellulosafabriker, fiskeriföretag m. m.

I allmänhet är principen vid företags- och näringsräkningen den, att ett företags olika grenar samt del- och dotterföretag redovisas särskilt i den mån de äro skilda i rummet eller till arten, dock så att flera företag, som från saklig synpunkt komplettera varandra till ett helt betraktas såsom ett företag om de äro i rummet sammanhängande och stå under gemensam ledning. Av den grund och för erhållande av nödig kontroll upptager därför varje formulär en del frågor rörande huvud- och grenföretag.

Nationernas Förbund och den internationella statistiken. Såsom förut omnämnts i dessa Översikter och Meddelanden hade Nationernas Förbunds råd redan år 1920 tillsatt en internationell statistisk kom-

mission, som sammanträdde i Paris under ordförandeskap av senator Luigi Bodio. Denna kommission diskuterade vissa punkter, uppsatta av förbundets generalsekreterare, och framlade bl. a. följande förslag: Att folkförbundet skulle tillsätta en rådgivande internationell statistisk kommission bestående av 25 medlemmar, av vilka 14 skulle vara representanter för tio redan existerande internationella institutioner såsom internationella statistiska institutet, internationella lantbruksinstitutet, internationella arbetsbyrån m. fl. och resten skulle utgöras av folkförbundets generalsekreterare eller hans ombud samt andra medlemmar utsedda av folkförbundets råd, företrädesvis bland representanter för statistiska ämbetsverk. Kommissionen skulle ha till uppgift att tillhandagå förbundsrådet med anvisningar och råd angående den statistik av alla slag, som är nödvändig för förbundet samt angående alla tekniska statistiska frågor ävensom att biträda förbundet vid utnyttjandet av de existerande internationella organisationernas statistik. Kommissionen skulle dessutom med råd bistå dessa organisationer i frågor rörande utvidgningar och koordinationen av deras statistik. Till förslaget fogades emellertid en reservation av tvenne mycket framstående statistiker samt av representanten för internationella arbetsbyrån. Reservationen gick bl. a. ut på, att man i stället borde inom folkförbundets sekreteriat inrätta en särskild statistisk avdelning eller byrå. Vid sidan härav föreslogs en kommission av statistiska experter samt en konferens av statistiker.

Den utveckling som följt efter denna utredning torde nog kunna sägas hava gått mera i enlighet med reservanternas än med majoritetens i kommitténs mening. Någon statistisk kommission har icke kommit till stånd men väl har förbundssekreteriatet i stor utsträckning till sitt bistånd kallat statistiska experter från olika håll. Visserligen har heller icke någon statistisk byrå organiserats inom sekreteriatet, men några av de viktigaste avdelningarna därinom, nämligen särskilt den finansiella och ekonomiska avdelningen samt socialhygieniska avdelningen ävensom den under folkförbundets auspiciär stående internationella arbetsbyrån hava utövat en självständig och beaktansvärd statistisk verksamhet och utgivit ett flertal statistiska publikationer och utredningar i statistiska metodfrågor av internationellt intresse. Detta innebär likväl icke, att sekreteriatet icke skulle hava vidtagit åtgärder för att åstadkomma ett samarbete med övriga internationella statistiska organisationer med ändamål att förhindra dubbelarbete och att draga största möjliga nytta av dessa organisationers undersökningar. Tvärtom lär ett sådant samarbete ha etablerats med flera dylika institutioner. Sålunda voro, för att nämna ett exempel, representanter för sekreteriatet närvarande vid internationella statistiska institutets möte i Bryssel i oktober 1923 och flera av de på dagordningen upptagna frågorna hade förberetts av en av folkförbundets ekonomiska kommitté tillsatt subkommitté i samarbete med representanter för internationella statistiska institutet och

internationella arbetsbyrån. Likaså hava de fattade resolutionerna sedermera förelagts ekonomiska kommittén och beaktats vid det statistiska arbetet inom sekreteriatet. Jag kommer i annat sammanhang in på dessa resolutioner.

Förutom sin statistiska månadsskrift, *Monthly Bulletin of Statistics*, som folkförbundet utger sedan 1921 (såsom fortsättning av en av the stationery office i England under något års tid utgivna tidskriften), och som företrädesvis innehåller aktuella uppgifter om förändringarna i de kommersiella och industriella förhållandena i olika länder, har förbundet utgivet följande större publikationer av statistiskt innehåll: *Memorandum on currency* (1913—1921, 1913—1922, 1913—1923); *Memorandum on public finance* (1921, 1922 Vol. I och II); *Memorandum on central banks* (1913—21 och 1913—23); *Statistical enquiry into national armaments*; Part I: Peace-time military, naval and air forces (1923), Part II: Budget expenditure on national defence (1921—1923); *Armaments year-book*, first year (1924); *Memorandum on balance of payments and foreign trade balances 1910—1923*; Vol. I: Balance of payments and summary trade tables, Vol. II: Trade statistics of forty-two countries; *Epidemiological intelligence* Nr 1—8; *Monthly epidemiological report* (4:de årg. 1925).

Vid sidan av dessa mera speciellt statistiska publikationer förekommer en hel del statistik i vissa förbundets övriga publikationer samt har förbundet dessutom publicerat flera tillfälliga utredningar av teoretiskt och praktiskt innehåll. En serie dylika utredningar under gemensamma rubriken *Statistical Handbooks series* utförda av inom sekreteriatets socialhygieniska avdelning tillkallade experter, med beskrivningar av särskilt befolkningsstatistikens organisation i olika länder, (t. ex. Sverige, Holland, Belgien) hade jag tillfälle se i korrektur vid ett besök i Genève i september 1924.

Överhuvud utför förbundssekreteriatet ett mycket nyttigt upplysningsarbete icke bara genom att sammanställa och diskutera statistiska data av ekonomiskt och demografiskt innehåll från olika länder, utan även genom de utförliga beskrivningar av arten och naturen av det statistiska materialet samt av de metoder som användas i olika länder, vilka innehållas i de vidlyftiga noter, som åtfölja tabellverken. Så t. ex. innehåller senaste årgången av *Memorandum on currency* dels en kortfattad allmän framställning av teorien för beräkning av prisindextal, dels för varje särskilt land en systematiskt uppställd redogörelse för alla de parti-prisindextal som regelbundet utarbetas och publiceras i officiella publikationer, i tidskrifter eller i de allmänna tidningarna. I dessa redogörelser beskrives såväl materialet (prisuppgifterna, varuslagen, deras gruppering) som även beräkningsmetoderna. Vidare innehåller t. ex. del II av *Memorandum on balance of payment and foreign trade balances* bl. a. för varje land en systematiskt uppställd redogörelse för handelsstatistikens organisation och material enligt följande schema: I Penningheten, II Territoriet, III Insamlandet och pu-

bliceringen, IV Generalhandel oeh specialhandel, V Varor som inräknats i eller uteslutits från specialhandeln, VI Sättet för värdeuppgifternas erhållande samt VII Principerna för angivandet av ursprungs- och destinationsländerna. Värdet av dessa översikter och systematiska redogörelser kan ej nog högt uppskattas av den, som har undervisning i statistik till sin uppgift. För min del har jag haft mycket stor nytta och glädje av dem i och för min seminarieundervisning.

Av liknande art och betydelse är den statistiska verksamhet, som utövas av internationella arbetsbyrå. Bland en mängd nyttiga och intressanta publikationer må här nämnas serien *Studies and reports*, vilken under littra N., *Statistics*, hittills upptager följande utredningar: Nr 1 *System of classification of industries and occupations*, nr 2 *Methods of statistics of wages and hours of labour*, nr 3 *Methods of statistics of industrial accidents*, nr 4 *International conference of labour statistics*, nr 5 *Economic barometers*. Under litt. C, *Employment and unemployment* finna vi: nr 6 *Statistics of unemployment in various countries*, nr 7 *Methods of compiling statistics of unemployment, replies of governments*, samt såsom särskilda »Reports»: *Methods of compiling emigration and immigration statistics* jämte en vidlyftig redogörelse för lagstiftning och mellanfolkliga överenskommelser beträffande emigrationen och immigrationen i olika länder.

Slutligen kan det vara av intresse att omnämna, att en av våra i folkförbundets sekreteriat anställda landsmän, Dr PER JACOBSSON, tar en verksam del såväl i utförandet av som initiativet till den värdefulla ekonomiska statistik, som utarbetas av sekreteriatet. Det är också tack vare hans insiktsfulla och intresserade hjälp, som det lyckats mig att under en jämförelsevis kort sejour i Genève erhålla en inblick i sekreteriatets organisation och arbete samt framtidsplaner på det statistiska området.

S. D. W.

LITTERATURGRANSKNINGAR.

POUL ANDERSEN: »*Om ugyldige Forvaltningsakter*». (Arnold Busck, Kbhvn 1924). 324 S.

Ovennævnte Skrift, der af Forf. er forsvaret for den juridiske Doktorgrad, betegner en værdifuld Forøgelse af den sparsomme nordiske forvaltningsretlige Literatur. Naar den nordiske Retsvidenskab er saa forholdsvis fattig paa mere almindelige Undersøgelser paa Forvaltningsrettens Felt, hænger det for Danmarks og Norges Vedkommende utvivlsomt sammen med, at det i disse Lande modsat i mange andre Lande — deriblandt siden 1909 ogsaa Sverige — er de almindelige borgerlige Domstole og ikke særlige Forvaltningsretter, der afgør Tvistigheder med Forvaltningen.

Ganske vist er det vel saaledes, at der i Almindelighed ikke er væsentlig Forskel mellem Forvaltningsretternes og de almindelige Domstoles Kompetence til at afgøre Forvaltningstvistemaal. Men ikke blot er det i Modsætning til, hvad der gælder i Frankrig med Hensyn til den øverste Forvaltningsdomstol, Statsraadet, en ubetinget Betingelse for at paakalde de almindelige Domstoles Indgriben, at en egentlig individuel Ret skal være krænket ved Forvaltningens Akt — en blot personlig Interesse er aldrig tilstrækkelig. Men dels bevirker den dyrere og omstændeligere Behandling ved de almindelige Domstole fremfor ved Forvaltningsretterne, at de første paakaldes i langt mindre Omfang end de sidste, og dels viser de almindelige Domstole sig ofte mere ængstelige for at underkende Forvaltningsakter end de egentlige Forvaltningsretter, hvad der ligeledes virker til at afholde Borgerne fra i større Omfang at ty til Domstolene i slige Sager. Domstolenes Afgørelser i Forvaltningstvistemaal har derfor i Danmark været saa forholdsvis faa og spredte, at de ikke har kunnet tjene til Grundlag for Opstillingen af mere almindelige forvaltningsretlige Principer, og dette turde atter være den egentlige Forklaring af, at den nordiske Retsvidenskab i saa ringe Grad har følt sig opfordret til at underkaste Forvaltningsrettens almindelige Principer en lignende indgaaende Prøvelse som den, Civilretten med sit udtømmelige Stof af Domsafgørelser til alle Tider har nydt godt af.

I de Lande derimod, hvor Forvaltningsretter for Menneskealdre siden er indførte, foreligger der rige Samlinger af Forvaltningsretsafgørelser. Navnlig gælder dette i Frankrig og Tyskland, og i disse Lande har der derfor paa Grundlag af denne Praxis udfoldet sig en blomstrende Forvaltningsretsvidenskab, der har kastet Glans ud over Landenes Grænser og med Rette er blevet Genstand for beundrende Studium i andre Lande. I Danmark var det JOHANNES USSING, der i sit fortjenstfulde Skrift: »Om Afgørelsen af Tvistigheder med Forvaltningen» af 1893 — ogsaa en juridisk Doktordisputate — første Gang henledte den nordiske Retsvidenskabs Opmærksomhed paa den nye fransk-tyske Forvaltningsret. Det var dog endnu nærmest kun den formelle Side af denne Ret, de Myndigheders Sammensætning og Competence, der afgør Forvaltningstvistighederne i de forskellige Lande, som hans Skrift belyste; selve de materielle Retsregler for Tvistighedernes Afgørelse kom han kun mere i Forbigaaende ind paa.

Det er paa dette sidste Punkt, Poul Andersens ovennævnte Værk sætter ind, idet han paa retssammenlignende Grund giver en Fremstilling af nogle af den nyere Forvaltningsrets vigtigste Principer, nemlig Reglerne om ugyldige Forvaltningsakter med særligt Henblik paa Ugyldighedsgrundene. At det her særlig er den franske og tyske Forvaltningsret som han har gjort til Genstand for sine Undersøgelser, skal ikke bebrejdes ham, thi det er her, der er det rigeste Udbytte at hente. Derimod kan det nok beklages, at han næsten slet ikke beskæftiger sig med engelsk Ret, skönt den sikkert paa flere Punkter staar den dansk-norske Forvaltningsret nærmere end den fransk-tyske, og navnlig er det i en dansk Fremstilling en væsentlig Anke, at han paa flere Punkter for lidt har udnyttet den foreliggende danske forvaltningsretlige Teori og Praxis. Men selvom Værket saaledes i væsentlig Grad nærmest er en Studie over fransk og tysk Forvaltningsret, saa kastes dog derved saa mange interessante Strejflys ogsaa over nordisk Ret, at der er ikke Tvivl om, at hans Arbejde, hvad dets Modtagelse ogsaa har baaret Vidne om, vil kunne faa stor Betydning for nordisk Videnskab og Praxis.

Mindst vellykket maa Afhandlingens indledende Kapitler sikkert siges at være. Naar saaledes Forf. strax S. 27 begrænser de Forvaltningsakter, hvis Gyldighed han vil undersøge, til retsforbindende Udtalelser fra Forvaltningens Side af konkret Indhold, medens alle saadanne af abstrakt Indhold holdes udenfor, saa giver han, skönt han erkender, at Grænsen er flydende, ingen nærmere Begrundelse for denne Begrænsning. I Virkeligheden er det dog ganske de samme Synspunkter, der maa være afgørende ved Spørgsmaalet om en Forvaltningsakts Gyldighed, enten den er af konkret eller abstrakt Indhold, og han anfører da ogsaa selv S. 27 Note 1, at det franske Staatsraad under de administrative Akter, som det kan annullere paa Grund af »excès de pouvoir», og-

saå indbefatter abstrakte administrative Foreskrifter (actes réglementaires).

I et helt Kapitel (§ 2) undersøger Forf. det ret subtile Spørgsmaal, om en Forvaltningsakt kan kaldes en Viljeserklæring, saaledes som alle de af ham anførte forvaltningsretlige Forfattere kalder det, og mener at maatte bestride dette. Han har her Ret i; at man maa være meget varsom med at drage Analogier fra private til offentlige Viljeserklæringer. Men naar han S. 34 rent ud bestrider Berettigelsen til at tale om en »Statsvilje» ud fra den af DUGUIT givne Begrundelse: »L'état est une pure abstraction. La réalité, ce sont les individus qui exercent la puissance étatique» og ... »parler de la volonté nationale, de l'âme nationale, c'est parler par métaphore, rien de plus» og naar han i Tilslutning her til kalder sligt »taagede og unyttige Konstruktioner, saa kommer han selv ud i en ligesaa taaget Konstruktion, naar han i Stedet for at kalde Forvaltningsakten en Viljeserklæring fra Forvaltningens Side betegner den som en »Udtalelse fra Forvaltningen». Thi realistisk set kan Forvaltningen naturligvis ligesaa lidt »tale» som den kan have en »Vilje», og kan omvendt Metaforen »Udtalelse fra Forvaltningen» passere i en strængt realistisk Fremstilling, hvorfor saa ikke ligesaa godt Udtrykket »Viljeserklæring» om Administrationens Akter, hvad da ogsaa selv Duguit gör, idet han kalder Forvaltningsakten en »acte de volonté», se S. 10. Misforstaaet Realisme synes det ogsaa, naar Forf. S. 34 ret skarpt angriber OTTO MAYERS Udtalelse, at Forvaltningen, skönt underordnet Loven, giver Statsviljen Udtryk og derfor i Forhold til Borgerne er »der rechtlich stärkere» og herimod ligeledes med Duguit hævder at Forvaltningsakten ikke indtager nogen Særstilling overfor privatretlige Retshandler eller de retsstiftende Kendsgerninger iøvrigt. Thi han hævder selv senere i den specielle Del S. 254 og 256 Forvaltningsaktens Overvægt overfor indgaaede privatretlige Aftaler, hvilket han støtter paa »den offentlige Rets fundamentaleste Grund-sætning, nemlig at de offentlige Interesser gaar forud for de private» — men dette er jo i Virkeligheden ikke andet end hvad Otto Mayer vil udtrykke ved sin Sætning, at Statsviljen er »der rechtlich stärkere».

Heller ikke Forf.s almindelige Bemærkninger om Retsvirkningen af, at en Forvaltningsakt maa stemples som ugyldig, kan anses for synderligt tilfredsstillende. Han forudskikker vel, at han kun særligt vil beskæftige sig med Ugyldighedsgrundene — og hans Skrift bærer derfor ogsaa Undertitelen: »Med særligt Henblik paa Ugyldighedsgrundene». Men han kan dog naturligvis ikke undgaa ogsaa at komme ind paa Virkningerne af, at Ugyldighed stateres. Han udvikler saaledes, at Ugyldighed i Forvaltningsretten ligesom i Civilretten kan yttre sig snart som Nullitet og snart som blot Anfægtelighed. Han søger derfor i §§ 6 og 7 at opstille almindelige Kriterier for, naar den ene og naar den anden Art Ugyldighedsvirkning intræder, og ydermere undersøger han i den

specielle Del efter Behandlingen af hver enkelt særlig Ugyldighedsgrund, om denne medfører Nullitet eller blot Anfægtelighed. Dette Spørgsmaal er altsaa alligevel et Hovedpunkt i Undersøgelsen, og derfor føles det helt igennem som en væsentlig Mangel, at det ikke er blevet belyst tilstrækkeligt. Thi alt, hvad Forf. anfører om dette vigtige Æmne, er, bortset fra en Række Citater af fremmede Forfattere, i Virkeligheden alene det, at da Formodningen formentlig maa være for Forvaltningsaktens Rigtighed, maa en foreliggende Mangel for det første være saa væsentlig, at den givet medfører Ugyldighed, og for det andet maa selve Tilstedeværelsen af Manglen være aabenbar, for at der kan foreligge Nullitet; ellers kan der højst være Tale om Anfægtelighed, saaledes, at Akten kun af rette Vedkommende — højere Forvaltningsmyndighed eller Domstol — kan tilsidesættes som ugyldig. Men om dette er det rette Kriterium, hvad der sikkert kan være ret tvivlsomt¹, og hvilke Retsvirkninger absolut ugyldige eller blot anfægtelige Forvaltninger afføder i det enkelte med Hensyn til Lydighedspligten, Mulighed af Ratihabition eller Forældelighed af Indsigelser, og om de altid har de samme Virkninger, alt dette gaar han ikke nærmere ind paa, saaledes at man i Virkeligheden ikke bliver meget klogere, fordi en Ugyldighedsgrund skønnes snart at medføre Nullitet, snart blot Anfægtelighed.

Saasart Forf. imidlertid kommer ind paa de enkelte Ugyldighedsgrunde, følger han sig som den skolede Praktiker — Forf. er Fuldmægtig i Indenrigsministeriet — paa mere sikker Grund, og man følger ham nu med større Tryghed og Udbytte. Han undersøger her først i Kap. III Inkompetence som Ugyldighedsgrund, og hævder her bl. a., at ikke blot underordnet Myndighed ikke kan handle i den overordnede Myndigheds Sted, men at heller ikke den overordnede gyldigt kan handle i den underordnede Sted. Dette, der ikke stemmer med tidligere dansk Opfattelse, men vistnok er rigtigt, bygger han navnlig paa, at man jo i Almindelighed har Adgang til at indanke en administrativ Afgørelse fra overordnet Myndighed, og at man icke bør berøves denne Adgang, til at faa Sagen undergivet en gentagen Prøvelse derved, at den overordnede Myndighed træffer en Afgørelse a prima instructia.

Med Hensyn til det vigtige Spørgsmaal om Delegation af Kompetence, kommer han ikke ind paa Spørgsmaalet i sin Almindelighed, navnlig ikke paa det i Nutiden mere og mere brændende Spørgsmaal, i hvilket Omfang Lovgivningsmagten kan delegere sine Beføjelser til Regeringen. Han undersøger kun, hvor vidt en Forvaltningsmyndighed kan delegere sin Kompetence til en anden og hævder her, at en saadan Delegation ikke kan ske uden særlig Hjemmel. Men mens fransk Rét fastholder dette saa strængt, at en Minister slet ikke, med mindre det er forudset i Loven, kan delegere noget af sin Myndighed til andre, heller ikke til højere

¹ Se herom TRØELS G. JØRGENSEN i Ugeskrift for Retsvæsen 1924 S. 287.

Embedsmænd i Ministeriet, antager hæn S. 79 for at bringe sin Sætning i Overensstemmelse med fast dansk Praxis, hvorefter mange ministerielle Udfærdigelser kan underskrives af højere ministerielle Embedsmænd »paa Ministerens Vegne», at Hjemmelen ogsaa maa kunne bero paa Retssædvane, hvorved rigtignok Grænsen mellem den tilladte og den utilladelige Delegation bliver noget flydende.

I Kap. IV omtales Formmangler. Uden positiv Hjemmel er Forvaltningsakter ikke bundet til nogen Form, men kræves i Loven udtrykkeligt en skriftlig Udfærdigelse, maa Ikke-Iagttagelsen af den skriftlige Form medføre Ugyldighed. Dog er det næppe rigtigt, naar Forf. S. 90 synes at ville lade en Udnævnelse af en Statstjenestemand blive ugyldig fordi den i Statstjenestemandsløven af 12. September 1919 § 7, 1 Stk., indeholdte Regel, hvorefter der ved enhver Ansættelse som Statstjenestemand skal tilstilles den paagældende Statstjenestemand et Ansættelsesbrev, af en Forglemmelse ikke maatte være efterkommet. En tysk Overforvaltningsretskendelse har vel, jfr. S. 94, statueret Ugyldighed i et slikt Tilfælde, men saaledes som Reglen er formuleret i Loven, synes der ikke at være Tale om en Formforskrift, der skulde kunne gøre en af Kongen paa sædvanlig gyldig Maade, altsaa med Ministerkontrasignatur, underskrevet og Tjenstemanden officielt meddelt Udnævnelse ugyldig¹. Hvor det er foreskrevet, at en Forvaltningsakt skal begrundes, maa ikke blot helt manglende men ogsaa utilstrækkelig eller urigtig Begrundelse medføre Ugyldighed. Dette synes ikke at være iagttaget i dansk Praxis vedrørende f. Ex. Boligloven af 1921, hvad Forf. med Rette anker over.

I Kap. V behandles Spørgsmaalet om ydre Virksomhedsmangler. Det fremstilles her først, hvorledes Forvaltningsakters Foretagelse som Regel ikke er bundet til bestemt Tid og Sted og heller ikke behøver foretages under Offentlighedens Nærvær. Undtagelser gælder dog med Hensyn til de kollegiale kommunale Forvaltningsorganer, og her vil en Krænkelse f. Ex. af Offentlighedsprincippet, der skal yde Garanti for Afgørelsens Upartiskhed og Rigtighed, formentlig kunne medføre Ugyldighed, S. 125. Hertil kunde Forf. have føjet, at omvendt ogsaa efter Omstændighederne en væsentlig Krænkelse af Hemmelighedsprincippet, hvor det er foreskrevet som Garanti for Beslutningens Uafhængighed, f. Ex. ved kommunale Valg, maa medføre den paagældende Akts Ugyldighed. I § 18 hævder Forf. imod hidtilværende dansk Praxis og Theori men i Overensstemmelse med fast fransk og tysk Praxis, at hvor det er foreskrevet, at en vis Forvaltningsmyndighed, f. Ex. et andet Ministerium, en Kommunalbestyrelse, en sakkyndig Autoritet, skal høres, inden en vis Forvaltningsakt foretages, der maa Undladelse af at høre den paagældende Myndighed, medføre Ugyldighed, selvom Forvaltningsmyndigheden ikke er bundet til at rette sig efter

¹ Saaledes ogsaa Anmeldelse i Juridisk Tidsskrift 1924 S. 167 flj.

den hørte Autoritet. Dette er utvivlsomt rigtigt, og man kan kun slutte sig til Forf.s Haab om, at dansk Praxis i h jere Grad end hidtil vil følge dette rigtige Princip. I Forbindelse hermed tiltræder Forf. ogsaa S. 156 den af mig imod tidligere dansk Teori hævdede Opfattelse, at en Tilsidesættelse af den danske Grundlovs § 16, hvorefter alle Love og vigtige Regeringsforanstaltninger skal forhandles i Statsraadet, maa medføre de paag eldende kgl. Beslutningers Ugyldighed — noget, der dog ikke er af megen praktisk Betydning.

Medens Forf. S. 138 antager, at det maa vitiere en Akt, hvis der er indhentet en *uvedkommendes* Erklæring, vil han dog ikke antage, at en Forvaltningsakt skulde kunne anses for ugyldig, blot fordi Forvaltningsmyndigheden har indhentet Erklæring, uden at der var Anledning dertil. Dette kan dog meget vel t nkes. Efter den danske Riksdagsvalglov af 11. April 1920 § 10 skal Kommunalbestyrelsens Afgørelse af de over Fejl i Valglisterne fremsatte Anker alene afgøres efter de af Parterne fremlagte Dokumenter og de af dem fremstillede Vidner, og Afgørelsen maa derfor her slet ikke bygges paa andre af Kommunalbestyrelsen selv fremskaffede Erkl ringer¹.

I Kap. VI om Vildfarelse og Svig fremhæver Forf. S. 150, at hvor der kun foreligger en Vildfarelse fra Forvaltningsmyndighedens Side, der vil dette vel i grovere Tilfælde kunne føre til Ugyldighed paa Grund af ulovligt Indhold, men hvor Afgørelsen, sk nt truffen under Indflydelse af Vildfarelse, dog ligger indenfor det frie Sk ns materielle Gr nser, der vil den ikke, sk nt Forvaltningen har været vildledet, kunne rammes af Ugyldighed. Anderledes derimod, hvor egentlig Svig foreligger; der maa den, hvor den har været medbestemmende ved Forvaltningsaktens Foretagelse, gøre denne ugyldig. Forf. mener dog, at denne Ugyldighedsgrund efter tysk og fransk Praxis at d mme, ikke har overvættes stor Betydning, og henviser S. 163 blandt de faa Tilfælde til, at det i  ldre preussisk Praxis var almindeligt, at Naturalisationsbeviser, der var udstedt paa Grundlag af urigtige Angivelser, blev annulleret. Her vilde der dog fra engelsk Praxis kunne henvises til de ikke faa Tilfælde, hvor Valg er blevet forkastede paa Grund af Valgsvig, samt til at ifølge British Nationality and Status of Aliens Act 1914 (4 og 5 Geo. 5 Chap. 17) Naturalisation bevirket ved Svig kan kaldes tilbage.

I Kap. VII—VIII behandler Forf. udførligt det store og interessante Sp ragsmaal om en Akts Ugyldighed paa Grund af Magtfordrejning (*détournement de pouvoir*). Denne i fransk Praxis udviklede og i tysk Teori meget drøftede Lære om en Forvaltningsakts Ugyldighed, fordi, den sk nt ikke materielt lovstridig og givet i ydre formel rigtig Form, dog maa anses for ugyldig som sigtende til at gennemføre et andet Formaal end det, hvorfor den er

¹ Jfr. BERLIN, Den danske Statsforfatningsret I 2. Udg. 1922 S. 346.

givet, underkastes her en meget indgaaende og fængslende Under-søgelse. Men netop fordi denne Undersøgelse udgør det vægtigste Afsnit i Skriftet, kunde man paa et afgørende Punkt have ønsket en dybere; mere selvstændig og til de fremmede Landes Under-søgelser mindre bundet Indtrængen i Æmnet.

Det er jo det ulovlige Formaal, der gør Akten ugyldig paa Grund af détournement de pouvoir. Angaaende saadanne ulovlige Formaal udtales det S. 177: »Ofte — og dette gælder naturligvis ikke mindst i parlamentarisk regerede Stater — vil der stikke partipolitiske Formaal bagved Forvaltningens Afgørelse. I C. d. Es (Conseil d'États) Praxis findes talrige Domme, som annullerer Forvaltningsakter med saadanne *politiske* Formaal». S. 201 udvikles det, at »hvor Motivet til Forvaltningsakten givet har været Egen-nytte, Hævnægerrighed, Favoritisme o. s. v.», der er det aldeles uføreneligt med den moderne Opfattelse af den offentlige Magts Væsen, at en saadan Forvaltningsakt skulde anses for gyldig. S. 178 Note tales der om »Embedsberættelser af politisk Favoritisme» og S. 190 Note 1 om »*politiske Grunde*» som det afgørende ulov- lige Formaal. Og endelig udtaler Forf. S. 178, at »hyppigere er de Tilfælde, hvor Forvaltningsorganets Følgagtighed overfor Rege- ringen og de politiske Partier eller *selve Ministrernes politiske Fa- voritisme* eller Hævnlyst konstituerer détournement de pourvir». Som man vil se, tales der her ikke blot om »politisk Favoritisme» men ogsaa om »*politiske Formaal*» i Almindelighed.

Nu er det jo givet, at politisk Favoritisme bør bekæmpes med alle dertil anvendelige Midler, og at ogsaa enhver partipolitisk Afgørelse ved Embedsbesættelser og Afskedigelser saavidt muligt bør undgaas. Men er det muligt i parlamentarisk styrede, d. v. s. af skiftende Partiregeringer ledede Lande og i andre ikke parla- mentarisk styrede men ligesaa fuldt af Partipolitik regerede Lande som f. Ex. Amerikas Forenede Stater, at bekæmpe dette Uvæsen uden ved rent moralske Midler? Egner de almindelige Domstole eller selv Forvaltningsretterne sig til at optræde som Moralens Vogtere her — HAURION, citeret S. 170, siger med Rette, at Rets- midlet her hæver sig lige indtil en Sanktion af en *retslig Moral* — og kan de driste sig dertil efter den gældende Ret uden at komme i Strid med den udøvende Magts Frihed paa disse Omraader?

Læren om détournement de pouvoir er jo først udviklet i Praxis i Frankrig, hvad der, som Forf. S. 200 udtaler, sikkert staar i Forbindelse med, at der her i Praxis har vist sig med Behov for den. Men selv i Frankrig er dette Retsmiddel bundet til stræn- gere Betingelser end de andre Retsmidler mod »*excès de pouvoir*», »*incompetence*», »*vice de forme*» og »*violation de la loi*». Medens Procesmaaden i Sager vedrørende *excès de pouvoir* ellers er in- kvisorisk, gælder dette ikke ved détournement de pouvoir. For- valtningsretten kan ikke af Administrationen kræve Oplysning om Motiverne til en Forvaltningsakt eller iværksætte en Enquête til Oplysning derom. Grundlaget for Annulationen maa søges i den

i selve Akten givne Begrundelse, andre Dokumenter hidrørende fra det paagældende eller et andet Forvaltningsorgan, den forud for Akten gaaende Korrespondance, Instrukser til Forvaltningsorganet fra overordnet Myndighed, Bemærkninger fra vedkommande Minister (til hvem der altid gives Meddelelse om Sagen) eller fra andre Forvaltningsmyndigheder, der har erholdt Meddelelse, og endelig i Sagens faktiske Omstændigheder, jfr. Forf. S. 173. En det en Minister, der har foretaget den politiske Embedsudnævnelse eller Afskedigelse, og han enten ikke begrunder den eller camouflerer den med saglige Skingrunde, vil der altsaa oftest ikke være noget at gøre.

Men det Spørgsmaal rejser sig videre: Er ethvert politisk Formaal et ulovligt Formaal eller er det kun saadanne politiske Formaal, der dikteres af Favoritisme eller Hævnærrighed? Og gælder det her kun personlig Favoritisme eller ogsaa Parti-Favoritisme og hvorledes sondre mellem disse forskellige politiske Formaal? Og kan Domstolene annullere Forvaltningsakter af slige subjektive Grunde, ligegyldigt, hvem der foretager dem, selvom det er Ministerne eller Kongen selv, og Forfatningen udtrykkelig tillægger Kongen en fri Afskedigelsesret overfor visse Embedsmænd?

Med Hensyn til Embedsbesættelser af politiske Grunde, kan Spørgsmaalet slet ikke komme frem i Lande, hvor det er Domstolene, der afgør Tvistigheder med Forvaltningen, thi her kræves det, at en personlig Ret og ikke blot som i Frankrig en personlig Interesse skal være krænket ved Forvaltningsakten, og ingen Ansøger kan paastaa, at en ham personligt tilkommende Ret krænkes, fordi han af politiske Grunde forbigaaes ved det Embede, han søger om. Men drejer det sig om en Embedsafskedigelse, kan Domstolene da virkelig i Danmark tænkes at kunne annullere en af Kongen paa formelt gyldig Maade foretaget Afskedigelse af en almindelig Embedsmand som en partipolitisk Afskedigelse, naar den danske Grundlov § 47 udtrykkeligt udtaler: »Kongen kan afskedige de af ham ansætte Embedemænd. Disses Pension fastsættes i Overensstemmelse med Pensionslöven» og kun gör Undtagelse herfra med Hensyn til Dommerne og visse andre ved Lov bestemte Embedsmænd, der kun kan afskediges ved Dom? Endnu mere er Problemet tilspidset i Sverige og Norge, efter hvis Grundlovy vel Embedsmænd i Almindelighed ikke kan afsættes uden ved Dom, men hvor dog en hel Række nærmere opregnede Embedsmænd som indehavende »förtroendesysslor» frit kan afskediges af Kongen, alene under en Kontrol fra Statsraadets Side, »när», som det hedder i den svenske Grundlag, »han prövar rikets tjänst det fordra», svensk Regeringsform § 35, norsk Grundlov § 22. Kan det virkelig antages, at Afskedigelser i slige Tilfælde af Domstolene skulde kunne annulleres som politiske?

At man heller ikke selv i Frankrig endnu har turdet gaa saa vidt at stemple ethvert politisk Motiv som ulovligt, fremgaar deraf, at man der — iøvrigt paa en højst mærkelig og angribelig

Maade — erkender, at der kan være politiske Grunde af saa tvingende Art, at »Statsraadet» (Conseil d'État) slet ikke bør indlade sig paa at prøve visse Forvaltningsakter, naar politiske Grunde paaberaabes, *ja dette ikke engang, selvom Forvaltningsakten strider imod Loven*. Der sigtes herved til de af Forf. S. 172 omtalte Akter, der betragtes som »entièrement discretionaires», navnlig Dekreter angaaende Opløsninger af religiøse Selskaber, og de S. 175 altfor kort omtalte »actes de gouvernement»¹. Forf. slipper alt for nemt ud over de sidstnævnte ved at udtale at de ikke her skal gøres til Genstand for Omtale. Thi at visse Regeringsakter slet ikke kan prøves af Statsraadet hverken paa Grund af détournement de pouvoir eller selv paa Grund af Krænkelser af Loven, det viser jo, at politiske Grunde ikke altid slet og ret kan paaberaabes som Ugyldighedsgrunde, og at der derfor tiltrænges en nærmere Undersøgelse af, hvorledes Grænsen maa drages mellem de berettigede og de ubeføjede politiske Grunde, hvis en saadan overhovedet kan drages.

En af Forf. S. 172 Note 1 anført Dom af C. d'É, der nægtede at annullere paa Grund af détournement de pouvoir, anfører som Grund hertil: »I Betragtning af, at Lovgiveren ved at overdrage Retten til at opløse Kongregationer til Præsidenten i Minister-raadet ikke har villet binde denne Opløsningsret til nogen Betingelse, men har villet overlade det til Regeringen at skønne over de Undtagelsesomstændigheder, der kan motivere Brugen af denne Ret» o. s. v. Herefter kunde man muligvis tænke sig at drage Grænsen saaledes, at kun de af Statschefen selv i Ministerraadet (Statsraadet) besluttede Forvaltningsakter ikke kan annulleres, men derimod alle andre, ogsaa de af de enkelte Ministre foretagne. Denne Grænse synes dog ikke overholdt i Frankrig, og er ogsaa i sig vilkaarlig, navnlig efter dansk Ret, hvorefter Embedsafskedigelser ikke behøver foredrages Kongen i Statsraadet. Og vilde man gaa videre og kun anse Magtfordrejningsindsigelsen for anvendelig ved Forvaltningsakter af underordnede Myndigheder, vilde en saadan ogsaa ganske vilkaarlig Grænse let medføre, at det vilde kun blive de smaa Tyve, der blev hængt op, mens de store frit fik Lov at løbe. Det hele Spørgsmaal om détournement de pouvoir turde derfor, hvor rigtig og tiltalende Tanken end i Principet synes, endnu tiltrænge en grundligere Undersøgelse.

I de følgende Afsnit, som af Hensyn til Pladsen kun korteligere skal omtales, behandler Forf. i Kap. X det meget vigtige Spørgsmaal om Forvaltningens Bundethed ved Loven. Medens man i Tyskland, hvor det drejer sig om Indgreb i Borgernes Frihed og Ejendom, vel i Almindelighed fastholder Forvaltningens Bundethed ved Loven, men under Loven ogsaa henfører subsidiære Retskilder som Sædvane, Analogi, almindelige Retsgrund-

¹ Se nærmere herom JOHANNES USSING, *Twistigheder med Forvaltningen*, Kbhvn 1893 S. 135 flg.

sætninger m. v., hvorved Grænsen jo bliver flydende, og udenfor Indgreb i Borgernes Frihed og Ejendom hylder Principet om Forvaltningens Frihed, blot at den ikke tör handle positivt i Strid med Loven, hævdes i Frankrig en videregaaende Opfattelse af Principet om lovmæssig Forvaltning, saaledes at en Lov altid maa være et nödvendigt Grundlag for Forvaltningens Akter, jfr. ogsaa nu i Danmark Höjesteretsdommen af 10. Januar 1925.

I § 34 om Modstrid mellem Forvaltningsaktens Indhold og konkrete, offentligretlige og privatretlige Dispositioner hævder Forf. vistnok med Rette men sikkert i Strid med dansk Praxis, der dog ikke nærmere er belyst, de offentlige Interessers Overvægt overfor de privates Interesser, saaledes at Forvaltningen ikke kan lade sig standse i sin Virksomhed for de i det Offentliges Interesse nödvendige Formaal af Hensyu til med Private indgaaede Kontrakter eller til saadanne givne Koncessioner. I de fölgende Paragrafer undersöges Spörgsmaalene om Gyldigheden af i Forvaltningsakter indsatte Betingelser, om Akter, der krænker Principet om Lighed for Skönnet m. v. samt endelig i Kap. XII om Ugyldighed paa Grund af Habilitetsmangler. I § 41 om den specielle Inhabilitet frembæver Forf. med Rette, hvorledes en Embedsmands personlige Interesse ved en Forvaltningsakts Givelse maa gøre ham inhabil til at foretage denne Akt og gøre den ugyldig, hvis han foretager den, og en tysk Overforvaltningsretsdom af 1878 citeres S. 307 som et klart Udtryk fra denne Grundsætning. Det udtales i denne Dom, at »for alle Omraader af Forvaltningsretten maa i Almindelighed den Grundsætning anerkendes som ledende, at Embedsmænd, hvis personlige Interesse i væsentlig Grad berøres af en Embedshandling, har at afholde sig fra Deltagelse i denne». Der kastes herved klart Lys over den gamle ikke af Forf. omtalte Praxis i Danmark, at Ministre endnu, inden de er gaaede af, tilvejebringer en kgl. Resolution, hvorved der tillægges dem selv en höjere Pension end den almindeligt lovhjemlede. Det er klart, at en saaledes tilvejebragt Forvaltningsakt retteligt bör anses for en Ugyldighed, og den har da heller ingen Hjemmel i Lovgivningen, idet Statstjenestemandsslov 12. Sept. 1919 § 72 vel tillægger Kongen Ret til at fastsætte Ministrenes Pension höjere end Anvendelsen af de almindelige Pensionsregler vilde medføre, men ikke taler om, at dette kan ske för de paagældende Ministres Afgang. At iövrigt denne Adgang til ved en kgl. Resolution, blot underskrevet af en Minister, at fastsætte höjere Pensioner end den lovhjemlede for Ministre, i sig selv er höjst uheldig, da Kolligialitetens — og eventuel egen Interesse herved ikke vil kunne undgaas, skal blot tilföjes.

Af den givne Oversigt over Indholdet, vil det fremgaa, hvor mange interessante forvaltningsretlige Æmner Afhandlingen spænder over. Formelt set er den fortræffeligt skrevet og fængslende at læse.

GUSTAF ÅKERMAN: *Realkapital und Kapitalzins*. Heft II. Stockholm 1924. S. 167—287.

Docent Åkermans doktorsavhandling, »Realkapital und Kapitalzins, Stockholm 1923», utmynnade i en beaktansvärd tillämpning av kapitalteoriens satser på det fasta kapitalet¹. Författaren analyserade situationen i ett samhälle, där allt realkapital utgjordes av maskiner, vilkas livslängd var beroende av den i dem investerade mängden arbetskraft, och visade, att om man kände den skala av arbetstillskott, som erfordrades för livslängdens successiva ökning med en tidsenhet, samt relationerna mellan produktionsresultatets storlek och antalet koopererande arbetare och maskiner, man kunde bestämma arbetslönens och kapitalräntans höjd, maskinernas livslängd etc. vid varje given storlek av arbetskraften och kapitalet. En större kapitalmängd måste vid i övrigt lika omständigheter medföra högre arbetslöner, lägre räntefot och mer varaktiga maskiner. Dock undersöktes härvid endast de stationära jämviktslägen, som kunde tänkas slutligen inträda efter varje kapitalökning. Hur själva *övergången* från ett läge till ett annat ägde rum, upptog förf., i det avseendet följande sina föregångares exempel, ej till behandling.

Detta svåra problem har doc. Å. angripit i det nu föreliggande häftet, som med underrubriken »Teil III: Dynamische Verhältnisse und ständiges Realkapital» direkt ansluter sig till den föregående avhandlingen. Efter ett kort inledningskapitel beskriver förf. i fyra kapitel, hur han tänker sig övergången mellan två av de i det förra arbetet angivna stationära jämviktslägena. I två följande kapitel varierar problemet genom införandet av obegränsat varaktiga kapitalföremål. Några reflexioner över sparandets betydelse i verkligheten, särskilt med hänsyn till konjunkturväxlingarna, avsluta boken.

Utgångsläget för resonemanget i de första kapitlen, som behandla kapitalföremål med *begränsad varaktighet*, kan i vanligt språk beskrivas på följande sätt. I ett samhälle, där jordkraften är en fri nyttighet, sysselsätas 100 arbetare av konkurrerande företagare-kapitalister. Årligen tillverka 37,6 arbetare 16,9 kapitalföremål av en och samma art, ett visst slags *maskiner*, som kunna användas under tre följande år men sedan äro förbrukade. För varje år äro alltså 50,8 maskiner tillgängliga, och med tillhjälp av dessa producera de övriga 62,4 arbetarna konsumtionsnyttigheter till ett värde av 11,260 kr., vilka fördelas mellan dessa arbetare och maskinernas ägare efter gränsproduktivitetsprincipen. Enligt den antagna formeln för sambandet mellan produktionsresultatets storlek och antalet koopererande arbets- och maskinigheter — produktionsresultatets värde = 200 gånger kvadratroten ur produkten av antalet maskiner och antalet med dem koopererande arbetare — blir lönen för en arbetare 90,3 kr. och gottgörelsen för nyttjandet av en maskin

¹ Se recension i denna tidskrift årg. 1923, s. 349 ff.

110,8 kr., allt för år räknat. Av kapitalisternas bruttoinkomst ($50,8 \times 110,8 = 5,628,64$ kr.) utbetalas åt de maskinproducerande arbetarna lika hög lön, som de med maskinerna koopererande arbetarna ha erhållit, alltså inalles $37,6 \times 90,3 = 3,395,28$ kr. Överskottet ($2,233,36$ kr.) utgör kapitalräntan, som kapitalisterna kunna konsumera utan att därigenom minska sitt förråd av maskiner. Räntefotens höjd, som är bestämmande för maskinkapitalets totala värde, finner man genom att sätta maskinernas produktionskostnader i relation till deras väntade framtida avkastning. En kapitalist, som under ett år avlönar 10 arbetare med inalles 903 kr., får i ersättning härför uppbära avkastningen av 4,5 maskiner under tre år, d. v. s. årligen $4,5 \times 110,8 = 498,6$ kr., om den framtida avkastningen blir lika hög som den nuvarande. Därigenom återbetalas det investerade beloppet med 30,2% ränta, och då i föreliggande fall stationära förhållanden äro rådande, kommer detta att bli den i samhället härskande räntefoten. En enskild företagare kan ej öka sin vinst genom att övergå till produktion av maskiner av kortare eller längre varaktighet än tre år. Enligt antagande kunna 10 arbetare under ett år alternativt tillverka 10 ettåriga, 6 tvååriga, 4,5 treåriga, 3,66 fyraåriga, 3,09 femåriga, 2,67 sexåriga etc. maskiner, alla av i övrigt lika användbarhet. En lönekostnad av 903 kr. förräntas emellertid ej bättre genom en tvåårig avkastning av $6 \times 110,8 = 664,8$ kr. än genom en treårig avkastning av 498,6 kr. — räntan blir ungefär densamma i båda fallen (= 30,2%) — och förräntas sämre genom en fyraårig avkastning av $3,66 \times 110,8 = 405,5$ kr. (= 28,4%). Den beskrivna situationen utgör därför ett stabilt jämviktsläge.

Vad blir nu följden, om i detta samhälle under ett enstaka år hela 2,960 kr. sparas men sedan intet mer sparande förekommer? Så formulerar doc. Å. sitt dynamiska problem. Enligt hans beräkningar får kapitalet genom detta engångssparande en sådan storlek, att det vid det slutliga jämviktsläget lönar sig att överflytta två arbetare till maskinproducenternas klass samt att göra alla maskiner fyraåriga. Men detta läge uppnås ej omedelbart, då de förhandenvarande treåriga maskinerna ej kunna förvandlas till fyraåriga. Utan situationen utvecklar sig på följande sätt. Under det år, då sparandet äger rum, utgöres det belopp, som användes till avlöning av maskinproducerande arbetare, av dels den vanliga summan (3,395 kr.) och dels de sparade medlen (2,960 kr.), alltså inalles 6,355 kr. På grund härav stiger lönen för dessa arbetare avsevärt, och arbetare, som förut koopererat med maskinerna, finna det nu förmånligare att bli maskinproducenter. Då härigenom ett färre antal arbetare än förut komma att kooperera med ett oförändrat antal maskiner, ökas arbetets gränsproduktivitet, och när ett tjugotal arbetare överflyttats och 42,2 arbetare äro kvar i de koopererandes klass, har lönen för dessa stigit till 109,8 kr., alltså till samma belopp, som erhålles, om 6,355 kr. slås ut på de 57,8 maskinproducenterna. Detta blir alltså jämviktsläget under sparåret. Nästa fråga gäller de nya maskinernas livslängd. Såsom ovan nämnts, har en enskild kapitalist, som syssel-

sätter 10 arbetare, att välja mellan 4,5 treåriga, 3,66 fyraåriga, 3,09 femåriga etc. maskiner. Vilket alternativ, som ger störst vinst, beror på den framtida avkastningens storlek i förhållande till det investerade lönebeloppet: ju lägre den framtida avkastningen väntas bli, desto mer förskjutes optimum i riktning mot de mer varaktiga maskinerna. Enligt förf. ha kapitalisterna ingen kunskap om framtiden utan de anslå på måfå maskinernas framtida årsavkastning till 98,4 kr., i det de räkna med att det under sparåret utgående beloppet (91,8 kr.) är abnormt lågt men att å andra sidan den gamla nivån (110,8 kr.) ej kommer att uppnås. Under denna förutsättning framstå de femåriga maskinerna, vilka förränta det investerade beloppet med 12% — en lönekostnad av $(10 \times 109,8 =)$ 1,098 kr. ersättes nämligen med en femårig avkastning av $(3,09 \times 98,4 =)$ 305 kr., vilket representerar 12% ränta —, såsom de mest fördelaktiga. Resultatet av sparandet blir alltså, att i stället för de vanliga 16,9 treåriga maskinerna detta år tillverkas $(57,8 \times 0,309 =)$ 17,9 femåriga maskiner. — Under de följande året märkes ej mycket av denna förändring, då maskinernas antal endast obetydligt överstiger det förut vanliga och arbetslönen därför sjunker ner till nivån före sparåret; man återgår därför till ungefär samma produktionsordning som förut och tillverkar ånyo treåriga maskiner¹, varvid på samma gång det överskjutande antalet maskinarbetare åter övergår till de koopererande arbetarnas grupp. Situationen blir därför även under de därpå följande två åren nästan oförändrad. Men under det fjärde året efter sparåret komma de femåriga maskinerna från detta år, som alltjämt äro i funktion, att utgöra ett extra tillskott till de vanliga treåriga maskinerna. På grund av denna kraftiga ökning av de i bruk varande maskinernas antal stiger arbetslönen avsevärt, nästan till samma belopp som under sparåret (men denna gång överflyttas blott ett par arbetare till maskinproducenternas klass), och företagarna bestämma sig ånyo (av ungefär samma skäl som förra gången) för femåriga yxor. På den punkten lämnar förf. problemet med förklaringen, att dessa svängningar visserligen komma att fortfara många år men att övergångstiden dock ej blir oändligt lång; efter någon tid »komma nämligen företagarna att i allt större grad förstå det verkliga sammanhanget» (s. 200) och rätta sina dispositioner därefter, varigenom det utlovade definitiva jämviktsläget slutligen kommer att etableras.

Detta oavslutade räkneexperiment utgör avhandlingens grundstomme, som sedan utstofferats med diverse reflexioner över maskinernas »automatism»² etc. Om författarens avsikt med detsamma

¹ S. 193 rad 3 och 2 nedifrån förekomma ett par störande tryckfel: i stället för »länger» (om investeringstiden) bör stå »kürzer» och i stället för »höher» (om arbetslönen) bör stå »niedriger».

² En maskins konstruktion är i regel avpassad för Kooperation med ett visst antal arbetare. En maskin, som endast i ringa grad behöver betjäna av arbete, har enligt doc. Å:s begreppsbestämning hög automatism, och en maskin, som är avsedd att kooperera med ett stort antal arbetare, har låg automatism.

varit att klargöra, hur övergången från ett stationärt jämviktsläge till ett annat kan tänkas försiggå under starkt förenklade förutsättningar, har han näppeligen lyckats, då hans beräkningar, så långt de gå, ej ge någon klarhet över det förlopp, som skall föra fram till det nya stationära läget¹. Läsaren förstår endast, att övergången under de av förf. gjorda förutsättningarna tar en orimligt lång tid i anspråk, under vilken kapitalräntan, arbetslönen och kapitalföremålets investeringstid fluktuera på ett synnerligen kraftigt sätt. Även detta resultat, så obestämt det än är, skulle emellertid vara av ganska stor betydelse, om resonemangets premisser vore så lyckligt valda, att slutsatserna kunde tillerkännas någon större allmängiltighet. Enligt min mening är detta ej förhållandet.

Först och främst frapperas man av att förf. baserat hela sin utredning på vissa godtyckliga presumtioner rörande företagarnas uppskattning av maskinernas framtida gränsproduktivitet. Han låter företagarna felbedöma läget (tills de efter någon tid blivit visare av skadan), varigenom de i flertalet fall ge de nya maskinerna en annan livslängd än som motsvarar den verkliga situationens krav.

Om kapitalmängden förändras i förhållande till arbetsmängden, bli de äldre maskinernas automatism mer eller mindre olämplig och deras avkastning ej så stor, som om deras konstruktion hade kunnat lämpas efter de nya förhållandena; om ökad knapphet på arbetskraft framtvingar nya arbetsbesparande produktionsmetoder, kan det t. o. m. bli nödvändigt att helt och hållet kassera de gamla maskinerna såsom alltför arbetskrävande. I det föreliggande arbetet har doc. Å. ej kunnat närmare ingå på de invecklade problem, som stå i samband med kapitalföremålets bristande anpassningsmöjligheter. Han har emellertid ej heller kunnat förmå sig till att lämna dessa problem helt å sido och uttryckligen basera framställningen på premissen, att maskinernas automatism ständigt vore den bästa möjliga. Utan han har valt en mindre lycklig medelväg: han tillämpar konsekvent sina för stationära förhållanden uppställda produktivitetsformler, vilka förutsätta, att maskinerna alltid äro lämpade för den koopererande arbetsmängden, men infogar samtidigt för varje moment av den dynamiska processen en utredning om att automatismen visserligen ej är den bästa möjliga men att resultatet dock ej i större grad modifieras därav. I vetenskapligt avseende har framställningen ej vunnit något därigenom, då författarens bevisföring är byggd på så godtyckliga presumtioner, att den ej bevisar något alls. Och i formellt avseende har den förlorat avsevärt, då det ständiga talet om automatismen som dock aldrig hindrar förf. från att tillämpa sina vanliga formler, endast trötter och distraherar läsaren; förf. borde åtminstone ha hoppsamlat alla dessa reflexioner till ett särskilt avsnitt i slutet av utredningen.

¹ Om man fullföljer författarens beräkningar efter samma principer, som han själv tillämpat, och alltså låter företagarna uppskatta maskinernas framtida årsavkastning till ett medeltal av deras avkastning under det innevarande och det sistförflutna året, finner man, att svängningarna i fortsättningen bli ännu större än de av förf. skisserade. Till jämförelse meddelas här (med utlämnande av decimaler) några av författarens siffror, vilka börja med året före sparåret och sluta med fjärde året efter sparåret, samt (inom parentes) motsvarande beräknade siffror för femte till och med tolfte året efter sparåret: antal i bruk varande maskiner: 51, 51, 52, 52, 53, 70 (66, 44, 49, 72, 64, 41, 49, 72); antal maskinproducerande arbetare: 38, 58, 39, 39, 39, 44 (43, 37, 39, 45, 44, 36, 38, 45); arbetslön i kr.: 90, 110, 92, 92, 93, 112 (108, 84, 89, 115, 107, 80, 90, 115); en maskins årliga avkastning i kr.: 111, 91, 109, 108, 107, 90 (93, 119, 112, 87, 94, 125, 112, 87); de nyproducerade maskinernas livslängd i år: 3, 5, 3, 3, 3, 5 (5, 2, 2, 5, 5, 2, 2, 5).

Dessa missgrepp från företagarnas sida äro den viktigaste orsaken till att rubbningarna bli så våldsamma och långvariga, som förf. angivit. Det av honom skisserade förloppet är därför visserligen en möjlig men ingalunda (vilket förf. synes föreställa sig)¹ en nödvändig följd av sparandet. Ty även om företagen i verkligheten ej äro allvisa, behöva de ej visa bristande förutseende i samma grad eller på samma sätt, som förf. tänkt sig, varför situationen kan utveckla sig även efter andra linjer. Enligt min mening skulle framställningen vunnit avsevärt i vetenskaplig valör, om förf. först analyserat problemet under den mera skarpt fixerade förutsättningen, att företagen redan från början genomskådade situationen och handlade i överensstämmelse därmed. Därigenom hade påvisats, vilket *minimum* av rubbningar sparandet (under de eljest gjorda förutsättningarna) skulle medföra, och en fast utgångspunkt hade erhållits för bedömandet av verklighetens skiftande möjligheter.

Även beträffande en annan av resonemangets grundläggande premisser torde en anmärkning vara befogad. Förf. vill undersöka, hur utvecklingen skulle gestalta sig under förutsättning att under åren efter sparåret varken sparande eller kapitalkonsumtion förekommer i samhället. Denna förutsättning innebär enligt förf., att det belopp, som årligen avsättes för produktion av nya maskiner, uppgår till en bestämd kvotdel av de i bruk varande maskinernas ursprungliga produktionskostnader; en treårig maskin, som under ett år tillverkats av 2,22 arbetare med en årslön av 90,3 kr. och vars ursprungliga produktionskostnad alltså utgör 200,74 kr., bör alltså årligen avskrivas med en tredjedel av detta belopp, alltså med 66,91 kr., oberoende av om sedermera arbetslönerna och maskinernas avkastning förändrats. Genom detta antagande underlättas författarens beräkningar och han lyckas även upprätthålla sin (i den förra recensionen av mig kritiserade) tes, att den totala summa arbetslöner, som maskinkapitalet innehåller, ökas eller minskas med precis samma belopp, som sparas resp. konsumeras av kapitalisterna, samt att den alltid har en oförändrad storlek, om sparande eller kapitalkonsumtion ej förekommer. Det förefaller emellertid, som om förf. härvid tolkat begreppen sparande och kapitalkonsumtion

¹ Jfr t. ex. följande (med kursiv stil tryckta) stycke å s. 228: »Der natürliche Kapitalzins verändert sich also nach stattgefundenem Sparen und bei geschmeidigen Löhnen während längerer Zeit oft und in erheblicher Weise, obwohl die gesamte Kapitalmenge der Gesellschaft während der ganzen Zeit unverändert bleibt». Denna sats gäller, påstår förf., även om företagen uppskatta den framtida gränsproduktiviteten efter andra principer, såvida dessa principer ligga innanför det sannolikas gränser och konsekvent tillämpas. Detta påstående, som förf. ej söker bevisa, förefaller mig vara oriktigt. Om företagen redan från början någorlunda genomskådat situationen, skulle de sannolikt (i vissa fall genom att under samma år låta tillverka maskiner av olika livslängd) kunna så pass stabilisera läget, att kapitalräntan under åren efter sparåret (under själva sparåret synes en stark sänkning av räntefoten vara oundviklig) skulle fluktuera tämligen obetydligt. Och att företagen i ett så enkelt konstruerat fall som det Åkermanska skulle kunna bedöma läget något så när riktigt, torde knappast kunna anses ligga utanför sannolikhetens gränser.

på ett sätt, som varken överensstämmer med vanligt språkbruk eller kan anses för lämpligt från vetenskaplig synpunkt. Antag t. ex., att av en eller annan anledning produkternas saluvärde och därmed såväl maskinnyttjandets värde som arbetslönerna sänktes till hälften av förutvarande höjd. Om företagarna trots detta skulle fortsätta med att amortera maskinerna från den föregående perioden efter därvid gällande höga produktionskostnader, skulle de under dessa år sannolikt ej få något över för egen del men väl en så mycket större inkomst i framtiden. Bör ej ett dylikt förfarande rubriceras som sparande? Om å andra sidan både den fria arbetskraftens och maskinernas gränsproduktivitet fördubblades, t. ex. på grund av någon teknisk uppfinning, skulle ett envist fasthållande vid den gamla amorteringsplanen medföra en stark ökning av kapitalisternas nutida inkomster på bekostnad av deras framtida, vilket måste betraktas som kapitalkonsumtion. I verkligheten skulle väl ingen kapitalist, som genomskådade situationen, tveka om att vid en dylik fördubbling av alla mått fördubbla även amorteringsbeloppen för de i bruk varande maskinerna, utan att detta förfarande för honom skulle framstå såsom något egentligt sparande. Om detta medgives, så raseras en av hörnpelarna i den av doc. Å. mödosamt konstruerade byggnaden. Hans sifferexempel belyser ej, hur förloppet skulle gestalta sig, om sparande eller kapitalkonsumtion ej förekommer, utan det belyser utvecklingens gång i ett samhälle, där företagarna konsekvent fasthålla vid en för dynamiska förhållanden ej lämpad amorteringsprincip.

Längre fram i arbetet (s. 204 ff.) modifierar förf. sin ståndpunkt. Han förklarar, att man kan sätta begreppen sparande och kapitalkonsumtion i relation även till antalet i kapitalföremålen investerade arbetsenheter: när detta antal ökas, föreligger sparande, och när det minskas, kapitalkonsumtion. Den övergång från ett stationärt jämviktssläge till ett annat, som förf. velat beskriva, kan därför även tänkas försiggå på så sätt, att kapitalet under sparåret ökas med det antal investerade arbetsenheter, varmed kapitalet vid det senare jämviktssläget överskjuter kapitalet vid det förra, och sedan bibehåller detta antal oförändrat. I detta fall skulle kapitalisterna använda en annan avskrivningsmetod än i förra fallet: de skulle årligen avskryva ett så stort belopp, att därmed kunde nyinvesteras en viss kvotdel av de i kapitalföremålen ursprungligen investerade arbetsenheterna; beloppet skulle alltså variera i proportion till arbetslönens förändring¹. Enligt förf. har detta betrak-

¹ Vid en successiv stegring av arbetslönerna bör enligt författarens åsikt den årliga avskrivningen ökas i starkare proportion än arbetslönen stiger: »Steigt der Arbeitslohn kontinuierlich, dann ist er schon im zweiten Lebensjahre des Gebäudes ein wenig höher als im ersten. Da muss nun die zweite Tilgung ein wenig grösser sein als die erste: und nicht nur soviel grösser, dass sie sich proportionell zum Arbeitslohne erhöht hat, sondern auch soviel grösser, dass sie den infolge der nun zu niedrigen ersten Tilgung entstehenden Fehlbetrag deckt. Auf ähnliche Weise wird die dritte Tilgung einen Fehlbetrag der ersten sowohl wie der zweiten Tilgung decken müssen, usw. bis zu den letzten Tilgungen, die

telsesätt, som han dock ej närmare utför, nästan samma berättigande som det förra. Han uppställer alltså två alternativa tolkningar av begreppen sparande och kapitalkonsumtion och ger två alternativa konstruktioner av den dynamiska processens förlopp. — Detta är ett steg i rätt riktning såtillvida, att förf. övergett tron på den förra uppfattningens suveräna giltighet. Men positionen synes mig alltså vara ohållbar. För det första måste det anses för en olämplig terminologi att med sparande (resp. kapitalkonsumtion) beteckna två olika förfaranden: förf. nödgas ju därigenom ständigt ge två alternativa utredningar, närhelst han vill beskriva verkningarna av en viss händelse under förutsättning att sparande eller kapitalkonsumtion ej förekommer. För det andra kunna liknande invändningar göras mot den senare begreppsbestämningen som mot den förra. Jag åtnöjer mig med att hänvisa till författarens egen framställning (s. 210 ff.), av vilken framgår, att det i vissa fall är omöjligt för kapitalisterna att bibehålla det antal arbetsenheter, som realkapitalet representerar, vid oförändrad storlek, därför att det därför erforderliga »sparandet» (begreppet taget i den förra betydelsen) skulle uppsluka mer än kapitalisternas hela nettoinkomst. — Här är ej platsen för en positiv utredning av frågan, och jag vill därför endast som min mening uttala, att sparande föreligger, närhelst kapitalisterna åtnöja sig med en mindre nutida inkomst av sitt realkapital för att därigenom erhålla en större framtida, och att kapitalkonsumtion förekommer i det motsatta fallet. Från denna synpunkt torde det näppeligen för realkapitalet givas något mått, som alltid skulle bli oförändrat under förutsättning att sparande eller kapitalkonsumtion ej förekommer. Om kvantiteten övriga produktionsfaktorer eller de tekniska produktionsbetingelserna förändras, kan realkapitalets storlek såsom lönefond, såsom antal arbetsenheter eller såsom vanligt marknadsvärde¹ variera, utan att därför sparande eller kapi-

eine ganze Menge solcher Tilgungsfehlbeträge zu decken haben und also sehr gross sein müssen.» (S. 213.) Förf. förbiser härvidlag, att om de avskrivna beloppen omedelbart investeras i nya kapitalföremål — och från nationalekonomisk synpunkt är ju detta alltid fallet —, några dylika »Tilgungsfehlbeträge» ej uppkomma utan det årliga investeringsbeloppets höjning i proportion till arbetslönen stegring är tillräckligt stor för att det totala antal arbetsenheter, som realkapitalet representerar, skall bibehållas oförändrat.

¹ Då jag i min förra recension nämnde, att en »bättre» överensstämmelse mestadels kunde konstateras mellan sparandets storlek och ökningen av realkapitalets värde än mellan sparandet och lönefondens ökning, menade jag ej — vilket doc. Å. synes förmoda (s. 287) —, att överensstämmelsen i förra fallet skulle vara fullständig, utan endast att avvikelserna i allmänhet vore mindre än i det senare fallet. Denna ståndpunkt tror jag fortfarande vara riktig, om man fattar begreppet sparande på det sätt som ovan angivits, och jag ställer mig alltså skeptisk gentemot författarens fortsatta bevisföring för att realkapitalets värde »uppenbarligen är ett derivat, sekundärt begrepp» (s. 215) under det att lönefonden och arbetsfonden äro »väsentliga och primära begrepp». Från den av mig anlagda synpunkten framstår den diametralt motsatta uppfattningen såsom den mest naturliga: realkapitalets värde är såväl det praktiskt mest betydelsefulla som det teoretiskt mest väsentliga och allmängiltiga av alla mått, som kunna tillämpas på kapitalet. (Doc. Å. förbiser i sin utred-

talkonsumtion behöver ha ägt rum. Detta är givetvis en olägenhet, då behandlingen av kapitalproblemet i vissa fall blir mer komplicerad, men den ifrågavarande begreppsbestämningen har den obestridliga fördelen, att den både överensstämmer med vanligt språkbruk och uppfyller vetenskapliga anspråk. Om doc. Å. hade behandlat sitt problem på denna grundval, skulle han antagligen funnit, att de av sparandet förorsakade rubbningarna blivit avsevärt mindre, än han nu framställt dem. Jag måste därför ännu en gång reservera mig beträffande allmängiltigheten av hans slutsatser.

Slutligen måste det betecknas som ett mindre lyckligt grepp på det dynamiska kapitalproblemet att endast undersöka verkningarna av ett kortvarigt intensivt sparande och avfärda den kontinuerligt skeende kapitalökningen med några ord om att förloppet kan konstrueras som en kombination av det gamla och det nya sparandets verkningar, »deren näheres Erklären jedoch nicht der Mühe wert wäre» (s. 222). I verkligheten fortgår ju sparandet oavbrutet, ehuru den kvotdel, som det utgör av nationalinkomsten (»sparkvoten»), varierar inom vissa gränser. En av kapitalteoriens viktigaste uppgifter för närvarande torde just vara att utreda, i vilken mån de för stationära förhållanden uppställda principerna behöva modifieras för att kunna tillämpas på dynamiska samhällstyper, vilkas kapitalinvestering är inriktad på att för varje år mottaga nya tillskott av sparande. Att räntefoten i ett samhälle med oförändrad teknik, vars sparande mer än motväger en eventuell samtidig folkökning, ställer sig något lägre än i ett motsvarande stationärt samhälle med samma kapitalmängd, torde vara antagligt, liksom att räntefotens sänkning står i en viss relation till sparkvotens storlek. Men vi ha ännu ingen bestämd uppfattning av dessa relationer. Doc. Å:s arbetsmöda hade otvivelaktigt varit bättre använd, om han först och främst hade sökt klargöra detta såväl teoretiskt intressantare som praktiskt betydelsefullare problem¹. — Det Åkermanska problemet är visserligen ej utan betydelse. Om ock ett kortvarigt sparande av så fantastisk storlek, som han presumerar — under ett enda år skulle sparas över en tredjedel av det förutvarande realkapitalets värde — ej kan förekomma, så kunna dock fall påvisas, då inom en relativ kort tid en ganska kraftig absolut eller relativ ökning av realkapitalet kommit till stånd. Som exempel skulle jag vilja nämna: att nationalinkomsten avsevärt stegrats för ett enda år (t. ex. på

ning, att räntefotens tillfälliga variationer ej medföra en proportionell förändring av realkapitalets värde, som erhålles genom diskontering av dess framtida nyttjande efter den på lång sikt gällande räntefoten.) Därmed skall ej förnekas, att det vid teoretisk analys är fruktbringande att upplösa realkapitalet i en serie enheter av äldre datum; men genom enkel summering av dessa enheter torde ej erhållas något mått av vetenskapligt värde, då ju härvid ej toges hänsyn till dessa enheters olika ålder och därmed varierande ekonomiska betydelse.

¹ Den av förf. rekommenderade metoden för det allmänna problemets lösning är alltför otymplig för att kunna ge några goda resultat. Problemet erfordrar en smidigare behandling, på vilken jag dock här ej kan ingå.

grund av en osedvanligt god skörd), varigenom sparandet tillfälligt ökats; att arbetskraften plötsligt minskats (genom krig, utvandring, förkortad arbetstid etc.); att genom tekniska uppfinningar (som dock vanligen medföra den motsatta effekten) eller andra förändringar av produktivetsfunktionerna behovet av kapital blivit mindre än förut. Men dessa fall hade bättre behandlats som modifikationer av det allmänna dynamiska kapitalproblemet.

Beträffande doc. Å:s behandling av de *obegränsat varaktiga* kapitalföremålen skall jag fatta mig kortare för att undvika en upprepning av föregående resonemang. Förf. analyserar först situationen i ett samhälle med endast eviga kapitalföremål. Han antager, att ett outslitligt kapitalföremål kan tillverkas av tio arbetare under ett år samt att kapitalföremålets och arbetarnas gränsproduktivitet står i relation till antalet koopererande enheter enligt samma formel som förut, och visar, att de stationära jämviktslägen, som uppkomma vid en successiv ökning av kapitalföremålets antal, karakteriseras av allt högre arbetslöner och allt lägre räntefot¹. De förut uppställda principerna gälla alltså även i dessa fall. En avvikelse föreligger dock enligt förf.: det belopp av sparande, som erfordras för att överföra samhället från ett stationärt läge till ett annat, uppgick beträffande de begränsat varaktiga kapitalföremålen till en konstant värdesumma (skillnaden mellan lönefondens storlek i resp. fall); i ett samhälle med eviga kapitalföremål blir summan mindre enligt »statisk metod» — varmed egentligen endast menas, att sparandet försiggår mycket långsamt — än enligt »dynamisk metod», d. v. s. om sparandet försiggår i hastigare tempo. Den sista principen är fullt riktig men gäller min mening även beträffande de begränsat varaktiga kapitalföremålen, vilket förf. skulle funnit, om han behandlat dem under mer allmängiltiga förutsättningar. I båda fallen blir nämligen den av sparandet framkallade löneförhöjningen kraftigare, i samma mån som sparandet koncentreras till en kort tidrymd, varför antalet nyinvesterade arbetsenheter minskas i motsvarande grad.

I det följande kapitlet utgår förf. ifrån att både begränsat och obegränsat varaktiga kapitalföremål — vi kalla båda arterna för »maskiner»² — kunna produceras i samhället enligt de förut angivna formelerna och resonerar därefter på ungefär följande sätt. Vid liten

¹ För att i detta samhälle med endast eviga kapitalföremål någon egentlig kapitalränta skall uppkomma, erfordras enligt förf. någon, om ock obetydlig, kapitalbildning; kapitalräntefoten uträknar han genom att sätta det för ett kapitalföremåls produktion erforderliga lönebeloppet i relation till kapitalföremålens väntade avkastning. Detta torde knappast vara fullt riktigt. Även om något nettosparande ej äger rum, kan ett disagio uppkomma för framtida nyttigheter, vilket yttrar sig dels däri, att ränta erlägges för konsumtionslån, dels däri, att kapitalföremålens avkastning kapitaliseras till ett bestämt marknadsvärde. Detta disagio måste vara större, om någon kapitalbildning, ej *in situ* rum, varför de av förf. uträknade räntesatserna endast beteckna räntefotens *minimumgräns* i ifrågakvarande samhällstyper.

² Förf. kallar visserligen de obegränsat varaktiga kapitalföremålen för »byggnader» (»Gebäude», »B-kapital»), men då de enligt hans antagande spela

kapitalmängd lönar det sig ej att tillverka några obegränsat varaktiga maskiner. Först när kapitalet nått en sådan storlek, att endast femåriga maskiner produceras, börjar det bli lönande att tillverka även eviga maskiner¹. Om kapitalet sedan tänkes ungefär niodubblat, har ett sådant läge etablerats, då endast eviga maskiner förekomma och då de uppgå till samma antal per *koopererande* arbetare som de femåriga förut (de ha alltså ökats absolut taget, då hela arbetarstocken koopererar med de eviga maskinerna men endast en kvotdel med de femåriga). Trots den oerhörda kapitalökningen befinna sig alltså arbetslön och räntefot på samma höjd som förut (kapitalisterna ha emellertid fått en avsevärt större nettoinkomst, då de dels äga fler maskiner och dels ej behöva göra några årliga avskrivningar); till detta resultat kommer man från »statisk» synpunkt. Det »verkliga dynamiska» förloppet, som representeras av ett kortvarigt men kraftigt sparande, blir emellertid annorlunda, ty på grund av den löneförhöjning, som sparandet framkallar, äger övergången till eviga maskiner rum på ett tidigare stadium, än vad som synes lönande från »statisk» synpunkt, varigenom en hel del rubbningar uppkomma. Förf. analyserar det fallet, att på de fyraåriga maskinernas stadium under ett år sparas tillräckligt för att alla maskiner skola göras femåriga, och kommer därvid till ett ganska egendomligt resultat: företagarna låta under sparåret tillverka endast eviga maskiner och tvingas därför under de följande åren att göra det återstående maskinkapitalet två- och treårigt, men mot förmodan lida de ej någon förlust härigenom, då sparandets slutgiltiga effekt i detta fall blir en *sänkning* av arbetslönen och en *höjning* av räntefoten. Detta resultat bör enligt min mening förklaras på följande sätt. I vissa fall kunna kapitalisterna, såsom prof. Wicksell har visat, öka sin vinst genom att efter överenskommelse förlänga investeringstiden mer än som under fri konkurrens är lönande från den enskildes synpunkt. I det Åkermanska fallet föreligger ingen överenskommelse mellan kapitalisterna, men den av sparandet framkallade momentana löneförhöjningen förvillar deras omdömen, så att de finna den faktiskt endast från kollektiv synpunkt lönande produktionen av eviga maskiner lönande även från individuell synpunkt; när de sedan upptäcka misstaget och, var och

precis samma roll i produktionsprocessen som maskinerna och endast genom sin outslitbarhet skilja sig från dessa, torde även för dem termen maskiner kunna försvaras.

¹ Till en början övergår man dock ej i större omfattning från femåriga till eviga maskiner. Detta framgår bäst, säger förf. (s. 250), om man tänker sig, att *hela* kapitalet plötsligt förvandlades till eviga maskiner; i så fall skulle nämligen arbetslönen sjunka i så hög grad, att företagarna skulle återgå till mer kortvariga maskiner (i föreliggande fall endast ettåriga). Resonemanget förefaller väl klumpigt. Sedan eviga maskiner en gång producerats, kunna de omöjligt återförvandlas till mer kortvariga maskiner. Saken bevisas enklare på så sätt, att man tänker sig *en obetydlig del* av de femåriga maskinerna förvandlade till eviga maskiner. Redan detta kommer att medföra någon sänkning av arbetslönen, varigenom de femåriga maskinerna bli något mer räntabla än de eviga maskinerna, varför ytterligare övergång ej äger rum.

en på sitt håll, vilja återgå till kortare investeringar, är detta på grund av tekniska skäl omöjligt. Fallet är intressant, men det är i så hög grad beroende av de speciella förutsättningar (framför allt företagarnas felbedömning av läget), varpå förf. bygger sitt resonemang, att det torde vara ganska sällsynt i verkligheten. Gentemot doc. Å:s framställning kan därför anmärkas, att detta ej poängterats i tillbörlig grad¹; en kompletterande utredning av det dynamiska förloppet under mer allmängiltiga förutsättningar hade varit synnerligen önskvärd². — Efter denna utredning följa endast några knapphändiga reflexioner. Förf. nämner, att de eviga kapitalföremålen ej endast konkurrera med de kortvariga utan även kooperera med desamma samt att de i en del fall kunna sägas tillfredsställa andra mänskliga behov än de kortvariga. Även under dessa båda förutsättningar kommer deras betydelse vid fortgående kapitalbildning att ökas i förhållande till de kortvarigas. Dessa praktiskt betydelsefullare fall analyseras emellertid ej, och när man efter genomläsningen av doc. Å:s fragmentariska framställning kommer till slutorden (s. 262): »Jedenfalls glauben wir, hier die verschiedenen Umstände, welche bei vergrösserter Kapitalmenge eine Veränderung der relativen Bedeutung der Maschinen- und Gebäudekapital bedingen, klärer als sonst in der Litteratur angegeben und unterschieden zu haben» — får man ett starkt intryck av vilka viktiga uppgifter ännu återstå för kapitalteorin att lösa.

I det sista kapitlet jämför doc. Å. sin teoretiska utredning av sparandets verkningar med förloppet under *konjunkturvåxlingarna*. Under högkonjunkturen föreligger ett starkare sparande än under

¹ Författarens egen analys av fallet är ej tillfredsställande: orsaken till det angivna resultatet säges ligga däri, »dass das Sparen zugleich stark und kurzfristig gewesen ist. Dadurch entstand im Sparjahre so grosse Nachfrage nach Arbeit, und der Arbeitslohn wurde so in die Höhe getrieben, dass in eben diesem Jahre Investieren in ständiges B-kapital am vorteilhaftesten war, obgleich es, statisch gesehen, unvorteilhaft erschien.» (S. 255—256.) Av den sista satsen förefaller det, som om förf. ej haft klart för sig, att produktionen av eviga maskiner (= ständiges B-kapital) ej skulle ha kommit till stånd, om företagarna ej felbedömt läget och anslagit maskinernas framtida avkastning till ett för lågt belopp. (Såsom framgår av författarens tabell s. 254, beräkna de en maskins framtida årsavkastning till 92 kr., under det att den faktiskt uppgår först till 115,6 kr. och sedan vid det slutliga jämviktsläget till 110,8 kr.) Den angivna satsen borde enligt min mening i stället ha formulerats på följande sätt: »... dass in eben diesem Jahre Investieren in ständiges B-kapital auch von individuellem Gesichtspunkt aus vorteilhaft erschien, obgleich es nur kollektiv vorteilhaft war».

² Så t. ex. kunde förf. ha beskrivit utvecklingen från läget med endast femåriga maskiner till läget med endast eviga maskiner, vid vilka lägen ju både arbetslön och räntefot befinna sig på samma höjd, under förutsättning, att ett måttligt sparande ägt rum under hela övergångstiden. Han skulle då ha kunnat visa, att under övergången arbetslönen måste vara något högre och räntefoten något lägre än vid de båda stationära lägena, i hur långsamt tempo sparandet än försiggår. Ty eljest skulle de femåriga maskinernas ersättande med eviga maskiner, som karakteriserar övergången, ej medföra någon vinst från den enskilde företagarens synpunkt och därför ej heller komma till stånd under fri konkurrens mellan företagarna.

lågkonjunkturen. Förf. undersöker därför, i vilken mån den förra har de för ett sparår förut påvisade karakteristiska dragen — ökad produktion av fast kapital, höga arbetslöner och låg real räntefot — och i vilken mån situationen under den senare är densamma, som när ett kraftigt sparande plötsligt upphört, d. v. s. ungefär motsatsen till den under sparåret. Beträffande produktionen av fast kapital är analogien fullständig, beträffande arbetslönerna kan den kanske i någon mån upprätthållas, men vad angår den reala kapitalräntefoten saknas den helt och hållet¹; förf. söker visserligen få det därhän, att den reala räntefoten under hela konjunkturförloppet är någorlunda oförändrad (bortsett från tillfälliga svängningar), men enligt den vanliga och enligt min mening riktiga² uppfattningen varierar den i *motsatt* riktning till vad som är fallet i doc. Å:s exempel, den är alltså jämförelsevis hög under haussen och låg under baissen. Huru härmed än må förhålla sig, så förefaller hela denna jämförelse mellan en teoretisk utredning, som bygger på så ytterst speciella förutsättningar som vi ovan funnit vara fallet med doc. Å:s, och ett så ytterst komplicerat fenomen som konjunkturväxlingarna i hög grad vågad, särskilt som sparandet under högkonjunkturen, efter vad förf. själv synes medge³, torde vara ej den pri-

¹ Beträffande penningräntan föreligger däremot en viss analogi, då denna ju brukar vara låg i början av högkonjunkturen och hög i början av lågkonjunkturen. Doc. Å:s framställning gäller dock endast den reala räntan.

² Doc. Å:s bevisföring är nämligen ytterst bristfällig. Den går i huvudsak ut på följande (s. 277—278): då både lönen för den arbetskraft, som investeras i kapitalföremålen, och kapitalföremålens väntade framtida avkastning stigit under högkonjunkturen, »neutralisera dessa två omständigheter varandra mer eller mindre», varför den naturliga kapitalräntan i samhället ej kommer att svänga alltför mycket varken uppåt eller nedåt; detsamma gäller mutatis mutandis för lågkonjunkturen. Förf. har förut påpekat, att kapitalföremålens faktiska avkastning under högkonjunkturen stigit avsevärt mer än arbetslönerna (jfr nästa not). Med hänsyn till den optimistiska stämning, som är rådande åtminstone under högkonjunktursens första år, är det troligt, att även den beräknade framtida avkastningen stegrats mer än arbetslönerna, och att alltså även den reala räntefoten är högre än förut. — Det följande resonemanget (s. 279—280) förmår jag ej fatta. Förf. påstår, att prisstegringen under högkonjunkturen är ett tecken för att till en början den nominella och sedan åtminstone den effektiva penningräntan ligger under den naturliga räntan, »vilken därför måste hålla sig tämligen i mitten» (av vad?); ett analogt resonemang föres beträffande lågkonjunkturen, varpå slutsatsen blir densamma som förut, att några alltför starka svängningar av den naturliga räntan ej förekomma. Jag kan i författarens framställning ej finna något som helst bevis mot att den naturliga räntan kan vara avsevärt högre under hög- än under lågkonjunkturen.

³ Jfr s. 266: »Schliesslich sei noch hervorgehoben, dass die während der Hochkonjunktur mangelnde Geschmeidigkeit des Arbeitslohnes gerade der Hauptumstand ist, der in letzter Reihe das jenes Konjunktur stadium kennzeichnende starke Sparen hervorruft. Denn dieser Mangel an Geschmeidigkeit verursacht ja eine Steigerung des Ertrages des Realkapitals. Das Sparen geschieht jedoch in der Gesellschaft zu sehr grossem Teile aus den Nettoerträgen, welche Unternehmer-Kapitalisten von ihren Realkapitalen beziehen. Sind diese Erträge reichlich, so gibt es viel Sparen in der Gesellschaft; sind sie weniger reichlich, dann wird das Sparen eingeschränkt.» För att arbetslönens bristande smidighet skall kunna förorsaka en stegring av kapitalvinsterna och därigenom en ökning av sparandet, erfordras tydligen, att haussen redan är i full gång.

måra orsaken till konjunkturväxlingarna utan endast ett led i konjunkturförloppet. Jämförelsen bevisar knappast något angående riktigheten av författarens teoretiska slutsatser; så t. ex. kan nog satsen, att ett kraftigt sparande verkar sänkande å kapitalräntefoten, upprätthållas, oberoende av att högkonjunkturen utmärkes av både sparande och hög räntefot. Ej heller torde jämförelsen vara fruktbar för konjunkturteorien — några av författarens i förbigående framförda synpunkter äro däremot kanske värda beaktande —, ehuru det är svårare att säga något bestämt därom, då förf. undviker att ge en sammanhängande framställning av konjunkturförloppet.

Med ovanstående kritiska reflexioner har jag ej i någon mån velat förringa värdet av docent Åkermans oförskräckta försök att upplösa nya fält inom den ekonomiska teorien, vilka tvärtom synas mig förtjäna både aktning och erkännande. Även om han ej lyckats bemästra det dynamiska kapitalproblemet i samma grad som det stationära — delvis beroende på att hans något ensidiga uppfattning av vissa grundläggande begrepp blivit starkare framträdande vid behandlingen av det förra mer invecklade problemet —, innehåller hans framställning dock liksom förut mycken god och nyttig analys. Både genom sina förtjänster och brister är arbetet lärorikt och tankeväckande, och då härtill kommer, att själva framställningssättet blivit fylligare och behagligare än i doktorsavhandlingen, torde var och en, som tagit del av denna, kunna läsa fortsättningen med nöje och god behållning.

Erik Lindahl.

BERÄTTELSE

ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1924.

Kollegiet har under året bestått av samma personer som under sistlidet år, nämligen undertecknad Nilsson, præses, professor R. Malmgren, sekreterare, professorerna S. Wallengren, E. Sommarin och L. Weibull.

Kollegiet har sammanträtt fyra gånger under vårterminen och tre gånger under höstterminen; oktobersammanträdet var förlagt till stiftarens födelsedag, den 15 oktober, varvid kollegiet in corpore nedlade en krans på dennes grav.

Statsvetenskaplig tidskrift har utgivits på övligt sätt under redaktion av kollegiets sekreterare.

Skriftserien har ökat med häft. III: H. Sundberg, Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. Till tryckning i skriftserien ha antagits: två arbeten av docent E. Lindahl, ett om penningpolitikens mål och medel och ett om några national-ekonomiska synpunkter på arbetsdagens förkortning, ett arbete av kanslisekreterare I. Myrberg om ämbets- och tjänstemäns oavsättlighet och ett av länsnotarien H. Lundelius om interpellationsinstitutet i Sverige.

Understöd ha tilldelats docenten F. Lagerroth, 500 kr., för forskning vid riksarkivet och ämbetsverkens i Stockholm arkiv om svenskt budgetväsen under 1600- och 1700-talen samt ännu existerande rester av indelnings- och grundskatteväsendet; f. kommerserådet I. Flodström, 1,500 kr., för statistisk bearbetning av svenskt antropologiskt material; fil. d:r John Ohlsson, 1,200 kr., för en statistisk undersökning om utvecklingen av städernas och landsbygdens dödlighetsförhållanden.

Till att delta i granskningen av stiftelsens räkenskaper har enligt stadgarnas föreskrift av universitetets rektor utsetts professor A. Ernberg.

Lund i februari 1925.

Martin P:n Nilsson.

Räkning över Fahlbeckska stiftelsen för räkenskapsåret 1923—1924.

(Utdrag ur räkenskaperna för Lunds Universitets fonder.)

Balans från föregående räkenskapsår.

200 aktier i A.-B. Vin- & Spritcentralen.....	200,000:—	
8 obligationer av Skönviks A.-B. 5 1/2 % obl. å 5,000:—	40,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. år 1922.....	20,000:—	
Skand. Kredit. A.-B., å löp. räkning	15,591: 48	275,591: 48

Uppbörd.

Utdelning å förenämnda aktier.....	14,000:—	
Ränta å Skönviks A.-B:s oblig.	2,062: 50	
D:o å Sveriges stadshypotekskassas d:o	1,000:—	
Skand. Kredit A.-B., ränta å löp. räkning	544: 94	
Redovisning av A.-B. C. W. K. Gleerup	133: 20	17,740: 64
	Summa	293,332: 12

Utgifter.

Diverse utgifter

(500 :—; 1,154: 80; 977: 50; 2,000:—; 100:—; 905: 20; 1,000:—)	20,555: 95 *
(200 :—; 692: 40; 709: 45; 95:—; 500:—; 844: 80; 10,876: 80)	

Balans till nästkommande räkenskapsår.

200 aktier i A.-B. Vin- & Spritcentralen.....	200,000:—	
7 oblig. av Skönviks A.-B:s 5 1/2 % obl. å 5,000:—	35,000:—	
Sveriges stadshypotekskassas 5 % obl. år 1922.....	20,000:—	
Skand. Kredit A.-B., å löp. räkning.....	17,776: 17	272,776: 17
	Summa	293,332: 12

*Specifikation av utgifterna.

1) Statsvetenskaplig Tidskrift:

Tryckningskostnader 1:sta halvåret 1923.....	1,154: 80	
D:o räkenskapsåret 1923—1924	4,129: 35	
Redaktörsarvode.....	1,500:—	
Kontant till exped.	2,000:—	8,784: 15

2) Övriga utgifter:

Överfört till understödsfonden	10,876: 80	
Præsesarvode	200:—	
Räkenskapsföraren.....	100:—	
Docent S. D. Wicksell	500:—	
Diverse omkostnader.....	95:—	11,771: 80
	Summa	20,555: 95

Räkning över Fahlbeckska understödsfonden för räkenskapsåret 1923—1924.

Balans från föregående räkenskapsår.

Skand. Kred. A.-B., å löpande räkning 12,778: 67

Uppbörd.

Skand. Kred. A.-B., ränta å löpande räkning.....	407: 91	
Omföring från Fahlbeckska stiftelsen	10,876: 80	11,284: 71
	<u>Summa</u>	<u>24,063: 38</u>

Utgifter.

Diverse understöd
(1,000: —; 1,500: —; 500: —; 1,500: —; 600: —) 5,100: — 5,100: —*

Balans till nästkommande räkenskapsår.

Skand. Kred. A.-B., å löpande räkning	18,963: 38
	<u>Summa</u> 24,063: 38

Förestående räkenskaper äro denna dag granskade utan anmärkning; betyga Lund den 3 juli 1924.

Johan C. W. Thyren.

Axel Moberg.

I granskningen av Fahlbeckska stiftelsens räkenskaper har jag deltagit.

Albert Ernberg.

*Specifikation.

Docenten A. Thomson	1,000: —
» S. D. Wicksell	1,500: —
» F. Lagerroth	500: —
f. Kommerserådet I. Flodström.....	1,500: —
Fil. Doktor John Ohlsson	600: —
	<u>Summa</u> 5,100: —

Räkning för Statsvetenskaplig Tidskrift för räkenskapsåret ¹/₇ 1923—³⁰/₆ 1924.

a) Sammandrag av kassa-kontot.

Balans ¹/₇ 1923.

Skand. Kred. A.-B., å sparkasseräkning	608: 98	
Kontant i kassan	10: 23	619: 21
	<u>Transport</u>	<u>619: 21</u>

	Transport	619: 21
Inkomster.		
Prenumerationsavgifter.....	1,008: 71	
Lösnummer och äldre årgångar.....	120: —	
Gleerupska Förlaget, redovisning för år 1923	1,290: 45	
Ränta å sparkasseräkning	21: 54	
Annons.....	100: —	
Diverse (porto)	8: 05	
Kontant från Fahlbeckska stiftelsen.....	2,000: —	4,548: 75
	Kronor	5,167: 96
Utgifter.		
Författarearvoden	2,965: —	
Avlöningar	900: —	
Telefon.....	175: —	
Diverse omkostnader	440: 28	
Inlösta jetonger	155: —	4,635: 28
Balans ^{30/6} 1924.		
Skand. Kred. A.-B., å sparkasseräkning	445: 52	
Kontant i kassan	87: 16	532: 68 *
	Kronor	5,167: 96

b) Översikt för räkenskapsåret ^{1/7}1923—^{30/6}1924.

Debet.		
Prenumerationsavgifter (exp.)	1,008: 71	
Lösnummer och äldre årg. (exp.).....	120: —	
Gleerupska Förlaget (exp.)	1,290: 45	
Annons (exp.).....	100: —	
Ränta å sparkasseräkning (exp.)	21: 54	
Diverse (exp.).....	8: 05	2,548: 75
Förlust för räkenskapsåret		8,219: 38
	Kronor	10,768: 13
Kredit.		
Författarearvoden (exp.)		2,965: —
Tryckningskostnader (Fahlb. st.)	4,129: 35	
» » » (bet. under 2:dra halvåret 1924)	758: 50	4,887: 85
Avlöningar: utbet. av exp. (900: — — 100: —)	800: —	
» » » Fahlb. stiftelsen	1,500: —	2,300: —
Telefon		175: —
Diverse omkostnader		440: 28
	Kronor	10,768: 13

* Dessutom inneliggande tidskriftslager, här ej upptaget till särskilt värde.

Till red. insända skrifter.

- Arkiv för patent-, mönster- och varumärkesskydd. Utg. AXEL HASSELROT. Årg. 6. H. 5. Sthlm 1925.
- Finsk Kommunaltidskrift, utg. av Kommunala Centralbyrån i Finland. Årg. IX. Nr 9. Hfors 1924.
- Finsk Tidskrift för vittherhet, vetenskap, konst och politik, utg. av R. F. v. WILLEBRAND. T. XCVIII. H. I. Hfors 1925.
- Helsingfors stads statistik. II. Utrikes handel. 1923. Utg. av Helsingfors stads Statistiska kontor. Hfors 1924.
- Industria. Svenska Arbetsgivareföreningens Tidning. Red. AXEL BRUNIUS. Årg. XX. Nr 26. Årg. XXI. Nr 1—3. Sthlm 1924 o. 1925.
- Institut International d'Agriculture, Rome. Bulletin de statistique agricole et commerciale. 1925. No 1. Rome 1925.
- Kommersiella Meddelanden, utg. av K. Kommerskollegium. Årg. 12. Nr 1—3. Sthlm 1925.
- Meddelanden från Handelskammaren i Geve. 1924. H. 2—3. Geve 1924.
- Mercator. Tidskrift för Finlands näringslif. Årg. XX. Nr 1—7. Hfors 1925.
- Ministero dell' Economia Nazionale. Direzione generale della statistica. Statistica delle elezioni generali politiche per la XXVII legislatura (6 aprile 1924). Roma 1924.
- Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utg. av Letterstedtska Föreningen. Red. NILS HERLITZ. 1925. H. 1. Sthlm 1925.
- Revue du Travail, publiée par le Ministère de l'Industrie et du Travail. 1924. No 12. Bruxelles 1924.
- Rivista internazionale di scienze sociali e discipline ausiliarie. Anno XXXIV. Fasc. CCCLXXXV. Roma 1925.
- Skandinaviska kreditaktiebolaget. Kvartalsskrift utgiven av Statistiska avdelningen. 1925. Nr 1. Sthlm 1925.
- Skogen. Utg. av Sv. Skogsvårdsföreningen. Årg. 12. H. 1—2. Sthlm 1925.
- Skogsvårdsföreningens Tidskrift. 1924. H. 12. 1925. H. 1. Sthlm 1924 o. 1925.
- Sociala Meddelanden, utg. av K. Socialstyrelsen. 1924. Nr 12. 1925. Nr 1. Sthlm 1924 och 1925.
- Statistisk Månadsskrift. Årg. XIX. H. 11—12. Sthlm 1924 o. 1925.
- Statistisk Årsbok för Helsingfors stad. 1924. Hfors 1924.
- Stockholms stads statistik. XI. Handel och sjöfart. 1923. — XII. Fabriker och hantverk. 1923. Sthlm 1924.
- Svensk Finanztidning. Årg. III. Nr 10—20. Sthlm 1924 o. 1925.
- Svensk Tidskrift. Utg. av GÖSTA BAGGE och VERNER SÖDERBERG. 1925. H. 1. Sthlm 1925.
- Svenska Landsbygdens Kommunaltidning. Red. GUSTAV A. ALDÉN och JANRIK BROMÉ. 1925. Nr 1. Sthlm 1925.
- Svenska Försäkringsföreningen 1875—1925. Minnesskrift av KARL HERLITZ. Sthlm 1925.
- Sveriges officiella statistik. Bergshantering år 1923. Av Kommerskollegium. Sthlm 1924. — Handel år 1923. Av Kommerskollegium. Sthlm 1925.
- Tidskrift, utg. av Juridiska Föreningen i Finland. 1924. H. 6. Hfors 1924.
- Tidskrift för Retsvidenskap, utg. av Bestyrelsen för den Stangske Stiftelse i Kristiania. 1924. H. 4. Kria.
- Timarit. Lögfrædinga og hagfrædinga. År II. H. II—III. Reykjavik.
- Översikt över obligationsmärknåden i Sverige 1924. Utg. av Aktiebolaget Göteborgs Bank. Sthlm 1925.
- GRANFELT, HELGE, Das Dreibundsystem 1879—1916. Eine historisch-völkerrechtliche Studie. Bd. I. Akademische Abhandlung. Sthlm 1924.
- HECKSCHER, ELI F., En överstatlig rättsordning. Särtryck ur Svensk Tidskrift 1925, H. 1. Sthlm 1925.
- LUNDBORG, RAGNAR, Das Staatensystem und die Einteilung der Staaten. Abdruck aus Weltwirtschaftliches Archiv 1925. Heft. 1. Kiel.

Brand- och Lif-
försäkringsaktiebolaget

S K Å N E

M a l m ö

Samtliga fonder 31/12 1925

c:a 54,000,000 kr.,

däraf - garantifondsförbindelser 10,200,000 kr.

**Brandförsäkringar,
Liv-, Livränte- och Pensions-**

m. fl. försäkringar meddelas genom bolagets huvudkontor i Malmö
och genom dess agenter å alla större platser i Sverige.

■ ■ ■

**Olycksfall- och Sjukförsäkringar,
Inbrotts-, Resgods-, Vattenskad-,
Glas-, Garanti-, Skadestånds-,
och Automobil-**

försäkringar meddelas av

Försäkringsaktiebolaget

M A L M Ö

genom bolaget Skånes agenter.